

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**KAZAKİSTAN'IN TEHDİT ALGILAMALARI VE BÖLGESEL GÜVENLİK
POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Manar Şamgunova

Ankara – 2006

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**KAZAKİSTAN'IN TEHDİT ALGILAMALARI VE BÖLGESEL GÜVENLİK
POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Manar Şamgunova

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa Aydın

Ankara – 2006

İÇİNDEKİLER

	sayfa
KISALTMALAR	7
ÖNSÖZ	8
GİRİŞ	11
I. KİMLİK VE ETNİSİTE SORUNLARI	16
A. Kazak Adı ve Kimliği	16
1. Sovyet Döneminde Azalan Kazak Nüfusu ve Demografik Hareketler	22
2. Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Sorunları	28
3. Resmi Dil Sorunu	31
B. Rus Diasporası	37
1. Kazak Topraklarına Rus Nüfusunun Kaydırılması	37
2. Rus Grupların Etnik Bölücülük Hareketleri	41
C. Din Faktörünün Ortaya Çıkması	45
1. İslam Dini ve Kazakistan	45
2. Radikal Dini Hareketler Sorunu	51

II. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI 54

A. Eski Düzenden Yeni Yapıya Geçişte Kazak Ekonomisi	54
B. Siyasi Durumu	67
1. Demokratikleşme Yolundaki İlk Siyasi Olay ve Bağımsızlık Dönemi	67
2. Siyasi Partiler	71
3. Demokratikleşmeyi Etkileyen Faktörler	78
C. Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Dış Politikasının Gelişimi	81
1. Türkiye	84
2. BDT&Rusya	87
3. Çin	92
4. ABD	95

III. ÇEVRESEL SORUNLAR VE KAZAKİSTAN'IN GÜVENLİĞİ 99

A. Aral Gölünün Çöle Dönüşmesi	99
1. Çevresel ve Siyasal Bir Tehdit Haline Gelen Aral Gölü	100
2. Aral Gölü'nün Kurtarılması İçin Yapılan Çabalar	106
B. Atom ve Atom Silahları Denemeleri	112
1. Semey (Semipalatinsk) Nükleer Deneme Alanı	112
2. Nevada – Semey Anti Nükleer Halk Hareketi	117
C. Hazar Denizine Bağlı Çevre Problemleri	120

IV. KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİNDEKİ SORUNLAR VE TEHDİTLER 124

A. Rusya'nın Etkinlik Çabaları	124
1. Jeopolitik Yaklaşım	124
2. Rusya'nın Güvenlik Kaygıları	131
3. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	133
4. 11 Eylül Sonrası	140
B. Afganistan'dan Algılanan Dini Terör Tehdidi	143
1. Taliban Sorunu	144
2. Uyuşturucu Sorunu	150
C. Bölgesel Güç Olarak Çin'in Etkinlik Çabaları	154
1. Doğu Türkistan Sorunu (Sincan)	157
2. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	159
3. 11 Eylül Sonrası Durum	160

V. BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKALARI 166

A. Sınır Sorunları ve Şanghay İşbirliği Örgütü	167
B. Rus-Çin Stratejik Ortaklığı	177
1. Rusya ve Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütündeki Çıkarları	178
2. Orta Asya Ülkelerinin Beklentileri	182
C. Kazakistan'ın Ulusal Güvenliği	185
D. Orta Asya Birliği Fikri	189
E. Orta Asya'daki Yükselen Değer: Petrol	193

SONUÇ	199
KAYNAKLAR	202
EKLER	213
ÖZET	214
ABSTRACT	215

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ASEAN	Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği
AYSAM	Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi
BDT (SNG)	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçin Ortaklık
BM	Birleşmiş Milletler
Bşkl.	Başkaları
CNPC	China National Petrol Company (Çin Ulusal Petrol Şirketi)
C.P.S.U	Merkez Komite ve Sosyal Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
ECO	Ekonomik Yardımlaşma Teşkilatı
Ed	Editör
G/Lt	Gram/Litre
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GUUAM	Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova
Haz.	Hazırlayan
ICBM	Kıtalararası Balistik Füze
IFAS	Aral Gölü için Uluslararası Yardım Fonu
IMF	Uluslararası Para Fonu
KAS	Aral Gölü için Devletlerarası Konsey
KAZGU	Kazakistan Devlet Üniversitesi
KGA	Kolektif Güvenlik Anlaşması
Km	Kilometre
KzKP	Kazakistan Komünist Partisi
M	Metre
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
OSCE (AGİT)	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ÖİH (IMU)	Özbekistan İslâmi Hareketi
RF	Rusya Federasyonu
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
S.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St. Petersburg	Sankt Petersburg
SUÖB	Sincan Uygur Özerk Bölgesi
ŞİÖ (SCO)	Şanghay İşbirliği Örgütü
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
Yay.	Yayınları
YY	Yüz Yıl

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın parlayan yıldızı olan Kazakistan, Sovyetler Birliğinin dağılması ardından zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla büyük güçlerin dikkatini çekmektedir. Bağımsızlık sonrası ekonomik ve siyasi kargaşa içinde kalan Kazakistan bu durumdan çıkmayı başarabilmiştir. Dengeli bir siyaset ve istikrarlı bir ekonomi ortamı yaratarak yabancı yatırımcıları ülkeye çekebilmiş ve olumlu gelişmeler kaydetmiştir.

Sovyet döneminde Kazakistan'da Kruçev'in 'Bakir Toprakları İşleme Planı' ile Rusya'daki Rus nüfusun Kazakistan'a kaydırılmasıyla Kazak nüfusu azalmıştır. Yıllarca Rusların lehine olan bu oran bağımsızlık sonrası yapılan göç ile başka ülkelerdeki Kazakların vatanlarına dönmeleriyle Kazakların lehine dönmüştür. Ülkede gizli yürütülen Kazaklaştırma politikası ve resmi dilin tek Kazakça olarak kabul edilmesi Rus asıllı Kazakistan vatandaşlarını tedirgin etmiştir. Bu tür politikalara rağmen Kazakistan'da Rusça'nın yalnız Rus kesimi tarafından değil seçkin Kazaklar arasında da yaygın olarak kullanılması devam etmektedir.

Sovyet döneminden kalan çevresel felaketlerin boyutu artık ülke sınırını aşmış durumdadır. Nükleer atıklar, Aral Gölü'nün kurumması, Hazar Denizine bağlı çevre sorunları ülkenin hem ekolojik hem ekonomik belini bükmektedir.

Rusya'nın Kazakistan'daki etkinliği "Yakın Çevre" politikası ve ardından Putin'in "Askeri Doktrin"i ile desteklenmiştir. Rusya'nın Kazakistan'a yönelik temel politikasının ana nedenleri ekonominin tekrar işlenmesi, bölgede kalan Rus

diasporasının korunması ve ülkenin jeopolitik önemini arttıran enerji kaynaklarını kaptırmama isteğidir. Bu çerçevede BDT siyasi bir araç olarak kullanılmaktadır.

Sincan bölgesindeki etnik kargaşa Çin'in başlangıçta Orta Asya bölgesine temkinli siyaset izlemesine yol açmıştır. Kazakistan ile var olan 500 yıllık sınır sorununun çözülmesi ekonomi, ticari ve kültürel ilişkilerin güçlenmesi olumlu gelişmeler arasındadır. Gücünü Rusya ile birleştirerek Orta Asya'nın "kalesi" olduğunu iddia eden Çin, tek kutuplu dünya düzenine karşı çıkmaktadır. İki nükleer gücün birlik olması, ŞİÖ çerçevesinde ilişkilerin derinleştirilmesi ABD dahil diğer ülkelerin tehdit algılamasına neden olmaktadır.

Yıllarca Afganistan'da devam eden radikal dini hareketler ve uyuşturucu sorunu yalnız Kazakistan'ı değil bütün bölgeyi tehdit etmektedir. 11 Eylül sonrası dizginlenmeye çalışılan bu sorun gelecekte daha büyük sorun haline gelme riski vardır.

Ülkedeki tüm sorunlar aslında bölgeyi de ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Kazakistan'ın algıladığı tüm tehditler Orta Asya'yı da tehdit etmektedir. Bu nedenle Nazarbayev, ülkede bulunan ekonomik, siyasi ve çevresel tehditler, bölgeye ilgi duyan büyük güçlerin sürdürdüğü "büyük oyun" ve her türlü iç ve dış tehlikelere bölge ülkelerin tek tek değil birlikte hareket etmelerine dikkati çekmiştir. Bu doğrultuda "Orta Asya Birliği" fikrini ortaya koymuş ve diğer Orta Asya ülkelerinin de desteğini almıştır.

Bu tezi Kazakistan hakkında yazmamın nedeni ülkemizin bu güne nasıl geldiğini ne tür sorunlarla boğuştuğunu öğrenmek ve paylaşmak isteğimden kaynaklanmaktadır. Asıl amacım Kazakistan'ın tehdit algıladığı unsurları belirlemek

ve incelemektir. Ülkenin sorunları aynı zamanda Orta Asya ülkelerini de ilgilendirdiği için bölgenin güvenlik politikalarına da değinildi. Kazakistan hakkında bu konu ile ilgili bilgi edinmek isteyenlere benden sonraki tez çalışmalarına ışık tutmasını ümit ediyorum.

Tezin hazırlanmasında bana manevi destek veren tüm değerli arkadaşlarıma sonsuz teşekkürler. Bu tezin hazırlanmasında benden yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr Mustafa Aydın'a teşekkürlerimi borç bilirim.

GİRİŞ

Bilindiği üzere iki kutuplu “Soğuk Savaş” döneminin özelliği, düşmanca bir ideoloji ve fiziki tehdidin tartışma götürmez varlığıydı. 21. Yüzyılda bunun yerini yavaş yavaş, dünya jeopolitiğinin yönlendirilmesinde kilit rol oynayan ABD’nin savunduğu özgürlük, insan hakları, demokrasi, serbest ticaret, uluslararası hukuk, dünyada barış ve istikrarını hakim kılınması gibi değerler ile stratejik işbirliği almaya başlamıştır.¹ Bugün dünyada ekonomik rekabet ön plana çıkmış ve “Soğuk Savaş” yerini “Jeopolitik Savaş” almıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemdeki yapısal değişimler ve bununla eşzamanlı olarak ortaya çıkan gelişmeler, bölgesel güvenlik problemlerini dış politikanın önemli unsuru haline getirmiştir. Soğuk Savaş’ın bitmesi, uluslararası siyasi sistemin biçimine ilişkin yeni eğilimler ve karşı eğilimleri ortaya çıkarırken, ideolojik temellere dayalı düşmanlık çağının yerini daha karmaşık, değişken ve kırılğan bir nitelik taşıyan dünya düzeni almıştır. Yeni dönemde devletlerin dış politika yapımı süreci ile diğer ülkelerle ilişkileri bağlamında sahip oldukları en büyük özellik, “bağımsız” davranışlar sergileyebilme kapasitesinin artmış olmasıdır.² Bu eğilimin önemli bir boyutunu da küreselleşme, uluslararasılaşma ve demokratikleşme gelişmelerine paralel olarak post-Sovyet siyasi coğrafyasında ortaya çıkan yeni bağımsız ülkelerin de içerisinde yer aldığı “bölgesel bütünleşme” hareketleri teşkil etmektedir.

¹ Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, (New York), 1994, s. 23.

² Gülden Ayman, *Güç, Tehdit ve İttifaklar –Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası*, SAEMK, Ankara, 2001, s. 156.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hızla artan bölgesel çatışmalar, sınır değişimleri, etnik milliyetçilik ve nüfus hareketleri uluslararası ve bölgesel güvenliği doğrudan tehdit eden unsurlar olarak belirmiştir. Böylesi bir ortamda, bölge ülkelerinin iç yapılanmaları ve dış dünya ile ilişkilerini tanımlama biçimi uluslararası topluluğu özellikle komşu ülkeleri de yakından ilgilendirmektedir.

Küreselleşmeyi hızlandıran sanayi ve teknolojidir. İki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya kayışta tehlike boyutları yükselmiştir. Küreselleşme ulaştığı boyutta dünyadaki güvenlik kavramlarını da değiştirmiştir. Devletlerin ve toplumların güvenliği, bireyler ve gruplar tarafından daha büyük ölçekte ve sıklıkla tehdit edilebilir hale gelmiştir. Dolayısıyla küresel dönemde eskiye göre, daha güçlü ve yaratıcı olan birey ve küçük gruplar, büyük tehditler oluşturabilme yeteneğine sahip olmuşlardır. Bunun en belirgin özelliğini de hiç şüphesiz 11 Eylül saldırıları oluşturmaktadır. Küresel çağda güvenlik, hedefleri, yetenekleri, varlıkları ve tehdit boyutları bakımından büyük değişimlere uğramaktadır. Yeni dönemde “güvenlik tehdidin” görünür bir cephesi, sınırları ve orduları yoktur; yine karşımızda haritada sınırları tanımlanmış ülkeler de yoktur. Küresel dönemin ürettiği bu tehdit/suç gruplarının ortak noktası, dünyanın dört bir yanına yayılmış, birbirleriyle çıkar veya ortak düşman manifestosunda örtüşmeleridir. Bu yeni grupların yarattığı tehdit ve tehlike, yeni bir güvenlik stratejisini ve istihbarat anlayışını zorunlu hale getirmektedir.

Güvenlik ve tehdit algılamaları, yeni dünya düzenini veya yeni dünya düzensizliğinin en fazla etkilediği alandır. Terör örgütleri ve dünya geneline yaygınlaşmış küresel terörizm yeni tehdittir. Yeni tehdidin alt unsurları ise; insan

ticareti, kaçak göç, uyuşturucu ticareti ve kara-parayla uğraşan organize suç örgütleridir. Bu küresel tehditlerin yanı sıra her ülkenin iç ve dış tehditleri vardır. Hazırlamış olduğum tezde ise, Kazakistan'ın algıladığı içsel ve dışsal tehditler ele alınarak çalışılmıştır.

Dünya ülkelerinde baş döndürücü bir hızla meydana gelen endüstrileşme, petrolü son derece önemli bir stratejik madde haline getirmiştir. Hiç şüphesiz, 21. yüzyılda enerji tüketimi daha da artacak ve bütün dünyada bir “kaynak jeopolitiği” yaratacaktır. Böylece, büyük bir olasılıkla oluşmakta olan yeni güç merkezleri arasında mevcut jeopolitik mücadele devam edecektir. Büyük ölçüde petrol ve doğal gaz rezervlerine, ayrıca altın dahil önemli madenlere sahip bulunan Orta Asya ve Kafkasya bölgesi dünyanın geleceği için son derece önemli ekonomik değer taşımaktadır. Bugün Hazar deniz havzası, 58 trilyon metre küp doğal gaz rezervi ile dünyada birinci ve 60 milyar varil petrol rezervi ile dünyada üçüncü olup, stratejik öneme haiz bir enerji bölgesi oluşturmaktadır. Dünyanın 21. yüzyılda daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacağı dikkate alındığında Hazar denizi havzasının ne denli jeopolitik ve jeostratejik önem taşıdığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Hazırlamış olduğum tez VI bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde konu başlığı: Kazakistan'daki Kimlik ve Etnisitedir. Bu konu 4 başlık altında anlatılmaya çalışıldı. “Kazak Adı ve Kimliği” konusu Sovyet döneminde Azalan Kazak Nüfusu ve Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Sorunları şeklinde ele alındı. Çarlık ve Sovyet döneminde Kazakistan'a kaydırılan Rus nüfusunun durumu “Rus Diasporası” konusunda anlatıldı. “Kazaklaştırma” politikası ve resmi dilin Kazakça olması Rus nüfusunu ayaklandırmış bu da Rus grupların Etnik Bölücülük Hareketini meydana getirmiştir.

Buna bağlı olarak ülkenin demografik yapısı içerisinde önemli bir yer tutan Alman azınlığının ülke için bir tehdit oluşturmadığı aksine Kazak – Alman ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynadığı saptanmıştır. Yıllarca Kazakistan’da yasaklanan İslam Dininin serbest kalışı, gelişimi ve sorunları üzerinde durulmuştur.

II. Bölümde ise, Bağımsızlık sonrası Kazakistan’ın i ve dış politikalarına değinildi. Bu erevede Kazakistan ekonomisi, siyasi durumu ve ülkenin dış politikasının gelişimi anlatıldı. “Eski Düzenden Yeni Yapıya Geçişte Kazakistan Ekonomisi” adlı çalışmada Kazakistan ekonomisinin eski düzen sorunlarıyla liberal ekonomiye geçiş sürecinde yaşadığı sorunlar incelenmiştir. Siyasi durumunda ise Bağımsızlık yolundaki ilk siyasi olay (Jeltoksan olayı), siyasi partiler ve muhalefetin durumu ayrıca demokratikleşmeyi etkileyen faktörler üzerinde de durulmuştur. Bağımsızlık sonrası Kazakistan’ın dış politikayla tanışması ve gelişmesinin yanı sıra ülkede hatta bölgede rekabet eden ülkelerle de dış politikalarına değinilmiştir. İlk bölümde ülkenin daha çok ilk yıllarındaki gelişimi değerlendirildi. Geçmişin üzerinde durulması geleceğe ışık tutulması mahiyetindedir.

III. Bölümde ise Sovyet döneminin uzantısı olan çevresel felaketler üzerinde duruldu. Aral glnn gitgide kuruması bunun sonucunda cevre felaketi, insan ve hayvan sağlığının bozulması ciddi boyutlardadır. Atom silah denemeleri, nükleer deneme alanları ve Hazar denizine bağlı evre problemleri kısa vadede ciddiyyet taşımazken gelecekte ülkeyi, bölgeyi hatta dünyayı tehdit edecektir.

IV. Bölümde “Kazakistan’ın Komşularıyla İlişkilerindeki Sorunlar ve Tehditler” konusu değerlendirildi. SSCB’nin dağılması sonrası bile Rusya’nın ülkede ve Orta Asya’da etkinliği incelendi. Rusya’nın jeopolitik yaklaşımı, güvenlik

kaygıları, BDT ve 11 Eylül sonrası bölgedeki değişimler üzerinde durulmuştur. Son yıllarda Rusya'nın ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine karşı Çin ile pragmatik ilişkiye girerek Orta Asya'da gücünü test ederek ŞİÖ işbirliğinde belirli faaliyetler sürdürmesi dikkat çekmektedir. Çin'in bölgedeki etkinlik aracı ŞİÖ, Sincan sorunu, 11 Eylül sonrası durum bu konu altında işlendi. Afganistan'dan algılanan Taliban ve Uyuşturucu sorununa da değinildi. Bu sorun sadece Kazakistan'ın değil Orta Asya'nın da başını ağrıtmaktadır. Özellikle tek süper güç ABD tarafından tehdit olarak görülen komşu İran'dan Radikal İslam Tehdidi Kazakistan için tehdit haline gelmemiştir. Bu konuda temkinli davranan İran, Rusya ile birlikte hareket etmeyi tercih etmektedir. Bölge halkının çoğunluğunun Sünni olması, bölgede Batı'nın desteklediği Türkiye modelinin bulunması İran'ı şimdilik yedek oyuncu yapmaktadır.

V. Bölümde ise; Kazakistan'ı tehdit eden sorunlar aynı zamanda Orta Asya bölgesini de etkilemektedir. Dolayısıyla bu bölümde "Bölgesel Güvenlik Politikaları" değerlendirildi. Ayrıca Kazakistan'ın ulusal güvenliği de anlatıldı. Sovyet Döneminde bile çözülemeyen sınır sorunlarının ŞİÖ ile çözümü, ŞİÖ'nün amacı ve faaliyetleri, Rus-Çin Stratejik Çıkarları ve dünyanın dikkatini çeken Hazar petrolüne de değinildi. En son olarak tüm Orta Asya'daki sorunlara ülkelerin tek tek değil birlikte hareket etmeleri gerektiğini düşünen Nazarbayev'in "Orta Asya Birliği" fikride de incelenmiştir.

VI. Bölüm'de ise metnin dizini bulunmaktadır. Yararlanılan kaynakların bulunduğu bu bölümde özet ve ekler de mevcuttur.

BÖLÜM I

KİMLİK VE ETNİSİTE SORUNLARI

A. KAZAK ADI VE KİMLİĞİ

Kazaklar tek bir ulus olarak oluşma yolunda uzun ve zor evrim geçirmişlerdi. Karahanlı ve Altın Ordu devletlerinin Türk hakanlıklarını oluşturan Türk boyları temelinde oluşan Kazaklar Avrasya'nın zengin kültürü ve uygarlıklarının tümünü barındırmıştır.³

1991 yılında bağımsızlığını ilân eden Kazakistan doğal zengin kaynakları, 16 milyonu aşkın nüfusu ve özgürlüğün ardından yükselen milliyetçi ve dini duygularıyla Orta Asya'nın gelecek vaat eden cumhuriyetlerinden biri olmuştur. Bugün Kazakistan polietnik bir ülke konumundadır. Bu kültürel anlamda, demokratik bir ülke için oldukça sert koşullar anlamına gelmektedir. Nazarbayev'in kitabında söylediği gibi,

“Biz herkes için eşit hak ve olanaklar sağlayacak bir polietnik devlet kuruyoruz. Bu durumda ülkenin cumhurbaşkanı, anayasanın teminatı olarak Kazakistan halkına karşı, 130 ayrı ulus ve halkın tamamına karşı sorumluluk taşımaktadır.”⁴

³ Nursultan Nazarbayev, *Tarihin Akışında*, çev. Fatma Arıkan-Serdar Arıkan, İstanbul, Om Yayınevi, 2000, s. 18.

⁴ *Ibid.*, s. 8.

Çarlık döneminde başlayan Rus göçü, komşu ülkelerden kaçan Uygurlar ve Düngelelerin yerleşmesinin yanı sıra Kazak toprakları, adeta sürgünlerin mekanına dönüşmüştür; Stalin devrinde bir çok millet topluca vatanından edilerek Kazakistan'a sürülmüştür. Bunun yanı sıra ülkeye Koreliler, Almanlar, Çeçenler, İnguşlar, Ahıska Türkleri ve diğer uluslar topluca sürüldü. Nihayetinde komünistlerin tarım siyaseti neticesinde ülke, göçmenler yurduna dönüştü. Sadece II.Dünya Savaşı yıllarında 400 bin Alman, 403 bin Çeçen, 45 bin Karaçay, 37 bin Yunan, 21 bin Balkar, 10 bin Koreli Kazakistan'a göç ettirildi.⁵ SSCB'deki hiçbir ülke böylesi göç akımına uğramamıştır. Elbette ki böyle bir etnik toplum için dengeli bir siyaset izlemeyi gerektirmektedir. Aslında ülkede yaşayan farklı etnik gruplar ülkenin geleceği açısından istikrarsız ortam ve tehlike anlamına gelmektedir. Eğer barış ve huzur içinde yaşanmazsa bazı bölgesel senaryolara göre, bu sorun ülke için daima patlayıcı dinamit gibi her an patlaması beklenen bir durumdur. Hatta Rus-Kazak arasındaki gerilimlerinin daha da şiddetlenmesi halinde Kazak topraklarının tıpkı geçmişinde olduğu gibi, bir çok bölgesinin Rus topraklarına katılması olasılıklar arasındadır.

Türkçe'de Kazak sözcüğü özgür, bağımsız, yiğit ve cesur anlamına gelmektedir. Kazak adının nereden ve nasıl geldiği halen tartışmalıdır. Almatı'da Prof. M. Kozıbayev'in önderliğinde bir grup yazar tarafından kaleme alınan "History of Kazakhstan"(1998) adlı kitapta, 1245 yılında Mısır Memlükler devletindeki Kıpçak muhitinde hazırlanan 'Arapça-Kıpçakça' bir sözlükte "Kazak" kelimesinin anlamının 'hür ve serbest dolaşan' olarak verildiği zikredilmektedir.⁶ Bunun gibi bir çok açıklamalarda olduğu gibi, Kazak tâbiri genel olarak 'hür, bağımsız, serbest,

⁵ Natsionalny Sostav Naseleniya Respubliki Kazahstan, *Kazakistan İstatistik Ajansı*, Almatı, 2005, s. 12.

⁶ M. Kozıbayev, *History of Kazakhstan*, Almatı baspanası, 1998, s. 15.

bekâr, mert, yiğit, heybetli, cesur cengaver, güçlü, kendi başına buyruk, isyan sonucu ilini ve ulusunu terk edenler’ manasına gelmektedir. Bir başka araştırmalara göre, Kazak sözcüğüne XI. yy’dan sonraki Türkçe tarih kayıtlarında rastlanmaktadır. Kazaklardan söz eden ilk metin ise 1534 tarihinde Rusça olarak yazılmıştır. Görünüş olarak Moğol coğrafi ırkının özelliklerini taşıyan Kazaklar “Altın Ordu” devletinin egemenliği altında yaşayan Kıpçak oymaklarından meydana gelmişlerdi.⁷

Kazak halkı, 15.yüzyılın ortalarında Deşti-Kıpçak yani Kıpçak bozkırlarındaki Türk kavim ve kabileleri arasındaki iç çekişmeler sonucu etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Kıpçak bozkırındaki göçebe Özbek ulusunun hanı, Ebu’l Hayr Han’ın hakimiyetini tanımayan Ak Orda (Altın Orda İmparatorluğunun doğusu) Hanı Urus Han’ın torunları Canıbek ve Kerey Sultanlar Aral yöresindeki yurtlarını bırakarak, kendilerine bağlı kabile ve uruğlarla birlikte Talas ve Çu ırmakları arasındaki bozkıra göç ederek Kazak Hanlığını kurmuşlardı. Bu hanlığın değişik Türk boylarından oluşan halkına Kazak adı verildi. Zamanla gelişen ve güçlenen Kazak Hanlığının nüfusu, Kasım Han’ın hakimiyeti sırasında (1511-1523) bir milyon kişiye ulaşmıştı.⁸

Ülke toprakları üç Cüz’e (Orda) ayrılan Kazak hanlıkları zaman zaman dış saldırılara karşı birleşseler de hiçbir zaman bir çatı altına toplanmayı becerememişlerdi. Bu özellikleri nedeniyle sürekli olan dış saldırılara ve baskılara dayanamayan bu üç hanlık ayrı tarihlerde Rus Çarlığına katılmışlardı. M.B. Olcott’ın belirttiği gibi,

⁷ *İstoriya Kazakhstana s Drevneyşikh Vremen do Naşikh Dney* (oçerk), Almatı, 1993, s.10.

⁸ *Kazakh SSR. Kıskaca Enziklopedia*, Tom: I, Almatı, 1984, s. 8-10.

“Kazak hanlığının yıkılışı, Kazak halkının sonu demek değildir. Fakat Kazaklar bundan sonra zaptedilmiş olarak, sömürge yönetimi altında yaşayacaktır.”⁹

Kazaklar kısmen farklı ulusal gelişme tarihini izlediler. Kazak kabileler 14. yüzyılda pratik nedenlerle birbirleriyle dayanışmaya geçmişlerdir. Dil ve din benzerliğinden ötürü 15. yüzyılda ortak bir kültürün ortaya çıktığı görülmüştür. Dil ve kültür kabileler arasındaki iletişimi kolaylaştırdıysa da uzun süre dayanan bağ, o dönemdeki ortak çıkarları olmuştur. Göçebe halk olan Kazak kabilelerinin, ekonominin belkemiği olan sürülerine yaz-kış otlak sağlama çabası gibi ortak sorunları nedeniyle düşmanlara karşı birleşmeleri bunu göstermektedir. Orta Asya’daki göçebelik hayatının ulusların şeklini, kültürünü ve dilini belirlemede önemli payı vardır. Günümüzde modern bir Kazak kendini öncelikle bir Kazak olarak tanımlar, ardından atalarının ait olduğu cüz’ü, aşiretini en son olarak da Müslüman olduğunu belirtir. Burada halen Kazak halk kültüründe etkisi olan Şaman kültürünü de unutmamak gerekir. Kısacası Kazak kimliği ve siyasal bilinci kültür, sosyal düzen ve tarihsel geçmiş gibi somut öğelerden türemiştir.

Kazak topraklarının Çarlık Rusya’sı tarafından ele geçirilmesiyle Kazaklar göçebelikten zorla yerleşik çiftçilere ve kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaşa dönüştürüldüler. Uçsuz bucaksız bozkır arazileri önceleri Rus otoritesine bağlı olan Sultanlar (bunlar hanların valileri olarak görev yapmaktaydılar) tarafından idare edilirdi. 1868’de Sultanlık ortadan kaldırılarak Kazakların arazileri dört oblasta (bölge) ayrılmıştır. Bunlar Turgay, Akmolinsk, Semipalatinsk ve Semireçye’ydi. Bu dört bölge Rus bir askeri valinin yönetimine verildikten sonra daha küçük birimlere

⁹ M.B Olcott, *The Kazakhs*, Stanford, Hoover Institution Pres, Stanford University, 1987, s. 26-27.

bölündü.¹⁰ Alınan bu tür idari önlemler Kazakların ulus olma duygusunun yükselmesinde kalıcı bir etki yapmıştır.

Toprak artık ulaşılmaz bir zenginlik haline geldiğinden Kazaklar toprağa farklı bir önem kazandırmışlar ve kendi aralarında “ata mekan” adını vermişlerdi. Ana vatanlarını yani yurtlarını korumak adına her türlü ittifak yollarını aramışlar. Rusların toprak ve idari politikalarına karşı duyulan nefret, Kazakların İslama ve Türkçülük akımına daha da ilgi duymasına neden olmuştur. Karpat’a göre, Kazaklar Panislamcılık yerine Pantürkçülükle daha fazla ilgilenmeyi tercih etmişlerdi.

Kazakistan’da sürekli milliyetçilik hareketlerinden dolayı bir Rus baskısı varken, Özbekistan’da daha çok dini hareketler olmaktadır. Sovyet rejimi altındaki toprak politikası daha da kötüydü. Çoğu hala hayvan yetiştiricisi olan Kazak çiftçilerin 1930’larda zorla tarıma yöneltmek için birlik haline getirilmesi yaygın açlığa, bunun sonucunda milyonlarca kişinin ölümüne ve Kazakistan’dan Çin’e toplu göçlere neden olduğu gibi bu tür olaylar, halkın Ruslara olan nefretini daha da arttırmıştır.

Rusların her olumsuz baskısı, milliyetçilik ruhunu daha da arttırmıştır. Buna karşın çiftliklerdeki düzenli yaşamın çocukların okula gitmesiyle okur-yazar oranının artması ve ekonominin dengeye kavuşması gibi, göçebe yaşamından daha olumlu etkileri de olmuştur. Sovyet rejiminin Kazakların uluslaşmasına temel katkısı, Kazakistan’ın 1920’lerde bağımsız bir idari birim olarak ve ardından da 1936’da bir Birlik Cumhuriyeti olarak tanınması oldu.¹¹ Böylece Ahmet Baytursınoğlu ve diğer aydınların 1913’te dile getirdikleri Kazak ulusu fikri, Kazakların iyi tanımlanmış

¹⁰ Kemal H. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, çev. Hakan Gür, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s. 135.

¹¹ *Ibid.*, s. 138.

sınırlara sahip toprakları içinde bir cumhuriyet olarak ortaya çıkmasıyla desteklendi. Merkezi yönetimin dil ve ulusçuluk politikaları, Kazakların diğer Türki gruplarla olan birlik duygusu zayıflatılmış fakat bu unsurlar, Kazakların kendi etnik ve bölgesel ulusçuluğunu sağlamlaştırmıştır. Milli duygularını halka romanlarla, şiirlerle ve kendileri kurdukları gazeteyle ulaştırmaya çalışan bu aydınlar bunu canlarıyla ödemişlerdi. Kurşuna dizilen bu aydınların 1990'lara kadar uzun yıllar boyunca adlarının anılması, lehinde konuşulması ve yazılması, eserlerinin basılması, yayımlanması ve okunması bir suçtu. Bu aydınlardan Mirjakıp Duvlatoğlu'nun 1991'de yeniden basılan "Uyan Kazak" (Oyan Qazag) isimli eseri tam anlamıyla bu duyguyu içermektedir:

Gözünü aç, uyan Kazak , kaldır başını, Közindi aş, Qazag köter bastı!
Geçirmeden karanlıkta boşuna hayatını. Ötkizbey garangıda beker bastı!
Vatan gitti, din gitti, vaziyetin perişan, Cer ketti, din naşarlap, hal harap bop,
Kazak'ım, değil şimdi yatma zamanı. Qazagım, endi catuv jaramastı!¹²

(Oyan Qazag, 1991-4)

Bu eserin ilk mısralarında görüldüğü gibi, bu tür şiirlerin halkın milli duygularının uyanışını etkilediği ortadır.

Bugünün Kazakistan'ında kimliğin birinci aşamasının temelini sivil ve politik birlik oluşturmaktadır. Kazakistanlıların ortak politik değerleri vardır. Bu değerlerin sivil Kazak halkının bilincinde başlıca ve ağır basan bir konuma getirilmelidir. Demokratik toplumda tüm ulusal grupların hakları yasalarca ve güvenle

¹² Feyzullah Budak, *Kazakistan Dünü Bugünü Yarını*, Ankara, Ocak Yayınları, 1999, s. 297.

korunmalıdır. Kazakistan'da nüfusun etnik, dini ve kültürel çok yapıllığı homojen bir ulus yaratmayı yani tek bir Kazak ulusu yaratmayı olanaksızlaştırır. Ayrıca özgürlüğü ve demokrasiyi tadan ülkede, Sovyetler Birliği tarihinde hüznle biten zora dayalı asimilasyon yöntemi de reddedilmiştir. Ülkede tüm vatandaşların çıkarlarının eşit düzeyde savunulması birlik ve istikrarın da temelidir. Bunun aksinin savunulması istikrarsızlığa neden olacağından ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmeyi de engelleyecektir. Nazarbayev de devlet yönetiminde bu yönde bir tutum sergilemektedir. Etnik grupların Kazakistan'a nasıl, ne zaman ve hangi amaçla geldiği gibi tartışmalar yerine toplumun barışı ve huzuru için bir arada yaşamanın ilkeleri hem devletçe, hem de bireyler tarafından yerine getirilmelidir. Yıllarca tutsak edilen milli ve dini duyguların serbest kaldığı günümüzde bu duyguların halkın elinden zorla alınması ve yasaklanması olanaksızdır. Zaten bu duygulara özlemle sarılan halk bunu bırakmaya istekli de değildir.

1. Sovyet Döneminde Kazak Nüfusunun Azalması ve Demografik Hareketler

1989 yılı nüfus sayımında Kazakistan'da 130 ayrı etnik grup kaydedilmiştir. Bu da ülkede etnisite konusunun ne kadar önemli ve hassas olduğunu ortaya koymaktadır. 1989 sayımına göre, nüfusun %42'sini Kazaklar, %36'sını Ruslar ve %5.4 Ukraynalılar ve geri kalanı da diğer etnik gruplardan oluşmaktaydı.¹³ Kazak yönetimi Moğolistan ve Çin'deki Kazakları anavatanlarına geri getirmeye yönelik cazip projeler yapılmış ve bunun sonucunda ülkede Kazak nüfusunun artmasına

¹³ Makaş Tatimov, *Kazak Alami*, Almatı, 1993, s.17.

katkıda bulunulmuştur. Ayrıca Rusların Rusya'ya göçmeleri ve Almanların kendi ülkelerine gitmeleri sonucunda bu oranda iyileşme gözükmiştir. 1999 yılında Kazakistan'da yaşayan 16.8 milyon nüfusun %53.4'ünü Kazaklar, %30'nu Ruslar, %3.7'ni Ukraynalılar, %2.4'ünü Almanlar, %1.4'ünü Uygurlar ve %6.6'sını diğer milletler oluşturmaktaydı.¹⁴

Sovyet sistemini kapsayan 1917-1991 yılları çerçevesinde ülkenin gelişimi çelişkili olmuştur. Bilim alanında büyük başarılar sanayileşme, kentleşme, devlet ekonomisinin değişik alanlarında kadro yetiştirilmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi ilerlemelere karşın Sovyet sisteminin Kazak halkına karşı ulusal baskı politikaları sürmüştü. 1907-1912 arasında Rusya'nın Avrupa bölümünden iki milyon dört yüz bin Slavın taşınması, 1930-1940 arasında ise, Korelilerin, Polonyalıların ve cephe bölgesi nüfusunun da Kazakistan'a tahliyesi sonucu ne acıdır ki, Kazak nüfusun oranı %30'ainmiş ve Kazaklar kendi topraklarında azınlık durumuna düşmüştü.¹⁵

Bu nedenle Kazakistan diğer Türk kökenli cumhuriyetlerden çok farklı bir konumdadır. Yukarıda da bahsi geçildiği gibi, bağımsızlığın ilânından bu güne dek Kazak olmayan unsurlar sürekli olarak ülkeden göç ederken, BDT cumhuriyetleri, Moğolistan, Çin ve diğer ülkelerden gelen Kazakların ülkeye dönüşleri için her türlü teşvik verilerek iskân ettirilmiştir. Nazarbayev yönetimi, Kazakistan'da Kazak nüfusunu artırmak bakımından çok dikkatli ve özendirici bir politika izlemektedir. Nazarbayev'in Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazaklara özel ilgi göstermesinin

¹⁴ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>.

¹⁵ Saule Baycaun, "Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve demokrasi Yolundaki Gelişmeler", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 4, s. 71.

nedeni, bugün yeryüzündeki toplam Kazak nüfusunun yaklaşık 1/3'ünden fazlasının yani, 4.5-5 milyon kişiye yakın kısmının ülke dışında yaşamasıdır.

Tablo 1. Dış Ülkelerdeki Kazak Nüfusunun Dağılımı

RUSYA	1.050.000
ÖZBEKİSTAN	1.500.000
TÜRKMENİSTAN	70.000
KIRGIZİSTAN	95.000
MOĞOLİSTAN	110.000
DOĞU TÜRKİSTAN	1.540.000
AFGANİSTAN	30.000
TÜRKIYE	25.000

Kaynak: Kesici, “Kazakistan’ın Nüfus Stratejisi ve Değişen Demografik Dengeler”, *Avrasya Etüdleri*, Sonbahar-Kış 2003, TİKA, s. 79.

Eylül 1992’de eski başkent Almatı’da hükümetin girişimleriyle çeşitli ülkelerden gelen Kazak diasporasının temsilcilerinin katıldığı I. Dünya Kazak Kurultayı toplandı. Burada dış ülkelerde yaşayan Kazakların Kazakistan’a dönüşünü çabuklaştıracak bir “Daimi Komite” kuruldu. Bu komite, anayurtlarına dönen Kazak göçmenlerin yeniden yerleşmesine engel oluşturan sorunları belirlemek ve bunlara çözüm yolları araştırmakla görevlendirilmiştir. 1991 yılında 30.000 Kazak başka ülkelerden kuzey Kazakistan’a gelip yerleşmiş, bu sayı Kurultay sonrası 1993’te 45.000’e yükselmiş ve 1994’te ise Moğolistan’da yaşanan 140.000 civarındaki

Kazak'ın önemli bir kısmı ülkeye göç etmiştir. Ayrıca İran, Afganistan, Türkiye ve BDT ülkelerden de az da olsa göçler gerçekleşmiştir. Kazak nüfusunun çoğunlukta yaşadığı Doğu Türkistan'daki Kazakların göçü Çin hükümeti tarafından olumlu karşılanmamıştır. İki ülke arasında göçle ilgili bir anlaşma da yapılmamıştır. Dolayısıyla Doğu Türkistan'dan ülkeye göç edebilmiş Kazakların sayısı 15 bin kişiyi bulabilmiştir.¹⁶

Kurultayın ikincisi tam on yıl sonra 23-24 Ekim 2002'de Türkistan şehrinde yapıldı. Bu kurultaya 34 ülkede yaşayan Kazakları temsilen 400 delege katıldı. Kurultayda Kazakistan dışında yaşayan yaklaşık 5 milyon Kazak nüfusun sadece 216.500'nin anayurduna döndüğü ve hatta gelenlerden bir kısmının geri döndüğü tespit edilmiştir.¹⁷ Bu bakımdan daha ciddi tedbirler alınmalı, ciddi göç yasaları çıkarılmasını sağlanmalı ve bu mesele milli bir dava haline getirilmelidir. Bu kurultayda en çok dikkati çeken gelişme Doğu Türkistan Kazaklarının temsilcileri ve Çin Hükümetinin tercümanlarının da kurultaya katılması olmuştur. Bu bölgede 1.5 milyondan fazla Kazak nüfus yaşadığından önemlidir.

Ülkenin bağımsızlık sonrası demografik hareketlerine bakıldığında, Ocak 2005'de Kazakistan nüfusunun göçler nedeniyle 17 milyon kişiden 14.820.855 kişiye gerilediği belirlenmiştir. Bu nüfusun 8. 266.415 kişisi yani %55.78'i Kazaklardan; 4.196.525 kişisi ya da %28.31'i Ruslardan, kalan 2.357.915 kişisi %15.98'i diğer etnik topluluklardan oluşmaktaydı.¹⁸ Bağımsızlık sonrası göçler nedeniyle Kazakların nüfusu artarken, Rus ve diğer etnik toplumların nüfusunda gerileme

¹⁶ A. Kayyum Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s. 261-262.

¹⁷ *Ibid.*, s. 262.

¹⁸ *Ibid.*, s. 265.

olmaktadır. Kazakistan’da yapılan “Kazaklaştırma” politikasıyla huzursuzluk yaşayacağını düşünen Rusların Rusya’ya gitmelerinin yanı sıra Almanların da kendi vatanlarına topluca göçtüğü görülmektedir. Ülkede önemli iki etnik topluluk olan Kazak ve Rus nüfusu arasındaki farkın Kazakların lehine bir gelişme gösterdiği aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 2. Kazakistan’ın Etnik Yapısı (%)

	1926	1959	1970	1979	1989	1991	1995	1999	2002
Kazaklar	%57.6	%30.0	%32.6	%36.0	%39.7	%41.1	%46.0	%53.3	%55.7
Ruslar	%19.7	%42.7	%42.4	%40.8	%37.8	%37.3	%34.7	%29.9	%28.3
Ukraynalılar	%13.7	%8.2	%7.2	%6.1	%5.4	%5.3	%5.1	%3.6	%3.3
Almanlar	%1.5	%7.2	%6.6	%6.1	%5.8	%5.1	%3.2	%2.3	%1.8
Özbekler	%1.9	%1.5	%1.7	%1.8	%2.0	%2.1	%2.3	%2.4	%2.6
Tatarlar	%1.3	%2.1	%2.1	%2.1	%2.0	%2.0	%2.0	%1.6	%1.6
Belaruslar	%0.4	%1.2	%1.5	%1.2	%1.1	-	%1.0	%0.7	%0.6
Uygurlar	%0.6	%0.6	%0.9	%1.0	%1.1	%1.1	%1.3	%1.4	%1.4
Koreliler	%1.6	%0.8	%0.6	%0.5	%0.6	%0.6	%0.6	%0.6	%0.6
Azeriler	%0.2	%0.4	%0.4	%0.6	%0.5	-	%0.6	%0.5	%0.5
Dungenler	%0.1	%0.1	%0.1	%0.2	-	-	-	%0.2	%0.2

Kaynak: K. Kesici, “Kazakistan’ın Nüfus Stratejisi ve Değişen Demografik Dengeler”, s. 87.

Tablodan anlaşılacağı gibi, demografik açıdan zaman Kazaklardan yanadır. Yıllarca Rusların, Kazakistan’ı Ruslaştırma politikasına boyun eğen Kazaklar sonunda 1926 yılındaki %57.6 oranına 2002’de %55.7 oranıyla yaklaşmış durumdadır. Kazakistan’da nüfus artışı az olduğundan bu oran 2005’te de aynıdır.

Kazak demograf Prof. M. Tatimov'un tespitlerine göre, dünyadaki Kazakların toplam nüfusu 2002 yılının ortalarına doğru 13.500.000 kişiye ulaşmıştır. Bunun yaklaşık 5 milyonu dış ülkelerde yaşamaktadır. Bundan sonraki dönemlerde, Kazakların toplam nüfusunun her yedi senede bir 1.000.000 kişi artması beklenmektedir. 2002'de %28'e gerileyen Rus nüfusunun bugün için ülkede etkisiz olduğunu söylemek yanlış olur. Ülkedeki demografların tahminine göre, bu gerileme önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Bu bağlamda ülkede Rusların, 2010 yılına doğru ülke nüfusunun %20'sini, 2020 yılına doğru ise %15'ini oluşturacak şekilde azalması beklenmektedir. Bu durum gerçekleşirse Rusların uzun vadede Kazakistan nüfusunun sadece %10'luk bir kısmını oluşturacak bir azınlık konumuna gelmesi kuvvetle bir muhtemeldir.¹⁹

Sonuç olarak, Kazakların ulusal devlet yapısını güçlendirmeleri, ülke nüfusunu da mutlak çoğunluk statüsüne kavuşturmalarıyla doğrudan ilgilidir. Dış ülkelerde yaşayan Kazakların en azından yarısının Kazakistan'a dönmesiyle ülkedeki Kazak nüfusunun oranı %70-80'lere yükselecektir. Bu da Kazakistan'ın ulusal ve üniter yapısını korumasının temel güvencesi olacaktır.²⁰

Görüldüğü gibi, kendi ülkesinde azınlık haline getirilen yerli Kazakların lehine durum değişmeye başladı. Ülke nüfusunda mutlak çoğunluk statüsüne kavuşma amacına ulaşmak için, izlenmesi gereken yollardan biri, ülke Kazak nüfus artışını teşvik etme tedbirleridir. Bu tedbirler ise Kazak nüfusunun devamlı artmasını sağlamak ve dış ülkelerde yaşayan Kazakları anavatanlarına geri dönüşünü sağlamaya yönelik çabalardır. Bu bahsedilen yollar denenmiş fakat fazla sonuç

¹⁹ Makaş Tatimov, *Kazak Alami* (Kazakların Sayısı Kaç), <http://www.kazakhstan-gateway.org>.

²⁰ A. Jaganova, "Demografiyalik Damu- Elimizdin Ulttik Kauipsizdiginin Bastı Kepili", *Kazak Eli Dergisi*, N 20, Temmuz 2003, s. 4-5.

alınmamıştır. Tersine ülkeye gelen Kazakların geri gittikleri gözlemlenmiştir. Ülkedeki Kazak olmayan unsuların ülkeyi terk etmeleriyle Kazaklar lehine bir homojenleşme süreci başlamış ve Kazaklar %55.7 gibi çoğunluğa ulaşmıştır. Fakat ülke bütünlüğünü tehdit eden tehlikeler tam anlamıyla bertaraf edilememiştir. Örneğin, Rus nüfusun ağırlıkta olduğu kuzey bölgelerindeki bir kısım vilayetlerin, teşvik edilen ayrılıkçı hareketler sonucunda ülkeden kopma tehlikesi halen vardır. Bu bakımdan dış ülkelerde yaşayan 5 milyon civarındaki Kazak nüfusu büyük önem taşımaktadır. Şimdiye kadar yapılan Dünya Kazak Kurultaylarının fazla sonuç vermemesindeki sebepler ise, hükümetin dış ülkelerde yaşayan Kazakları anavatanlarına dönmeye teşvik edici ciddi tedbirler almaması, ciddi göç yasalarının çıkarılmaması ve çıkartılsa bile uygulanmamasıdır. En azından dış ülkelerde yaşayan nüfusun yarısının geri dönüşü sağlanırsa, ülkedeki nüfus sorunu çözüme kavuşacak ve Kazak nüfusunun oranı daha da yükselecektir. Bu da ülkenin bölünme tehlikesini ortadan kaldıracak gibi, ulusal ve üniter devlet yapısını korumasının temel güvencesi olacaktır. Kazaklar kendi ülkelerinde mutlak çoğunluğu ulaşmadığı sürece, nüfus sorunu, iç ve dış politika kararlarını etkileyen önemli baskı unsurlarının biri olarak kalacaktır.

2. Kazakistan'daki Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Sorunları

Tarihsel süreçte Kazaklar tek bir ulus olma yolunda uzun ve zor evrim geçirmişlerdi. Başına gelen tüm olumsuzluklara rağmen, Kazaklar sadece dilini ve ruhunu korumakla kalmamış aynı zamanda atalarından miras kalan bugün de adına Kazakistan dediğimiz engin toprakları koruyabilmiştir. Kazakların çoğunluk olarak

yaşadığı bölgeler ise Kızıl Orda (%90.7) ve Atırau'dır (%82.1). Diğer bölgelerde bu oran %20 ile %65 arasında değişmektedir. Kazakların bölgeye göre dengesiz dağılımı Çarlık dönemi ve Sovyetler döneminde daha yoğun olarak 'bakir toprakları tarıma açma' planı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ülkenin en verimli bölgelerine ve daha çok şehirlerine Rus göçü yerleştirilmiştir. Kazaklar ekonomiye toplam nüfus içinde %35'lik oranla katılmakta bunlardan %22'si sanayide çalışmaktadır. Nüfusun çoğunluğu tarımla ve %70'den fazlası hayvancılıkta uğraşmaktadır. Dolayısıyla Kazakların büyük kesimi kırsal kesimde yaşamaktadır.²¹

Kazakların ulusal bilinç patlaması 80'li yılların ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bununla ilgili Kazakların etnik bilincinin büyümesinde "Jeltoksan Olayı"nın (*Kolbin Olayı*) etkisi büyüktür. Kazakların ulusal bilinci 1986'daki bu olayı dikkate almazsak sakinliğini korumuş ve diğer etnik gruplara karşı tarafsız ve hoşgörülü davranılmıştır. Nazarbayev reformları gerçekleştirmeye çalışırken her ne kadar kültürde ve eğitimde "Kazaklaştırma" politikası gütse de, ülkede yaşayan Rus nüfusun yoğunluğundan dolayı dengeli bir politika izlemektedir. Anayasadaki 'vatandaşlık' kavramı gereğince ülkede yaşayan herkes milliyetine bakılmaksızın Kazakistan vatandaşı sayılmıştır.

Bağımsız bir devlet olarak Kazakistan'ın, Kazakça'yı resmi dil olarak ilân etmesi Rus nüfusun tepkisiyle karşılaşmasına neden olmuştur. 29 Ocak 1993'te kabul edilen anayasa, Kazakça'nın resmi devlet dili olduğunu onaylarken, Rusça'yı da halk arasında kullanabilecek bir iletişim dili olarak kabul etti. Kazak dilinin ve kültürünün yaygınlaştırılması için '*Kazak Tili*' (Kazak Dili) adında bir örgüt oluşturulmuştur. Bu

²¹ Saule Baitzahaunova, "Kazakistan'da Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Etnik Sorunlar", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 3, Temmuz 2000, s. 54.

örgütün şubeleri sayesinde tüm ülke çapında Kazak okulları açılarak Kazak dilinin öğretilmesine yönelik programlar düzenlenmiş ve ulusal günlerin kutlanması geleneğinin yerleştirilmesi için faaliyetlere girişilmiştir. Diğer taraftan, ülkedeki 5 milyon civarındaki Rus nüfusun sadece %1'nin Kazakça bildiği tahmin edilmektedir. Kazakistan'da uygulanan etnik politikalar her iki toplumun da milliyetçi unsurları tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Kazak milliyetçileriye, Nazarbayev'in uyguladığı 'Kazaklaştırma' politikasını yetersiz bulmakta ve Kazak ulusal kimliğini geliştirmek için yeterince çaba sarf edilmediğinden yakınmaktadır. Rus milliyetçi kesimi ise, Kazakistan'daki Rus politik ve kültürel varlığının tehlikede olduğunu düşünmektedirler. Bilindiği gibi, ülkede en çok korku ve kaygı duyulan olaylar ise, etnik çatışma ve kuzeydeki Rus azınlığın Kazakistan'dan ayrılıp Rusya'yla birleşme olasılığıdır. Bu çerçevede çok hassas ve itinalı davranan Nazarbayev ülkede etnik barışı hep destekleyerek şimdilik istikrarı sağlamayı başarmıştır.

Hatta bu konuda hassas ve titiz olan Nazarbayev, ülkedeki bütün ulusların sorunlarıyla ilgilenebilmek için 'Kazakistan Halk Asamblesi'ni kurmuştur. Ülkede çoğunluk oluşturan Kazaklar ve Rusların hakları gündemdeyken, diğer azınlıklar ihmal edilmektedir. Bu eksiklikleri telafi etmek üzere 'Kazakistan Halk Asamblesi' kurulmuştur. Asamble, ülkedeki etnik ulusların kültürlerini geliştirmede ve tüm problemlerini çözmeye büyük rol oynamaktadır. Ayrıca ülkede küçük ve büyük çaplı her milletin kültürel etkinlikleri Asamble'nin girişimleriyle yapılmaktadır. Bu tür çalışmalar çok uluslu ülkede yaşayan halkların demokratik bir ortamda birlik, beraberlik, barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak amacıyla taşınmaktadır.

Bağımsızlıkla birlikte Kazakların kendi ulusal devletini oluşturmaya özellikle Ruslar karşı çıkmaktadır. Kazakların ülke nüfusunun yarısını oluşturduklarından bunun, diğer etnik grupların haklarına tecavüz olduğunu ileri sürmektedirler. Fakat gerçekte esas ülkenin sahibi olan Kazakların etnik özelliklerine göre devlet kurması doğaldır. Kaldı ki ülkedeki az miktardaki aşırı milliyetçiler dışındaki Kazaklar tüm etnik gruplara karşı dostluk ve samimiyetten yanadır. Bir çok araştırma Kazaklarda Rus karşıtı eğilimi olmadığını, Rusça bilmeye ve Rus kültürünü tanımaya karşı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Zaten Kazakların tepkisi Ruslara, Rus diline ve kültürüne değil, yıllarca yürütülmüş ‘Ruslaştırma’ politikasına karşı olmuştur. Bunun en bariz örneği, N. Kruşçev’in “Herkes Rusça konuşmaya başladığı an komünizme ulaştık demektir” sözüdür. Kazakların milli özelliklerinden olan dayanıklılık, sosyal adalet duygusu, konukseverlik, hoşgörü, fedakârlık ve toplumsal seferberlik kabiliyetleri diğer etnik gruplara karşı hoşgörünün temelidir.

3. Resmi Dil Sorunu

Sovyetler Birliği döneminde, Ruslaştırma gayretleri tarih ve kültür alanlarında olduğu gibi, dil alanında da görülmüştür. Kazakistan’da Rusça eğitim, Rus işgali ile birlikte başlamıştır. Kazak dili, Ural-Altay kümesine mensup Türkî dillerden Kıpçak grubunun bir üyesidir. 1928’e kadar Arap alfabesi kullanılmış, sonra Moskova’nın zorlamasıyla Latin alfabesine dönülmüştür. 1940 yılında ise Kiril alfabesi kabul ettirilmiştir. Çarlık hükümeti, Kazakların okuduğu okullarda Ruslaştırmayı ana ilke olarak uygulamış ve bu okullar aracılığıyla kendi sömürge yönetimine kadrolar yetiştirmiştir. Bu okullarda Kiril harfi Kazakça’ya uyarlanarak

öğretim yapıyordu. Çarlık Rusya'sının kültür ve eğitim politikası, hakimiyeti altına aldığı milletleri Ruslaştırma esasına dayanıyordu. Rus hükümetinin bu konudaki tutumu hiçbir tereddüte yer bırakmayacak kadar açıktı. Nitekim, 1870 yılında Rus Halk Eğitim Bakanı A. Tolstoy şöyle yazmıştı;

“Ülkemizde yaşayan geri kalmış halkları eğitmekteki esas gaye, onların muhakkak Ruslaştırılması olmalıdır. Böylece onlar, Rus halkıyla karışıp, eriyip gideceklerdir.”²²

Nazarbayev Rusya'nın bu politikasının Kazak halkına etkilerini şu şekilde dile getirmiştir;

“1917 İhtilalinden sonra da Kazak milletini yok etme, asimile politikası uygulandı. Kazakların hafızalarından geçmişi silmek için, bütün yöntem ve metotlar denendi. Dediler ki, Kazaklar ihtilalden önce ümmi milletler, okuma ve yazma bilemezlerdi. Güya, Rus milletinin yardımı sayesinde gözleri açılmış, aydınlanmışlardır”.²³

Buna karşılık Kazaklar kendi geleneksel eğitim kurumlarını korumakta da kararlı olduklarını gösterdiler. Kazak aileleri çocuklarını çoğu Müslüman mekteplerine ve medreselerine gönderiyorlardı. Bunun üzerine Çarlık hükümeti Kazak bozkırlarında Müslüman mekteplerinin açılmasını engelleyici önlemler almıştı.

Bu çerçevede, Rusça, Rus olmayan halkların ikinci ana dili ilân edilmiş, çok uluslu Sovyet Cumhuriyeti haline getirilen Kazakistan'da devlet eliyle iki dillilik propagandası yapılmıştı. Bu çalışmalar sonucunda, Kazakça ülkesinde ikinci dil konumuna düşerek, Rusça ön plana çıkartılarak birinci dil statüsüne yükselmişti. Bunların sonucunda Kazakların %60'ı Rus dilini rahatlıkla konuşurken, Rusların ancak %1'i Kazak dilini öğrenmişti. Kazakça günlük yaşantının dışında resmi

²² Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, s. 143.

²³ Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, Ankara, TİKA Yayınları, 2004, s. 209.

yazışmalarda, yönetim birimlerinde, diplomatik ve askeri alanlarda yüksek öğrenim kurumlarında hiç kullanılmıyordu. Kitapların %95'i Rusça basılırken, televizyon programlarının %70'i Rusça yapılıyordu. Ayrıca kentlerin, yerleşim birimlerinin, kolhozların, sovhozların, göllerin, ırmakların ve dağların adları da Rusçalaştırılmıştı. Elbette ki bu durum, Rus dilinin konumunu güçlendirmişti. Böyle bir dil politikasının asıl amacı, her şeyden önce Rusça bilmeyen insanların sosyal statülerinin yükselmesini engellemek olmuştur. Gerçekten de ülkede okumak, meslek ve kariyer sahibi olmak isteyen insanlar mutlaka Rus okullarına gidiyor ve çocuklarını da bu yönde geliştiriyorlardı. Ruslaştırma çabalarının bugün bölgede yaşayan halkların kimlikleri üzerindeki etkileri göz ardı edilemez. Yani ulusal birliğini sağlamlaştırmaya çalışan ülke aynı zamanda Ruslardan devrıldıkları bir çok kurumla da mücadele etmek zorundadır.

Aslında dil, edebiyat ve tarih kültürel kimliğin en önemli temel taşlarından. Bundan dolayı, hegemonya arayışındaki bir güç tarafından yerel ve milli direnişin kırılması için öncelikli hedefleri oluştururlar. Bunun bilincinde olan Rus dil politikasının iki önemli amacı vardı: i) Türkçe'nin Orta Asya'da tek dil olmasını engellemek, ii) Rusça'nın yaygınlaşmasını sağlamaktır. Bunun için de üç temel politika izlemiştir:

a. Yerel lehçeleri vurgulayarak farklılıkları körüklemek.

b. Alfabelerini değiştirip farklı olanları uygulamak. Kiril alfabesine geçilen ülkenin dil yapısında tahripler meydana gelmiştir. Böyle bir politika, ülke ve bölge halkını asırlık eski kültürel mirasından alıkoymuş ve onları dilsel, etnik ve bölgesel anlamda bölmeyi başarabilmiştir.

c. Rusça öğrenmeyi önemli statülere ve iş edinmeye bir şart olarak koyarak zorlamak.²⁴

Böylece Rusça hayatın her alanına yerleşecek ve komünizm kurulmuş olacaktı. Bu konuda alkışlanacak başarıya ulaşılan dil politikası etkisini halen devam ettirmektedir. Sovyet rejiminin bu dil politikası, Kazakistan'da yeni bir ulusal trajedinin yaşanmasına yol açmıştı. Zira, ülkenin geleceği olan genç kuşaklar kendilerine kültürel ve ulusal kimliklerini kazandıracak olan en önemli araçtan, yani ana dillerinden yoksun bırakılmışlardı. Günümüz Kazakistan'ında, yaşça genç sayılan nüfusun önemli bir kısmının ana dilleri yerine hâlâ Rusça konuşmayı tercih etmeleri de bu politikanın sonucudur. Kazak dil bilimcisi, akademisyen Abduveli Kaydarov'a göre, ülkede ana dilini bilmeyenler ve az bilenlerin sayısı Kazak nüfusunun neredeyse yüzde 40'nı bulmuştur.

Nazarbayev yönetimi bu soruna çözüm olacak girişimlerde bulundu. Dil yasası 22 Eylül 1989'da kabul edilmiş ve 1 Temmuz 1990'dan başlayarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile Kazakistan Cumhuriyetinde, Türk dillerinin kuzeybatı ya da Kıpçak grubunda yer alan Kazakça resmi devlet dili ilân edilmiş, Rusça ise halklar arası iletişim dili olarak tanımlanmıştır. Kazak ve Rus dillerinin bu statüleri, 1993 ve 1995 anayasaları tarafından da teyit edilmiştir.²⁵ Kazakistan'da sürdürülen millileştirme politikası sonucunda 11 Haziran 1997'de Nazarbayev tarafından imzalanan "Kazakistan Devletinin Dili hakkında" iki kanun ile "Kazakça" ülkede resmi dil olmuştur. Bu husus ülkenin anayasasında da yer alarak anayasal güvence altına alınmıştır. 1995 Anayasasının 7.maddesinde "Kazakistan Cumhuriyetinin

²⁴ Gökhan Bacık, "Türk Cumhuriyetleri'nin Kimlik Sorunu", Mim Kemal Öke(ed), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 98-99.

²⁵ <http://www.zakon.kz>.

devlet dili Kazak dili denilmiştir.²⁶ Rusça ise, milletlerarası iletişim dili (*yezık mejnatsionalnogo obşeniye*) niteliğindedir.

Nazarbayev'in görüşleri yerel Rusların ve diğer azınlıkların desteğini almış fakat kuzeydeki Ruslar yeni bir hareket başlatmışlardı. 1992 Aralığında 15.000 kadar Rus Ust-Kamenogorsk (Öskemen) şehrinde gösteri yaparak Kazakça ile birlikte Rusça'nın da devletin resmi dili olarak kabulünü ve Ruslara çift uyrukluluk hakkını tanımasını talep ettiler.²⁷ Bu olaylara karşın Kazakça'nın resmi dil olarak kabul edilmesine ve Anayasa'da Rusların Kazakça'ya vakıf olması gerektiğini belirten maddeye, Rus milletvekilleri şiddetle karşı çıkmışlardır. Çünkü bu madde nüfusun yüzde %60'ının başkanlık yapmasını olanaksız kılmaktadır. Ayrıca onlara göre, yeni anayasa toplumsal ve etnik huzursuzlukları doğuracaktır. Bu karar çoğunluğu kuzey Kazakistan'da yaşayan Rus nüfusun itirazları olmuş fakat her şeye rağmen ülke yönetimi 'iki resmi dil' görüşünü kesinlikle reddetmiştir. Buna karşın ülkede Rus dili de Kazakça gibi ülkedeki devlet organlarında, resmi kurumlarda ve yerel yazışmalarda Kazakça ile eşit statüde kullanılmaktadır. Ayrıca Rusça ülkede bilim ve eğitimde de ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Ülkede Rus nüfusun yaklaşık %32'lik oranına rağmen, okulların %46'sının halen Rusça eğitim yapması çarpıcıdır.²⁸

1995 anayasasında Rusça'nın, hükümet ve yerel yönetim birimlerinde Kazakça ile eşit olarak kullanılmasına izin veren bir madde yer almış ve Kazakça bilmeyenlerin 2010 yılına değin devlet memurluğu yapabileceklerine işaret edilmiştir. Bu madde ile Rus nüfusuna kolaylık sağlamanın yanı sıra dil politikasının

²⁶ <http://www.president.kz>.

²⁷ Ahmed Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, çev. Osman Ç. Deniztekin, İstanbul, Cep Kitapları, 1996, s. 157.

²⁸ *Ibid.*, s. 141.

etkinleşmesini sağlama amacını gütmektedir. Oysa 1993 anayasasına göre, devlet memurlarının Kazakça bilme zorunluluğu vardı. Buna ilaveten, Kazakistan yurttaşlarına devlet dilini, yani Kazakça'yı öğrenmeleri için ek süreler de tanınmıştır. Örneğin, 22 Kasım 1996'da kabul edilen bir yasaya göre, ülkedeki tüm etnik Kazaklar Kazakça'yı 2001 yılına kadar, diğer etnik topluluklar ise, 2006 yılına kadar öğrenebileceklerdir.²⁹ Bu tür yasalara rağmen ülkede bulunan Rus kesiminin Kazakça'yı öğrenmedikleri hatta Kazak elit grubunun hâlen Rusça'yı aktif olarak kullanması dikkat çekmektedir. Ülkenin çok uluslu etnik yapısından kaynaklanan tüm engellere rağmen Kazak dil yasasının, toplumsal yaşantının her alanında kendisini yavaşta olsa hissettirmeye başladığı bir gerçektir. Kazak nüfusu artıkça bu yasa daha etkin bir biçimde uygulanacaktır. Bu da Kazak dilinin saygınlığını daha da arttıracak ve diğer etnik unsurları daha büyük oranlarda bu dili öğrenmeye yöneltecektir.

Kazakistan dahil tüm Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sonrası ele aldıkları meselelerden biri, Latin alfabesine geçme meselesi olmuştur. Fakat Kazakistan çok uluslu etnik yapısı ve özellikle sahip olduğu kalabalık Rus nüfusu nedeniyle bu konuda aşılması güç engellerle karşı karşıya kalmıştır. Oysa ki, Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını izleyen ilk yıllarda Latin alfabesine geçme konusunda bir anlaşma sağlamışlardı.³⁰ Bu karar hayata geçirilirse, bölgesel entegrasyon kolaylaşacak ve Türkiye dahil bütün dünyadaki tüm Türk Cumhuriyetleri ortak bir alfabeyle sahip olabilecekti. Bu konuda bir çok ülke önemli adımlar atmış, Azerbaycan ve Türkmenistan Latin alfabesine geçmiştir. Çok uluslu

²⁹ Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, s. 272.

³⁰ *Ibid.*, s. 274

Kazakistan'da ise Latin alfabesine geçme konusu neredeyse gündemden kalkmış gözükmektedir.

B. RUS DİASPORASI

1. Kazak Topraklarına Kaydırılan Rus Nüfusu

Rusların kitleler halinde Kazakistan topraklarına gelip yerleşmeleri kendiliğinden olmamış, Kazak Hanlığı döneminde Rusların işgaliyle başlamıştır. 1860'lı yılların ortalarına doğru Rus arlığı, Kazakistan'a Rus köylülerini g ettirme çalışmalarını hızlandırdı. Bu ülkeyi sömürgeleştirmenin en güvenilir yolu bu olmuştur. Rusya'nın Kazakistan'daki tarihi misyonu, resmi Rus imparatorluk tarihi ile onu temel alan batılı tarihçilerin de iddia ettiği gibi 'medeniyet' ve 'eğitim' götürmek amacından çok, sıradan bir işgal ve mstemlekeciliğin ötesinde bir anlam taşımıyordu. Kazak topraklarına ilk gelen Rus-Kozaklarını askeri bir sınıf olarak nitelendirerek yerleştirmek, askeri kaleler yapmak Rus imparatorluğunun Kazakistan'ı smrgeleştirmesinin ilk aşamasıydı. 1881'de Rus köylülerin Kazak topraklarına g ettirmesi ile ilgili çıkarılan yasada Kazakistan'a gidecek Rus köylüleri için tanınan ayrıcalıklar ve onlara verilecek arazilerin miktarı (kişi başına 30 desyatina) belirtilmekteydi. Çarlık Rusya'sında 1897'de yapılan genel nüfus sayımının sonuçlarına göre, 4.200.000 kişi olan Kazaklar kendi ülkelerinde nüfusun %81.7'sini oluşturmaktaydılar. Fakat zamanla bu durum değişerek, 1914'de nüfus oranı %65'e

geriledi. 1916'da Kazakistan'daki nüfusun %29'u Rus ve Ukraynalı göçmenlerden oluşuyordu.³¹

Rus göçü Çarlık Rusya dönemi sonrasında da Stalin'in 1930-1940'lı yıllardaki temizleme operasyonları sırasında ve Kruşçev'in 'Bakir Toprakları İşleme' planıyla yoğunlaştı. Ruslar tarihlerinde, Kazak ulusunu Rusya'ya kendi iradeleriyle bağlanan bir ulus olarak tarif etmektedirler. Kazakların, Ruslara bağlanması kendi iradeleriyle değil, Küçük Orda Hanı Abdulhayır'ın Rus Çarlığı yetkililerine gönderdiği mektupla olmuştur. Kalmuklar ve Kirotlar tarafından kuşatılan Kazaklar, Rus Çarlığının ordusundan mektupla yardım talep etmiş ve yardım ancak Rus hakimiyetine girmeleri karşılığında yapılmıştır. Halen tartışmalı olan bu konuda Kazaklar topraklarının işgal edildiği konusunda ısrar etmektedirler.³²

İkinci Dünya Savaşı sırasında muhtemel Alman işgaline karşı sanayi komplekslerinin doğu bölgelerine taşınması sonrasında ülkede yeni işyerlerinin açılmasıyla bölgeye kaydırılan Rus, Ukraynalı ve Beyaz Rus göçü daha sonra Kruşçev'in 'Bakir Toprakları İşleme' politikalarıyla desteklenmiş ve hızlanan Slav göçü nedeniyle 1950'li yıllar sonrasında Kazaklar kendi ülkesinde azınlık durumuna düşmüşlerdir. Ayrıca burada Stalin döneminde 1930-35 arasında açlık döneminin, milliyetçilik hareketlerde ailece öldürülen Kazakların ve II. Dünya Savaşında ölen Kazak nüfusunun etkisini de göz ardı etmemek gerekir. 1975-1988

³¹ Natsiyonalny Sostav Naseleniya Respubliki Kazakhstan, Kazakistan İstatistik Ajansı, Almatı, C.2, 2000. s.6.

³² Meryem Kırımlı, "Orta Asya'nı Dış İlişkileri Üzerine Bir Alan Araştırması: Kazakistan", *Kafkasya ve Orta Asya Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995)*, Ankara, Tika Yayınları, s. 117.

arasında bölgeye olan yıllık net göç miktarının 100 bin civarında olduğu hesaplanmaktadır.³³

Ülkeye göç eden Rus nüfusu, 1897’de 454.402 kişiden ibaretti. Orta Asya bölgesini tesir altına almasıyla her geçen yıl genişleyen Slav diasporası, 1911’e gelindiğinde 1.543.138. kişiye ulaşmıştı. 1959’da 3.974.000 olan Rus nüfusu, 1979’da 5.991.000 ve 1989’daki son nüfus sayımında ise 6.228.000 olarak tespit edilmişti. Bu nüfusun özellikle büyük şehirlerde ve ülkenin Rusya sınırına yakın kuzey bölgelerinde yoğunlaşmış olması tesadüf değildir. Bu şekilde artan Rus nüfusu ülkenin sahibi olan yerli Kazak nüfusunu azınlık hale getirirken, aynı zamanda da kuzey bölgelerdeki Müslüman nüfus miktarını da 1979’da %19.3’e geriletmiştir.³⁴

1989’da Rusya dışındaki diğer Sovyet ülkelerinde 25.3 milyon etnik Rus yaşamaktaydı. Bu rakam Rusya dahil SSCB içerisinde yaşayan bütün Rus nüfusun %17.4’ü oranındaydı. Rusya Devlet İstatistik Enstitüsü (*Goskomstat Rossii*) verilerine göre, 1988-1998 arasında eski Sovyet coğrafyasından Rusya’ya toplam 2.910.000 kişi göç etmiştir. Göçün en çok yaşandığı ülke 1.032.000 ile Kazakistan olmuştur. Böylece Kazakistan nüfusu 16.199.154 kişi iken, yaşanan göçler sonucunda bu rakam Ocak 2001’de 14. 843.700 kişiye inmiştir.³⁵ Nüfusun bu şekilde azalmasına ülkede yaşayan Rus ve Slav nüfusunun göç etmesi de etkili olmuştur. Ülkede 1989’da 6.228.000 olan Rus nüfusu 1999’da 4.479.620’ye inerek %26.1 oranında azalmıştır. Kazakistan nüfusu azalmış ama Kazak nüfus oranı yükselmiştir. 1989’da %39.7 olan Kazak nüfusu 1995’te %46’ya; 2001’de %53.4’e ve 2002’de

³³ Tamara Klimova, “Tendentsii Migratsionnih Protsesov Respublike Kazakhstan”, http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-03/20.klimru.shtml.

³⁴ “Emigratsiya iz Kazakhstana”, <http://www.zatulin.ru/intitute/sbornik/039/03.shtml>, 3 kasım 2001.

³⁵ Anatoliy Topilin, “Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv: Problemy i Vozmojnosti Sotsialno-Demograficeskogo Razvitiya”, http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-03/19.topru.shtml.

%55.7'ye çıkararak kendi ülkesinde yıllar sonrası azınlık olma durumundan kurtulabilmiştir. 1991-2001 yılları arasında nüfusun yaklaşık 2 milyon kişi azaldığı hesaplanmaktadır. Bu da toplam nüfusun %11.3'üne karşılık gelmektedir. BDT ülkeleri içerisinde en radikal nüfus değişiminin Kazakistan'da olduğu yükselen Kazak nüfusu oranına bakılarak söylenebilir. Ülkede yaşayan etnik Rusların Rusya'ya göç etmesi Kazakistan'ın nüfus dengesi açısından olumlu bir durum teşkil etse de, göçün hızlanması bazılarının göre, ülke ekonomisinde kilit role sahip kalifiye eleman sıkıntısını doğurabilecektir. Bu açıdan Kazak yönetimi dengeli ve planlı bir göçten yanadır.

Kazakistan'daki Rus nüfusu sebebiyle Kazakistan-Rusya ilişkileri diğer BDT ülkelerine göre farklı bir boyuttadır. Kazakistan, içerisinde barındırdığı büyük orandaki Rus nüfusu ile Soljenitsin gibi Rus aydınları ve kendisi de Almatılı bir Rus olan Jirinovskiy gibi aşırı milliyetçi politikacıların Kazakistan'daki yerel uzantılarının toprak iddialarının baskısından kurtulamamıştır. Bugün Moskova, Orta Asya siyasetinin bir ayağını bölgede kalan bu Slav nüfusa dayandırmaktadır. Ülkede bağımsız hareket etmenin önünde engel olan bu kesimler Rusya'yla ilişkilere yön vermekte ve ilişkilerdeki en hassas noktayı oluşturmaktadır. Bu yüzden Kazakistan Rusya ile olan ilişkilerinde bu faktörü hesaba katmak zorundadır. Bu çerçevede, Nazarbayev hükümetinin bu sorunun ülke sınırları içinde çözülmesine ilişkin üç boyutlu bir politika izlediği söylenebilir. Bunlar, Rus siyasi elitlerinin Kazaklarla yer değiştirmesi, etkin bir nüfus politikasının izlenmesi ve Kazak dili ve kültürünün popüler hale getirilmesidir.³⁶ Bu çerçevede Nazarbayev Rusların yoğun olduğu

³⁶ B. Sultanov (ed.), *Politika İ İnteresı Mirovıh Derjav v Kazakhstane*, Almatı, 2002, s. 77.

kuzeydeki yerel yönetimlere kendisine sadık kadrolar yerleştirmiş ve önemli şehirlerde Kazak olmayan unsurlar atamalarla değiştirilmiştir. Burada göze çarpan nokta, Nazarbayev'in kuzeydeki Kazakları sayısal bakımdan da çoğaltmaya yönelik bir politika izlemesidir. Bu doğrultuda, dış ülkelerden özellikle Moğolistan'dan gelen Kazak diasporasını, ülkenin Pavlodar, Kökçetav ve Öskemen gibi Rusların çoğunlukla yaşadığı kuzey şehirlerine yerleştirmektedir.

2. Rus Grupların Etnik Bölücülük Hareketleri

Bağımsızlığını aldığı ilk yıllarda, Kazakistan'ın karşılaştığı ciddi sorunlardan birisi de etnik bölücülük hareketleri olmuştur. Siyasal bir nitelik kazanan bu etnik bölücülük hareketleri, ülkeyi istikrarsızlığa sürükleme, barışı, birlik ve beraberliği bozma tehlikesi taşımaktadır.

Kazakistan'da bağımsızlığın ardından örtülü olarak sürdürülen 'Kazaklaştırma' politikası, diğer bir ifade ile hakim Kazak yönetimince uygulanan devlet milliyetçiliği zaman zaman Rusya'nın tepkisiyle karşılaşmaktadır. Bu politika sadece komşu Rusya'nın tepkisini çekmekle kalmamakta, aynı zamanda içerdeki etnik Rusların daha örgütlü hareket etmelerine neden olmaktadır. Nazarbayev yönetimi ülkede etnik kimliklerin siyasallaşmasını önlemeye çalışmaktadır. Ülkede her zaman istikrar ve barıştan yana olan Nazarbayev'in bu konudaki en büyük kaygısı, kuzeydeki Rus çoğunluğun Kazakistan'dan ayrılıp Rusya'yla birleşebileceği korkusudur.³⁷ Ülkede tedirginlik yaşanmasına neden olan bu hareketlerin başında bir dizi milliyetçi Rus örgütü bulunuyordu.

³⁷ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı Milliyetçilik mi?*, s. 157.

Genel olarak, Rusların egemen olduğu eski Sovyetler Birliği'nin yeniden kurulması özlemini duyan bu örgütler, Kazakistan'ın ulusal bağımsızlığını, üniter devlet yapısını, anayasasını ve diğer ulusal bağımsızlık simgelerini tanımak istemiyorlardı. Örneğin, Lad (Harmoni) Cumhuriyet Slav Hareketi, Kuzey Kazakistan Rus Toplumu ve Ural Rus-Kossak Topluluğu gibi Rus milliyetçi örgütler, ülkenin kuzeyi ve doğusunda Rusların nüfus bakımından yoğun olduğu bölgelere genişletilmiş özerklik verilmesi talebinde bulunuyorlardı.³⁸ Bu söz konusu bölgelerin Kazakların yoğunlukta yaşadığı diğer bölgelerden ayrılması, hatta Rusya'ya katılması anlamına gelmektedir. Zaten bu gibi şovenist gruplar daha ileri giderek kuzey Kazakistan topraklarının doğrudan Rusya'ya katılmasını savunmaktaydılar. Bu amaçla Kazakistan'a sınırdaş olan Rus Samara, Saratov ve Orenburg bölgelerinin yöneticileriyle 10 Ağustos 1993'te bir toplantı yapan Nazarbayev, onların dikkatini Rusya Federasyonu ile mevcut sınırların değişemeyeceği konusunda yapılan antlaşmalara çekmiştir. Kazakistan yönetimi ister Kazak, ister Rus olsun aşırı milliyetçi eğilimleri kesinlikle yasaklamış ve uyguladığı akıllı denge politikaları ile bugüne dek başarılı olmuştur. Ülkedeki Rus diasporasının ve Rusya'nın baskılarına rağmen Kazakistan, çifte vatandaşlık isteklerine, Rusça'ya devlet dili statüsü verilmesi çabalarına ve ülkedeki Rus-Slav azınlığa kültürel otonomi verilmesi isteklerine direnerek, bu konuda taviz vermeyeceğini ve ilerde yaşanabilecek bir ayrılıkçı sürece müsamaha göstermeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. 6 Temmuz 1994 yılında Kazakistan Parlamentosu'nun aldığı bir kararla başkentin Almatı'dan

³⁸ B. Jusipov, "Hristiyanskii Fundamentalizm Kak Ugroza Nasionalny Bezopasnosti Kazahstana", *Evrız. Soobshestvo*, N 3, 2001, s. 166.

Astana'ya (Akmola) taşınması³⁹ bu parçalanma korkusundan kaynaklan politikanın bir sonucudur. Çünkü Astana'nın bulunduğu Kuzey Kazakistan'da Ruslar önemli nüfus yoğunluğuna sahiptirler. Başkent'in kuzeye taşınması ile zamanla bu bölgede Kazak nüfusunun artması beklenmektedir.

Ülkedeki Rus muhalefet parti ve gruplar yakın izlemeye alınarak Kazakistan'ın bütünlüğü aleyhine siyasi görüşlerin ifade edilmesi yasaklanmıştır. Bu çerçevede bazı aşırı Rus örgütleri ve medya kuruluşları kapatılmıştır. Fakat bu tür baskılar sadece muhalif Rus kesimine yönelmemekte, ülkedeki Rus ya da Kazak tüm kesimlerin demokrasi talepleriyle, hükümete ve Nazarbayev'e yönelik eleştirileri bu şekilde susturulmaktadır. Kazakistan'da ve hatta tüm Orta Asya bölgesinde siyasi demokrasi mevcut değildir. Bunun en son örneği, tek kişinin saltanatıyla gelen baskılar sonucu patlak vermiş olan Kırgızistan'da yaşanan olaylardır.

Kazak hükümeti tarafından izlenen 'Kazaklaştırma' politikası ve bu doğrultudaki stratejiler Rus asıllı Kazak vatandaşlarını tedirgin etmektedir. Bu kesimler ekonomik ve siyasal açıdan sorunlar yaşayan Rusya'daki belirsiz ve istikrarsız ortamda geleceklerini düşündükleri için gitmekten çok kalmayı tercih etmektedirler. Ayrıca ülkede kalma nedenlerinden biri de Kazakistan'ın siyasi olarak istikrarlı konuma gelmiş ve ekonomik olarak önemli mesafe katetmiş olmasıdır. SSCB'nin dağılmasıyla ülkeden göç eden Ruslar bir tercihten çok, ekonomik kaygı ve gelecek endişesi ile hareket etmişlerdir. Bu kesim ayrıca Moskova'nın vereceği desteği beklemektedir. Bununla birlikte, Kazakistan'dan Rusya'ya göç edenlerin sayısı 1997 yılında 222.006'dır. Rusya Federasyonu Göç Servisi verilerine göre,

³⁹ TİKA, *Kazakistan Ülke Raporu*, Ankara, 1996, s. 19.

Mayıs 1999 itibariyle Rusya'ya 1.138 milyon kişi göç etmiştir ki bunların %83'ünü Ruslar oluşturmaktadır.⁴⁰

Rusya'nın yakın çevre (*near abroad*) politikasıyla Rusya dışında kalan yaklaşık 25 milyon Rus nüfusunu ulusal güvenlik önceliği olarak belirlemesiyle, kuzey Kazakistan'daki Ruslar Moskova'dan daha fazla yardım istemiştir. Bu çerçevede 5 Mayıs 2000'de Moskova'daki Kazakistan Büyükelçiliği önünde Göçmenler Derneği, Rusya Subaylar Birliği ve Ortodoks Vatandaşlar Birliği gibi sivil toplum örgütlerinin katılımıyla bir gösteri gerçekleştirilmiştir. Gösteride Kazakistan'daki Rus nüfusun ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğü, Rus azınlığın haklarına saygı gösterilmediği dolayısıyla ülkenin insan haklarını çiğnediği öne sürülmüştür.⁴¹ Aslında ülkede Ruslara dedikleri gibi ayrımcılık söz konusu değildir sadece ülkenin dilini öğrenmekte zorluk çekmektedirler. Her ülkede olduğu gibi her vatandaş o ülkenin dilini bilmek zorundadır. Yeltsin döneminde Rus medyasında, etnik Rusların yerel dilleri öğrenmeye mecbur kalmaları, Rusların onur ve haysiyetinin çiğnenmesi olarak yorumlanmış ve aslında yerel halk eşit hale getirilmeye çalışılan Ruslara karşı kötü davranıldığı imajı verilmeye çalışılmıştır. Ekonomik krizde olan Rusya'nın hazinesini tüketen ve sosyal problemlerini arttıran göçmenler, Yeltsin'i Rus diasporasını koruyamamakla suçlayan muhaliflerine de siyasi malzeme olmuştur. Putin'in göreve gelmesiyle Rus basınında Kazakistan'da yaşayan Ruslara özerklik verilmesine ilişkin yazıların ve tartışmaların arttığı görülmektedir. Putin'le birlikte daha aktif bir dış politika dönemine giren Rusya Federasyonunun yakın gelecekte sadece Kazakistan'da değil, fakat Rus azınlığın

⁴⁰ Valentina Kurganskaia, "Kazakhstan: The Language Problem in the Context of Ethnic Relation", *Central Asia and Caucasus*, No: 2/2000, <http://www.ca-c.org/journale.shtml>.

⁴¹ *Ibid.*, s. 3.

mevcut olduğu tüm Orta Asya devletlerinde de daha aktif ve müdahaleci bir siyaset izlenmesi beklenmektedir. Nitekim 25 Mayıs 2000’de Kırgızistan Parlamentosunun üst kanadında yapılan oylamayla 45’e karşı 43 oyla Rusça’nın Kırgızca’yla eşit dil statüsü kabul edilmiş ve Rusça’nın Kırgızca ile birlikte iş hayatında ve mahkemede özgürce kullanabilmesine olanak tanınmıştır.⁴²

C. DİN FAKTÖRÜNÜN ORTAYA ÇIKMASI

1. İslam Dini ve Kazakistan

Bugünkü Kazakistan’ı oluşturan coğrafyada yaşayan Türk kabileleri 8. yüzyıldan itibaren İslam diniyle tanışmaya başladılar. 11. yüzyıla gelindiğinde bu topraklarda yaşayan Türk kabilelerinin çoğu Müslümanlığı seçmişlerdi.⁴³ Türkler Müslümanlığı seçtikten sonra bile eski inançlarını, geleneklerini ve çok tanrılı Şamanizmin bazı unsurlarını yaşatmaya devam etmişlerdi. Bunun etkileri 12. yüzyılda Kazakistan’ın güneyinde kurulan ve bölgede İslamiyet’in yayılmasında büyük rol oynayan Yesevi tarikatında da görülmüştür. Ahmet Yesevi (1103-1166) güney Kazakistan’ın Yese (bugünkü Türkistan) kentinde kendi tarikatını kurarken, bölge halkının İslamiyet’ten önceki geleneklerini tamamen reddetmemiş, hatta bir çok unsurunu benimsemiştir. Türkler için eski dinlerinde kullandıkları ‘Tenri’ (Tanrı) sözcüğünü ‘Allah’ kelimesiyle birlikte kullanılmasına mahsur görmemesi Tanrı kelimesinin günümüze kadar taşınmasına vesile olmuştur. Böylece, güney

⁴² Russia Today, 25 Mayıs 2000.

⁴³ Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, s. 143.

Kazakistan'daki yerleşik tarımcılık ile göçebe kültürün kesiştiği bölgede, İslam dini eski yerel inanç ve geleneklerle bir bakıma uzlaşarak yayılmasını sürdürmüştür. Yeseviliğin İslam versiyonu bozkırda dolaşan göçebelerin yaşam tarzlarına ve inançlarına uyumlu olduğundan başarılı olmuştur. Yesevi Şamanizmden hatta animizmden sayısız öğeyi alarak bunları İslam'ın tek tanrılı özüne yerleştirmiştir.⁴⁴ Günümüzde Kazaklar Aslan Baba ve Ahmet Yesevi'nin öğretilerini ulusal miraslarının bir parçası olarak kabul ederler. İslamiyet'in Kazak bozkırlarında yayılmasına Yeseviliğin yanı sıra Nakşibendilik tarikatı ve kollarının da önemli katkısı olmuştur. Bu iki Sufi tarikatının etkileriyle özellikle güney Kazakistan bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında İslam dini giderek güç kazanmıştır. Kazak hanları, sultanları ve aristokrasi grubu bu dini kabul ederek halkın da kabul etmesini sağlamışlardır. Ayrıca, Kazak hanlığı İslam kurallarına göre yönetme girişimleri olduğu da görülmüştür. Nitekim 17. yüzyılın sonunda Tevke Han, *Ceti Cargı* (Yedi Kural) olarak bilinen yasaları hazırlarken şeriat kurallarını esas almaya çabalamıştır.⁴⁵

Kazaklar İslam'ın gereklerini yaşatmaları konusunda Türkistan'ın kuvvetli dini merkezlere sahip diğer bölgeleriyle hep birlikte hareket etmiştir. Müslümanlarca kafir bir devlet olarak görülen Hristiyan Rusya hakimiyetine karşı mücadeleyi yalnız milli bir görev değil, aynı zamanda İslam'ın cihat anlayışının gerektirdiği dini bir farz olarak da görmüşlerdi. Kazak topraklarında o dönem Rusya hakimiyetine karşı tüm bölgelerde halkın milli uyanışı milliyetçilikle sağlanırken sadece Türkistan şehrinin bulunduğu bu güney bölgesinde İslam dini ön planda olmuştur.

⁴⁴ K. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 118.

⁴⁵ *İstoriya Kazakhstana v Drevneyshikh Vremen do Nashikh Dney* (oçerk), Almatı, 1993, s. 15.

Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dini, Kazak bozkırlarında Rus istilasına karşı verilen mücadelelerde açık bir şekilde kendini göstermiştir. Mesela, Kişi Cüz Kazakların Datoğlu Sırım Batur önderliğinde 1783-1797 yıllarında gerçekleştirdiği ayaklanma bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Osmanlı-Rus savaşı (1787-1791) sırasında Türkistan'ın Buhara ve Hive hanlıklarından gelen temsilciler Sırım Batura Rusya'ya karşı cihat etmenin ve bir Müslüman olarak da Osmanlı imparatorluğunu desteklemenin şart olduğu konusunda mesajlar getiriyorlardı. Nitekim, Sırım Batur ve ona bağlı Kazak din adamlarının buna dayanarak halka yaptığı cihat ve din kardeşliği çağrıları çok etkili olmuş, Rus hakimiyetine karşı verilen mücadelede önemli başarılar elde edilmesini sağlamıştır.⁴⁶

Bunun gibi artan cihat çağrılarının Kazak bozkırlarının dışına taşmaya başlaması Rusya'yı tedirgin etmişti. 1876 yılından sonra kafirlere kapalı olan Türkistan'ın işgalinden sonra, Çarlık Rusya'sı Türk ve Müslüman kökenlileri Hıristiyanlaştırma çabalarına hız vermiştir. Fakat, Rusya'nın sağlam bir inanca sahip Türkistan Türklerini Kazak bozkırlarından başlayarak Hıristiyanlaştırıp hakimiyeti altına alma konusundaki geleneksel politikası hiçbir zaman istenilen başarıya ulaşamamıştır. 1861-1862 yıllarında, Kazak halkını Hıristiyanlaştırmak için yapılan bazı uygulamalar, Kazak bozkırlarında yeni Rus yönetimini düzenleyen 1868 Nizamnamesi (Geçici Statü) ne Kazakları Hıristiyanlığa özendirmek için konulan maddeler hep sonuçsuz kalmıştır.⁴⁷ Rusya'nın Müslüman halkı Hıristiyanlaştırma politikaları Kazaklar arasında infial uyandırmış, hatta onların İslam dinine daha fazla sarılmalarına neden olmuştur. Halk, İslâmi ve yerli kabile geleneklerin, yaşam

⁴⁶ M.B. Olcott, *The Kazakhs*, Stanford, 1987, s. 47-48.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 49.

tarzlarını ve kültürünü, kısacası etnik kökenini korudu. Aynı zamanda bu kurumların içinde ulusal kimliklerini vurgulayacak belirli bir laik İslâmi kimlik formunun gelişmesini destekledi. Yani Rus yönetiminin Kazakları yabancı olarak görmesi ve onlara vatandaşlık hakkı tanımayıp Ruslaştırmaya kalkışması da, kuşkusuz Kazakların kendi etnik kültürel kimliklerini korumalarına yardımcı oldu.

Rus nüfusunun yerleştirilmesi ve yapılan Hıristiyanlaştırma faaliyetleri sonucunda bölgede hatırı sayılır Hristiyan da bulunmaktadır. Çarlık döneminde Hıristiyanlaştırmaya çalışan Kazaklar için, 1917 devriminden sonra ‘dinsizlik’ politikası uygulanmıştır. Sovyetler döneminde din eğitimi ve dini kurumlar yasaklanmıştır.⁴⁸ 1930’dan sonra Kazakistan’daki Sovyet rejimi eski Çarlık dönemi hedeflerini benimsedi. Kazak kültürünün ve kimliğinin geleneksel kaynakları yok edilmeye çalışıldı. Camiler ve dini okullar kapatıldı. Böylece din de dahil olmak üzere çeşitli gelenek ve göreneklerin uygulanması yasaklanmıştır.⁴⁹

Kazaklar, dini hürriyetlerini Sovyetler döneminde hiçbir zaman kullanamadı. İslam aleyhtarı faaliyetler, Çarlık Rusya’sının işgaline uğradıktan sonra başlamıştır. XIX.yüzyılın sonlarında açılmış olan Kazak okullarında Kazak çocuklarına ana dili olarak Rusça, din olarak Hıristiyanlık öğretilmiştir. Komünist dönemde ise, dinsizleştirme siyaseti yürütülmüş insanlar zorla dinsizleştirilmiştir. Binlerce cami müsadere edilerek yıktırılmış, hatta içinde bulunan binlerce değerli kitaplar

⁴⁸ Mustafa Erdem, “Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dinî Hareketler Sorunu”, *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı 46, Şubat 2004, s. 79.

⁴⁹ Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 145.

yakılmıştır. XX.yüzyılın başında SSCB çapında kayıtlı olan 25 bin camiden 1986 yılında sadece 376 cami ayakta kalmıştır.⁵⁰

Bölgede baskın güç olan Ruslar tarafından kıskaç altına İslam en büyük yaralarını ise Stalin ve Kruşçev döneminde aldı. Sovyetlerin İslam'a ve onun yeniden canlanmasını ve devamını sağlayacak kurumlara yönelik saldırılarının temellerinde, hem ideolojik, hem de pragmatik sebepleri vardır. İdeolojik açıdan İslamiyet'in laik, ferdiyetçi, rasyonel, sanayileşmiş, modern sosyalist hayatın ihtiyaçlarıyla uyuşmayacağı düşünülmüştü. Bunun için de, İslam'a karşı çıktılar. Pragmatik olarak ise İslam, Türkistan'daki heterojen halkın fikren bir araya gelmesini sağlıyordu. Müslüman liderler, sûfiler ve ulemalar Sovyet hakimiyetine karşı, merkez teşkil edebilecek tek güç kaynağı idiler.⁵¹ Bu durum Sovyet anlayışına göre tehlike demektir. İdeoloji gereği tüm milletleri ve dinleri ortadan kaldırarak bir Sovyet vatandaşı tipi oluşturulması için politikalar üretilmiştir. Bu bağlamda genel olarak din afyon olarak kabul edilmiş, özellikle bölge insanının İslam dinine olan inançları zayıflatılmak için farklı propagandalar yapılmıştır.⁵² Sovyetlerin başlattığı bu propagandalar Kazakların azınlıkta kaldıkları, Rusların ise çoğunlukta buldukları kuzey ve doğu Kazakistan'da son derece etkili olmuştur. Buralarda yaşayan Müslüman Kazaklar İslâm dininden büyük ölçüde kopmuşlardır. Sovyetlerin, Kazakların dinini, dilini, tarihini ve kültürünü tahrif ve yok etmek için uyguladıkları politikaların esas amacı onları Sovyetleştirmek ve Ruslaştırmaktır.

⁵⁰ Tokul-Şakuzadauli, *Kutup Yıldızı* (Nazarbayev'in Konuşmaları ve Hayatı), Almatı, Otırar Kitabevi, 2000, s. 265.

⁵¹ Bahaddin Yazıcı, *Sıcak Nokta: Orta Asya (Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör)*, Ozan Yayıncılık, Kasım 2003, s. 50-51.

⁵² Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, s. 178-179.

Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, İslam adına, “İslam’ın yeniden dirilişi” yorumları yapılmaya başlandı. Bölge Müslümanları üzerindeki baskı nisbeten kalktı ve halk kendi dinine sarıldı. Yetmiş senedir hasretini çektikleri din artık serbest kalmıştı. Bir asır kadar ‘bilimsel ateizm’ çarkları arasında yoğrulan dönemin üzerine sünger çekerek her şeyin bir anda değişeceğini düşünmek yanlış olacaktır. Netice itibarıyla belli kalıplarla hareket eden insanların kabuklarını yırtarak geçmişten arınmaları elbette ki bir süreç ile mümkün olabilir. Günümüzde ülkenin etnik ve dini yapısındaki homojenlik yönetimin dini meselelerde temkinli davranmasını sağlamaktadır. Şu an ülkede bir çok dini kuruluşlar çalışmalarını sürdürmektedir. Başta Almatı’daki Merkez Cami ve İslam Kültür Merkezi, Voznesenye Katedrali olmak üzere bir çok cami, kilise, mescit inşa edilmiştir.

Kazakistan’da İslam dini ve Ortodoksluk büyük yer işgal etmektedir. Çünkü nüfusun çoğunluğunu bu dinlerin mensupları oluşturmaktadır. 1996 yılında açılan Almatı şehrindeki İslam Enstitüsü eğitim faaliyetini sürdürmektedir. Bununla birlikte her yıl üniversite öğrencileri Mısır ve Pakistan gibi Müslüman ülkelere dini eğitim amacıyla tatmin edici burslar karşılığında yönlendirilmektedir. 1979 yılı itibarıyla sayıları 25’i geçmeyen atıl konumundaki cami-mescit sayısı 1990’da 63 iken günümüzde 5 binin üzerindedir.⁵³ Müslüman nüfus ülkenin güneyinde toplanmış ve burada dinin etkisi daha fazla hissedilmektedir. Ayrıca Kazakistan’ın Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerle ilişkiler kurması ve dünyaya açılması, ECO, İslam Konferansı Teşkilatı gibi örgütlere üyeliği, İslam kimliğinin tekrar önem kazanmasına yardımcı olan gelişmelerdir. İslâmi kimliğe verilen önemin artmasının

⁵³ Yazıcı, *Sıcak Nokta: Orta Asya (Orta Asya’da Yeniden Yapılanma ve Terör)*, s. 55.

yanında, bağımsızlık sonrası kimlik arayışına giren Kazakistan ve diğer bölgedeki cumhuriyetler için İslam, toplumlarını tanımlamada yardımcı bir kimlik halini aldı. Bu ülkeler İslam'ı milli kimliklerinin bir aracı olarak görmüşlerdi. Fakat din adamı, dinî kurum ve dinî literatür yetersizliği, mevcut halkın din konusundaki bilinçsizliği dolayısıyla, ortaya çıkan boşluktan çeşitli dinî kurumlar, akımlar ve çeşitli ülkeler yararlanmak istemişlerdir.

2. Radikal Dinî Hareketler Sorunu

Kazakistan ve Orta Asya'nın güvenliği açısından en önemli konulardan biri de, bireysel ve kitlesel etkileri bakımından dindir. Bölge ülkeleri dinî uygulama, eğitim ve kurumsallaşma gibi konularda zayıf olmaları nedeniyle devamlı dış ilgi ve tehditlere açık bulunmaktadır. Ülke yıllar sonra diline ve dinine kavuştuğundan bu duygulara dört elle sarılmıştır. Fakat din adamları ve dinî bilgilerin yetersizliği, halkın bu konuda eksik bilgiye sahip olması iç ve dıştan gelen yardımların altında yatan niyetlerin ayırt edilmemesine yol açmaktadır. Resmi İslam hiyerarşisinin bıraktığı liderlik boşluğu, İslâmi köktenci grupların çoğalmasına izin verdi. Suudi Arabistan'dan Vahabiler, İran'dan Devrim Muhafızları ve Pakistan'dan bazı Sünni köktenci partiler bu emsalsiz siyasi fırsattan yararlandılar. Orta Asya hükümetlerinin devlet okullarında din eğitime izin vermemesi gayri resmi İslam okullarının yaygınlaşmasına yol açtı.⁵⁴ Batı, özellikle ABD, İslam'a karşı düşmanlık beslemeye başladı. Oysa Batı, Soğuk Savaş sırasında İslam'ı bölgede komünizmin altını oymak için sürekli kullanmıştı. ABD Dışişleri Bakanı James Baker bölgeyi ziyaretinde

⁵⁴ D. Gabbasov, "İslamskii Faktor i Natsionalnaya Bezopasnost Kazakhstana", *Rossiya i Muslumanskii Mir*, N 1, 2003, s. 82-92.

buradaki liderleri İran'ın etkisine kapılmaya ve radikal İslam'a karşı açıkça uyarmıştır.

Orta Asya'daki Cumhuriyetlerde yaygın olan Sünni İslam, tarihi süreçte kendi kendine yeterlilik iddiasıyla gerek, kurumsal gerekse öğreti bazında kendini yenileyememiştir. Bölgenin Ruslar tarafından işgalinden sonra İslam dünyası ile bağlantıları büyük ölçüde kesilmiştir. Günümüzde bölgede yaşayan halklar bilinçli bir tavırla, geçmişteki parlak dönemi yeniden yaşatmayı arzu etmekte, İslam dünyasının iftihar kaynakları olan yöreyi bilim adamlarının yazdıkları dini ve ilmi içerikli eserlerle yeniden tanıştırmayı amaçlamaktadırlar. Bu isteklere, ülkede ve bölgede literatür, din adamı ve din kurumu yetersizliği engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu dinî boşluktan yaralanmak isteyen bazı dinî akımlar, geçmişten günümüze dinî yönden istikrarlı olan bölgede huzursuzluk sebebi olmaktadır.

Sözü edilen problemler ülkenin din konusunda dışa açık hale gelmesine sebep olmaktadır. Dış kaynaklı İslâmi hareketler iki türlü olmaktadır. Birincisi bölgenin kültür ve gelenekleriyle bütünleşen, bilime ve moderniteye açık dinî hareketler iken diğeri ise, siyasi içerikli, daha radikal ve bölge üzerindeki emellerini din aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedefleyen hareketlerdir.⁵⁵ Türkiye bu konuda çok yardımcı olmuştur. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla yürütülen hizmetler ve yapılan faaliyetler birinci harekete örnek verilebilir. Türkiye'nin uyguladığı bu dini yeniden yapılandırma programlarına karşılık, çeşitli İslâmi kuruluşlar ve Müslüman ülkeler tarafından da dinî faaliyetler yürütülmektedir. Ülkede İslam boşluğunu doldurmak isteyen grupların hepsi, ortak değer olan İslam'ı

⁵⁵ Mustafa Erdem, "Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dini Hareketler Sorunu", *Stratejik Analiz*, s. 81.

çatışma alanı yapmaktan öte bir yarar sağlayamamış ve hem bölge halkı, hem de yönetimler bunlardan ciddi yaralar alarak zarar görmüştür.

Bölgede dış kaynaklı Vahhabizm, Hizbu't-Tahrir, Yehova Şehitleri vb. mezhep, cemaat ve örgütler gün geçtikçe daha da güçlenmektedir. Özbekistan başta olmak üzere, bölge ülkelerini tehdit eden terör olayları, bölge ülkelerini kaygılandırmıştır. Orta Asya'da etkili olan, İslâmi terörist örgütü olduğu ileri sürülenlerden birisi de Hızbu't-Tahrir'dir.⁵⁶ Bu örgütün asıl amacı, İslam'ın ideolojik yöntemle yayılmasını sağlamaktır. Ayrıca bölgede SSCB sonrası meydana gelen dinî boşluktan yararlanmak isteyen misyoner grupların da varlığı söz konusudur. Kazakistan'da Hristiyanlık propagandasının oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Bunun yanısıra Alman asıllı misyonerler bilhassa Yehova Şahitleri ülkede çalışmalarını yoğun olarak sürdürmektedir. 'Senim' (İnanç) Vakfı aracılığıyla Ortodoks-Katolik-Protestan işbirliğiyle misyonerlik faaliyetleri yürütülmektedir. Çeşitli ülke ve sermaye çevrelerince desteklenen misyonerler, bölge insanının ekonomik ve sosyal zaaflarından yararlanmaktadır.

⁵⁶ R.K. Kadırjanov, "İslamskaya İdeokratiya i Natsiyonalnaya Bezopasnost Gosudarstv Tsentralnoy Azii", *Kazakhstan - Spekr*, N3, 2002, s. 4.

BÖLÜM II

BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI

A. ESKİ DÜZENDEN YENİ YAPIYA GEÇİŞTE KAZAK EKONOMİSİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla siyasi bağımsızlığını kazanan Kazakistan'ın ekonomik yönden hâlen tam anlamıyla bağımsızlığına kavuştuğunu söylemek mümkün değildir. Ekonominin tümüyle devletin elinde olduğu uzun bir dönem sonrası bağımsızlıkla birlikte Kazakistan, tamamıyla kendisine yabancı liberal ekonominin hakim olacağı sürece girmiştir. 25 Ekim 1990'da egemenliğini, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kazakistan, bir taraftan milletleşme süreciyle uğraşırken, diğer yandan hem ekonomik hem siyasi pek çok sorunla uğraşmak durumunda kaldı. SSCB gibi büyük birlikten bağımsızlığa, sosyalizmden kapitalizme, devlet ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş hiç kolay olmadı. Çünkü ülke sadece yeni bir sistemle baş başa değildi; yanı sıra eski düzenin bilinçli politikaları sonucu ortaya çıkan problemlerle de boğuşması gerekiyordu. Ayrıca, ekonominin gelişmesinin önündeki ağır problemlerin başında eski dönemde merkezin yaptığı sübjektif hatalardan doğan sonuçlarla yeni dönemde uğraşılması geliyordu.

Doğal kaynak potansiyeline sahip olan Kazakistan, bağımsızlık sonrası hem eski düzenden kalan hem de yeni düzenin getirdiği sorunlarla birlikte hemen ayağa kalkamamış ve Rusya ile birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle dünya ülkelerinin gözdesi haline gelen ülkenin bu tavrı, “Kazakistan asla Rusya’dan kopamaz” yorumunu gündeme getirmiş ve bu Batılı gözlemcilerin yorumu günümüze kadar hep süre gelmiştir. O dönemde aslında bu bağımlılıktan kurtulmak ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmek için ekonomisini yeniden yapılandırması gerekiyordu. Bu da eski ekonomik düzenin yıkılması ve liberal yapının kurulmasıyla gerçekleşebilirdi. Fakat, tam olarak liberal düzenin ne olduğunu anlamadan kendisini bu düzenin içinde bulan ülkede bunun gerçekleştirebilmesi için gerekli zaman, finansman, bilgi ve yeni teknoloji yoktu.

Kazakistan’ın da dahil olduğu Orta Asya’nın ekonomik yapısı incelendiğinde, mevcut üretim ve yatırımların ülkelerin ihtiyaçlarına göre değil, merkez Moskova’nın ihtiyaçlarına göre ve Rusya’ya bağımlı olacak şekilde oluşturulduğu açıkça görülür. Nitekim 1950-55 arasında yatırımlar için ayrılan sermayenin %95’i merkez kontrolünde kalırken, geri kalan sadece %5’lik pay Orta Asya’ya verilmişti. Aynı şekilde toplam makine üretiminin %90’ı ülkenin Avrupa kesiminde gerçekleştirirken, ancak %4.1’i Orta Asya’da gerçekleştirilmekteydi.⁵⁷ Oysa, bu ürünler için gerekli hammaddelerin büyük bir kısmı bu bölgeden gelmekteydi. Ayrıca bölge tek tarımsal ürün üretiminin yanı sıra hammadde üretilen fakat işlenilmeyen bir ekonomik yapıya zorlanmıştı. Örneğin, Kazakistan’da bu çerçevede ilk olarak “bakir toprakları tarıma açma” planı uygulanmış, bunun bir parçası olarak

⁵⁷ Mustafa Öztürk, “Orta Asya Cumhuriyetleri’nin Ekonomik Durumlarına Bakış”, Mim Kemal Öke (ed), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 275-276.

büyük bir Rus (Slav) göçü yaşanmış ve Kazakistan, Sovyetler Birliği içinde, Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü büyük buğday üreticisi ve net buğday ihracatçısı haline gelmiştir.

Bu tek tarımsal ürün üretimi sadece Kazakistan'da değil, diğer Orta Asya ülkelerinde de mevcuttu. Buradaki politika, birinde üretilen ürünün diğerinde olmaması yoluyla bağımlılığı artırmaktı. Sadece buğday üreticisi olan Kazakistan'a karşılık Özbekistan'da sadece pamuk üretilmiş ve geniş alana sulama projeleri nedeniyle Aral gölünün kuruması, bağımsızlık sonrası eski düzenden miras kalan sorunlardan biri haline gelmiştir.

Kazakistan'ın hammadde zenginliği, ülkede hammadde üretiminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülkenin sanayi ikamesini de sağlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında hammadde üretimi toplam sanayi üretiminin %30'unu oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu verilere göre buğday üretiminin yanı sıra, ülkenin ana uzmanlaşma alanlarından biri de, madencilik olmuştur. Kazakistan, volfram, kurşun ve barit kaynakları açısından dünyada birinci; gümüş, krom ve çinko açısından ikinci; manganezde üçüncü; bakırda dördüncü; altın ve demirde yedinci; gaz ve kömürde dokuzuncu ve petrolde on üçüncü sıradadır.⁵⁸

Bu yapıya rağmen, Sovyet döneminde oluşturulan “uzmanlaşma sistemi” nedeniyle, bağımsızlık sonrasında da ülkedeki mevcut kaynaklar ülkede işlenmiyor, daha çok hammadde şeklinde, başta Rusya olmak üzere diğer sanayileşmiş ülkelere gönderilmektedir. Bu durum, Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası net bir şekilde Rusya'ya zorunlu ekonomik bağımlılığını ortaya çıkarmıştır. Örneğin, uzmanlaşma

⁵⁸ Nigmatjan Isingarın, *Problemi İntegratsiyi v SNG*, Almatı, Atamura, 2005, s.28.

sisteminden dolayı, Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan sahip olduğu zengin petrol rezervlerine rağmen hiçbir zaman büyük bir petrol ürünleri üreticisi haline gelememişti. Ne tuhaftır ki, petrol Batı Kazakistan'ın Atırau şehrinde çıkarılırken, sahip olunan petrol rafinerilerinin birisi Güney Kazakistan'ın Şimkent şehrinde, diğeri ise Kuzey Kazakistan'ın Pavlodar şehrinde bulunuyordu. Üstelik, Pavlodar ve Şimkent şehirlerindeki bu iki rafineri, Batı Kazakistan petrol yataklarına hatlarıyla bağlı olmadığından ancak Rusya'dan boru hattıyla gelen petrolü işliyorlardı. Bu tür yapılanma nedeniyle, Sovyetler Birliği'ndeki uzmanlaşma sistemi, Kazakistan ekonomisini zayıflatmış, üretim sanayisi neredeyse tamamen yok etmişti. Bütün hammaddeler işlenmeden ülke dışına çıkartılmaktaydı. Örneğin, ülkede et ve süt yeteri kadar bulunduğu halde et ve süt işleme sanayisi eksikti. Aynı şekilde büyük miktarda hayvan derisi olduğu halde, deri işleme sektörü de mevcut değildi. Buğday üretiminde üçüncü olan Kazakistan'ın buğdaydaki durumu ise daha da çarpıcıydı: Yılda ortalama olarak 22-25 milyon ton buğday üretirken, un ihtiyacın %50'sini Rusya'dan karşılamaktaydı.⁵⁹

Ülkenin ekonomik yapısının olumsuzluklarını arttıran bir diğer husus ise, Sovyet fiyat sistemiydi. İdari olarak saptanan enerji ve hammadde fiyatları, hem dünya fiyatlarına göre, hem de imalat sanayinin ya da ara ve nihai tarım mallarının yurtiçi fiyatlarına göre çok düşük tutuluyordu.⁶⁰ Bu durumda enerji ve hammadde alanında uzmanlaşan Kazakistan (ve benzeri diğer cumhuriyetler) sanayileşmiş bölgelere kaynak aktarıyordu. Bunun net sonucu bölgede sermaye birikiminin gerçekleştirilememiş olmasıdır. Açıkça belirtmek gerekirse, Kazakistan'ın da dahil

⁵⁹ Isingarin, *Problemi Integratsiyi v SNG*, Almatı, Atamura, 1998, s.29.

⁶⁰ Anar Somuncuoğlu, "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7 Sayı 4 (Kazakistan-Kırgızistan Özel), Kış 2001-2002, s. 32.

olduğu Orta Asya ülkelerinin zenginliği kendi halklarının saadet ve refahına kullandırılmamış, bölgenin zenginlikleri planlı bir sistemle merkez tarafından emilmişti. Sonuçta bağımsızlıklarından sonra, bu ülkeler kendilerini birbirine ve tamamı Sovyet merkezine bağımlı bir üretim yapısı ve artık işe yaramayan bir teknolojisini ile, hiçbir şey üretemeyen, mevcut sanayi tesislerinin de kapandığı bir düzenin içinde bulmuşlardı.

Zor ekonomik şartlarda bağımsız olan Kazakistan'ın, özellikle ekonomi alanında Rusya ile birlikte hareket etmesinin bir diğer nedeni de, kendi para birimini ve mali kurumlarını oluşturabilmesi için zamana ihtiyaç duymasıydı. Bu nedenle, başlangıçta Kazakistan Rublenin geçerli olduğu para bölgesinin içinde kalmıştı. Bu dönemde izlenen politikalar sonucu zor duruma düşen ülke, Rusya'nın Yeni Rus Rublesini tedavüle koymasını nedeniyle ağırlaşan şartlar karşısında, Kasım 1993'te kendi milli para birimi Tenge'yi tanıtarak para ve maliye sistemlerini Rusya'dan ayırdı.⁶¹

Ruble Bölgesinin yıkılmasıyla, Kazakistan para ve maliye politikalarını kendisi belirleyebilir hale gelerek tek başına bazı reform girişimlerinde bulundu. Ruble bölgesinin işlevi bittikten sonra bile, iki ülke arasındaki uzun karasal sınır nedeniyle Kazakistan eski Rublelerin akınına uğradı. Bu da, artan krediler ve milli para birimi tedavüle girmeden önce oluşan enflasyon arttırıcı davranışlarla enflasyonu yükseltti. Bunun sonucunda, enflasyonun devamlı arttığı bir ortamda 15 Kasım 1993'de 1 ABD Doları = 4.66 Tenge olarak piyasaya sürülen milli para birimi

⁶¹ The National Bank of Kazakhstan, <http://www.nationalbank.kz/index.cfm>.

Tenge hızla değerini kaybederek, 1998 Aralığı'nda 1 ABD Doları = 86 Tenge kuruna ulaştı.⁶²

Tablo 3. Kazakistan milli parası Tenge'nin ABD Doları Karşısındaki Değer Seyri

TARİH	KUR
1993 Kasım	1 Dolar = 4.66 Tenge
1993 Aralık	1 Dolar = 10 Tenge
1994 Aralık	1 Dolar = 55 Tenge
1995 Aralık	1 Dolar = 64 Tenge
1996 Aralık	1 Dolar = 74 Tenge
1997 Aralık	1 Dolar = 76 Tenge
1998 Aralık	1 Dolar = 78,29 Tenge
1999 Aralık	1 Dolar = 119,64 Tenge
2000 Aralık	1 Dolar = 142,13 Tenge
2001 Aralık	1 Dolar = 146,73 Tenge
2002 Aralık	1 Dolar = 153,28 Tenge
2003 Aralık	1 Dolar = 154,68 Tenge
2004 Aralık	1 Dolar = 136,04 Tenge
2005 Aralık	1 Dolar = 132,88 Tenge
2006 Haziran	1 Dolar = 121,30 Tenge

Kaynak: The National Bank of Kazakhstan, <http://www.nationalbank.kz/index.cfm>.

⁶² Feyzullah Budak, *Kazakistan Dünü Bugünü Yarını*, s. 122.

Bu durum tabloda net olarak görülmektedir. Yinede, başlangıçta ortaya çıkan çeşitli güçlüklerle rağmen, bu karar ülkedeki siyasi ve iktisadi bağımsızlığın pekiştirilmesi ve sosyo-ekonomik reformların daha etkili bir şekilde uygulanması bakımından önemli olmuştur.

Bu olay sonrasında 9 Ocak 1995 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle sıkı para politikaları başlatılmış ve Tenge'nin hızlı değer kaybı kontrol altına alınarak yeni milli para istikrara kavuşturulmuştur.⁶³ Ayrıca ülke Ruble Bölgesinden çıktıktan sonra, 1994'te IMF'nin onayladığı ve danışmanlık ettiği istikrar programına başlamıştır. Stand-by kredisiyle desteklenen bu istikrar programı IMF'nin önerdiği standart program olup, sıkı para ve maliye politikalarını içermektedir. Programda fiyat serbestleştirilmesinin devam etmesinin yanı sıra dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirme tedbirleri de mevcuttu.

Tüm üretim ve üretim araçlarının devlete ait olduğu fiyatların ve ücretlerin de devlet tarafından belirlendiği planlı devlet ekonomisi döneminde enflasyon sorunu ile ciddi anlamda hiç karşılaşılmamıştı. Fiyatların serbest bırakıldığı 1992 sonunda ülkede enflasyon oranı bir anda %2039'a yükseldi. 1993 sonlarına doğru yeni milli paranın piyasaya sürülmesinin ardından yapılan mücadeleyle 1993 sonunda enflasyon %1342, 1994 sonunda ise %1171'e indirilebildi.⁶⁴

1995'e gelindiğinde artık stand-by anlaşmasıyla desteklenen hükümetin ekonomik programının iki önemli hedefi vardı: Enflasyon oranının tek haneli rakama düşürülmesi ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi. Nitekim, kötü giden ülke ekonomisi 1995'den sonra yavaş yavaş yaralarını sarmaya başladı, ülkenin vergi

⁶³ *Ibid.*, s. 123.

⁶⁴ *EIU*, "Country Report: Georgia, Armenia, Azerbaijan, Kazakhstan, Central Asian Republics: 1994-1995".

sistemini basitleştiren yeni Vergi Kanunu yürürlüğe girdi ve ülkeye gelen yabancı yatırımcılara avantajlar sağlandı. İhracatçı sektörler için girdilere yapılan harcamalardan vergi sıfırlanırken, yabancı yatırımcılara vergilendirilen gelirlere üretim ve geliştirme maliyetlerini çıkarmalarına ve sermaye mallarının maliyetini düşürmelerine olanak tanındı.⁶⁵ Aynı yıl Kazakistan dış ticaret sisteminde de değişime giderek, ihracat ve ithalata uygulanan bütün kota ve lisansları iptal etti.

Ekonomide uygulanan bu tür reformlar ve IMF ile aktif işbirliği sonucunda özelleştirmeye de el atılarak, önemli bir kamu gelirleri kaynağı yaratıldı. 1995'ten itibaren “güven yönetimi” adı altında büyük fabrika ve tesislerin yönetim ve işletim hakkı yabancı yatırımcılara verilmeye başlandı. Bunun sonucunda elektrik, enerji, metalürji, petrol ve gaz, iletişim gibi ülkenin stratejik sektörlerinde 66 büyük çaplı işletme ya da tesisin yönetimi yabancı yatırımcılara devredildi.⁶⁶ Ülkede hiçbir üretimin olmamasındansa bu şekilde üretimin sağlanmış olmasının, o dönem için kârlı olması beklenmekteydi. Diğer taraftan, eski ve eksik teknolojiyle liberal ekonomiye ayak uydurmanın imkansızlığı nedeniyle de bu zorunluydu.

Bugün Kazakistan'ın üretim kapasitesinin %80'i yabancı yatırımcıların elinde bulunmaktadır. Daha önce söz edildiği gibi, bunun sebebi, yerli finansman yokluğu, teknoloji yetersizliği ve kalifiye eleman eksikliğidir. Aslında bu durum, bir ülke için kârlı olduğu kadar tehlikeli de olabilir. Çünkü 1997'e gelindiğinde, Kazakistan'ın stratejik işletmelerinin neredeyse tamamı yabancılara satılmış ve ülke ekonomisini kalkındıracak nitelikteki ihracat sektörü yabancıların kontrolüne girmişti.

⁶⁵ Somuncuoğlu, “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, s. 38.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 39.

1990-1995 arasında ülke ekonomisinin geldiği nokta pek parlak değildi. Çünkü bu dönemde ülkede toplam üretim %39 oranında düşmüştü (tarımdaki düşüş %35 iken, sanayide %56'ydı). Kötüleşen ülke ekonomisi ancak 1996 itibarıyla bir miktar büyümeye geçmiş ve enflasyon kontrol altına alınmaya başlanmıştı. Bu dönemde %0.5 olarak büyüyen ülke ekonomisi, 1997'de daha da büyüyerek %2'ye çıktı.⁶⁷

Fakat bu iyimser tablodaki büyümenin etkisi gelir adaleti ve halkın durumuna pek olumlu yansımada. Aslında ülke ekonomisinin büyümesindeki esas etkenler, petrol ve doğal gaz üretimi ile özelleştirmelerden elde edilen gelirler oldu. Bu çerçevede 1996-97 yıllarında 250 büyük işletme özelleştirildi ve 1998 sonu itibarıyla özelleştirme önemli ölçüde tamamlandı. Bu yolla sadece yabancı yatırımcılardan 1 milyar ABD Dolarının üzerinde nakit girdisi sağlandı ve 2007'e kadar toplam 25 milyar ABD Dolarlık bir yatırım girdisi bekleniyor.⁶⁸ Nitekim, 6 Aralık 2002'de Astana'da Cumhurbaşkanlığı nezdindeki Yabancı Yatırımcılar Konseyi olağan toplantısından çıkan sonuca göre, bağımsızlıktan bu yana ülkeye 21 milyar Dolarlık yabancı yatırım yapılmış ve bunun %45'nin yer altı kaynaklarının çıkarımı sektöründe yapıldığı vurgulanmıştır.⁶⁹

Böylece ekonomik büyümeyi sağlayan etkenlerden en önemlisi gelişmiş ülkelerin de dikkatini çeken petrol ve doğal gaz sektörü olmuştur. Bu yönde akıllı adımlar atan Kazakistan, bir çok Batılı şirketlerle anlaşmalar yapmıştır. Hükümet, ihâlelerde en iyi teklif verenleri tercih etmesinin yanı sıra, yabancı şirketlerin sosyal

⁶⁷ Yelena Kalyuzhnova, *The Kazakhstan Economy: Independence and Transition*, New York, St. Martin's Press, 1998, s.124.

⁶⁸ Budak, *Kazakistan Dünü Bugünü Yarını*, s. 145.

⁶⁹ [Http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ülkeler/kaz-rap-ay/-ar2.htm-12k](http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ülkeler/kaz-rap-ay/-ar2.htm-12k).

sektörlere de yatırım yapmasını şart koymuştur. Bu nedenle anlaşmaya varan Chevron ve British Gas çevre, konutlandırma, içme suyu şebekesi, telekomünikasyon ve Kazak teknik işgücünün eğitime harcanacak büyük fonları içeren finans paketlerini zoraki de olsa sunmuşlardır.⁷⁰

Yine de Rusya Kazakistan'ın dış ticarete önemli paya sahip olmaya devam etmiştir. Eski düzende ithalat, ihracat ve serbest pazar ekonomisi gibi terimlere tamamen yabancı olunması ve eski teknolojiyle üretimin kalitesinin dünya standartlarının altında olması nedeniyle uluslararası pazarlara girilemediğinden başlangıçta, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında sürdürülen ticarete bağımlılık durumu ortaya çıktı. Düzelen, büyüyen ve rayına oturan ekonomi sayesinde bu bağımlılığın azalacağı ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerin artacağı beklenmekteydi. Ülkenin BDT ile olan dış ticaretinin önemli bir kısmını Rusya oluşturmaktaydı. 1996'da ülke toplam ithalatının %49'u ve ihracatının %42.3'ü Rusya ile yapılmıştır.⁷¹

Bazı görüşlere göre, böyle ülkelerin dış dünyaya açılımları önündeki engeller nedeniyle, bağımlılıkları uzun vadede devam edecektir. Engellerden birisi, dış ülkelere açılacak deniz yolunun eksikliğidir. Buna ilaveten iletişim alanındaki problemler ile ithal ve ihraç işlemlerinde karşılaşılan zorluklar dış ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Fakat, ülkede bulunan doğal zenginliklerin gelişmiş ülkelerin dikkatini çekmesiyle Amerika, Japonya ve Avrupa Birliği ile ilişkiler gelişmeye başlamış ve bölgedeki Rusya egemenliği azalma eğilimine girmiştir. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte değişen güvenlik kavramıyla artık BDT

⁷⁰ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi; İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 152.

⁷¹ Mustafa Öztürk, "Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış", M. Kemal Öke (ed), s. 277.

ülkelerinin ekonomiden çok güvenlik ve askeri alanda işbirliği yaptıkları gözlenmektedir.

1998 sonrası büyümeye geçen ülke ekonomisinde gerçekleştirilen reformlar sonucunda desteksiz kalan tarım sektöründe önemli oranda düşüş yaşanmış, özelleştirme ve serbestleşmeden olumsuz etkilenmiştir. Sovyet döneminde buğday üretiminde üçüncü olan ülkede genel olarak hububat ve özel olarak buğday üretimi iyice zayıflamıştır. Kazak halkının geleneksel uğraşı olan hayvancılık bu dönemde kırsal kesimlerde nakit para sıkıntısı nedeniyle satılarak yok olma derecesine kadar inmişti.

Ülke ekonomisi ayrıca 1998'deki ekonomik krizden de nasibini almıştır. Güney-Doğu Asya krizi sonucu uluslararası piyasalarda Kazakistan'ın temel ihraç malları olan petrol ve demir dışı metallerin fiyatlarının düşmesi ülkeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, 1998'de ülke ekonomisinin %2.5 küçülmesine neden olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, kısa vadede dört haneli enflasyon oranının tek haneye indirilmesi, dalgalı bir ortamda tedavüle giren milli para Tenge'nin kısa sürede istikrara kavuşturulması ve özelleştirmede elde edilen başarılar göz ardı edilmemelidir.

1999'dan itibaren alınan köklü tedbirler sayesinde sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanabilmiştir. Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın 1999'da 16854.4 milyon, 2000'de 18292.4 milyon, 2001'de 22153.6 milyon ve 2002'de 24980.1 milyon ABD Dolarına ulaşması bunu açıkça ortaya koymaktadır.⁷² Ülke 1994'den beri ilk kez 2000'de %9.6'lık büyüme oranını yakalamış ve toplam sınıî üretim %14.6 artarken,

⁷² Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, "Ekonomik Durumu ve Yatırımlar Rejimi", Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 5.

hammadde sektöründe bu artış %21.5, imalat sanayinde ise %15.6 olmuştur.⁷³ Bu durum bir çok imalat sanayii kollarında iyileşmelerin olduğunu göstermektedir. Ülke ekonomisinin yaşanan krizlerden bu denli çabuk çıkışının arkasında yatan nedenlerden en önemlisi dünya hammadde fiyatlarının, özellikle petrol fiyatlarının, yüksek olmasıdır. Ayrıca, milli paranın devalüasyonu Kazak mallarının yabancı mallar karşısındaki rekâbet gücünü arttırmıştır.

2003'de ülkenin dış ticaret hacminin 13.1 milyar ABD Doları düzeyinde gerçekleştiği ve 2002'ye göre %30 oranında arttığı gümrük istatistiklerince beyan edilmiştir. Bunun 8 milyar doları ihracat ve 5 milyar doları ithalattır.⁷⁴ Dış ticaretin büyümesinin yabancı sermaye açısından da güven sağladığı ortadadır. Bunun en iyi ispatı, doğrudan yabancı yatırımların 10 sene içinde yaklaşık 20 milyar doları bulmuş ve 2003 başında %10.9 ek artış sağlanmış olmasıdır. Uluslararası derecelendirme kuruluşlarının bilgilerine göre, Kazakistan'ın kredilendirme notu BB+ derecesine çıkarak, ülkeye yatırımları daha güvenilir kategorisine ulaştırmıştır.⁷⁵

Bu olumlu gelişmelerin olumsuz yanları olmadığı söylenemez. Kazakistan ekonomisi, petrol ve doğal kaynakların ihracatına bağımlı hale gelmiş, bu durum ülkenin gittikçe tek ürünlü yapıya kaymasına yol açmıştır. Ülkede özellikle petrol ve diğer doğal kaynakların çıkarımının ağırlığı artarken, imalât sanayinin payı giderek azalmıştır. Kazakistan ekonomisi, genel olarak petrol üretim ve ihracatına bağımlı hale gelmiş, ihracatın %78'ini petrol ve doğal kaynaklar oluşturmuştur. Dolayısıyla

⁷³ Somuncuoğlu, "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi", s. 46.

⁷⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, "Ekonomik Durumu ve Yatırımlar Rejimi", Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 6.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 6.

ülke bütçesi aşırı derecede petrol gelirlerine bağlı hale gelmiştir. Bu da dünya petrol fiyatlarında bir düşüşün yaşanması halinde, ülke ekonomisinin krize sürüklenmesi ihtimalini akla getirmektedir. Bu nedenle ülke ekonomisinin tek yönlü yapıktan kurtarılarak, ihracatın çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Ticaretin çeşitlendirilmesi için öncelikle sürekli düşüş gösteren tarımsal üretimin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi gereklidir. Bunun yanı sıra imalât sanayinin geliştirilmesi için adımlar atılmalıdır.

1998’de bu yönde Nazarbayev’in açıkladığı 2030 Hedeflerinde Kazakistan için öncelikli sektörler belirlenmişti. Bunlar hafif ve gıda sanayi, altyapı, petrol ve gaz ürünleri, kimya ve petrokimya, makine yapımının bazı alt sektörleri, teknoloji ağırlıklı bazı alt sektörler, hizmetler ve turizmdi. Ayrıca, 2010’a kadar öncelikli sektörler olarak emek yoğun sektörlerin seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunlar tarım, ormancılık ve ağaç ürünleri, hafif ve gıda sanayisi, turizm, konut inşaatı ve alt yapının oluşturulması idi.⁷⁶

Sonuçta, ülke bağımsızlık sonrası ekonomik bir çıkmaz içinde kalarak günümüze kadar ekonomik sorunlarının çözümüyle uğraşmıştır. Genel olarak bakıldığında Kazakistan’ın ve diğer Orta Asya devletlerinin geçmişten devraldıkları en önemli ortak özellikleri, hâlâ hepsinin karşılıklı ve en çok Rusya’ya bağımlı ekonomik yapıya sahip olmalarıdır. Son derece ince dokunmuş olan bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi 70 yıl boyunca merkezden yönlendirilen bir üretim ve tüketim planlaması içinde oluşturulan ekonomik yapılanmanın doğal bir sonucudur. Eski düzenden kalma bu sistemden dolayı Rusya’ya ekonomik bağımlılığını azaltmak

⁷⁶ Halil İbrahim Kaya, “Nazarbayev Dönemi Kazakistan”, <http://www.kou.edu.tr/kouli/akademik/aka28.asp-101k>, 2003.

için, Sovyet dönemi tek ürün tipleştirmesini kırmaya çalışmalı ve ürün çeşitlendirmesine gidilmelidir. Ayrıca dış dünya ile Rusya merkezli bağlantıya alternatif yol ve boru hattı projelerine ağırlık verilmelidir. Buna bağlı olarak kısa vadede liberal ekonominin araçları tam olarak ülkeye oturtularak, ekonomi için gerekli politikaların istikrarlı şekilde işlemesi sağlanmalıdır.

B. SİYASİ DURUMU

1. Demokratikleşme Yolunda İlk Siyasi Olay ve Bağımsızlık Dönemi

Breşnev döneminde ülkeye atanan Kazak Dinmuhamed Kunayev, KzKP'nin genel sekreterliğine terfi ederek, 1986 Aralığına kadar 22 yıl ülkeyi yönetti.⁷⁷ Hakkında çıkan yolsuzluk ve rüşvet söylentileri sonucu uzaklaştırılan Kunayev'in yerine Aralık 1986'da Mihail Gorbaçov Çuvaş Gennady Kolbin'i getirdi. 16 Aralık 1986'da bu olayı protesto amacıyla 20-25 bin civarında⁷⁸, çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu göstericilerin sokağına çıkması şaşkınlık yarattı ve olayın bastırılması için sert tedbirler kullanıldı. Bağımsızlığa doğru giden yolun başında "Jeltoksan Olayının" (Kolbin Olayı) etkisi büyüktür.. Bu olayın onuncu yıl dönümü dolayısıyla "Kazakhstanskaya Pravda" (Kazakistan'ın Doğrusu) gazetesinde bir makale yazan Kazakistan Devlet sekreteri A.Kekilbayev bu olayı: "Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Anti- Kolonyal Ayaklanması" olarak nitelendirmiştir. Ayrıca 1986 "Jeltoksan Olayı", Birlik cumhuriyetlerindeki milli hareketlerin ilk halkası olmuştur.

⁷⁷ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 139.

⁷⁸ Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, s. 227.

Dolayısıyla SSCB'nin dağılmasıyla sonuçlanan sürecin ilk depremini teşkil etmiştir diye yazmıştır.⁷⁹

Kunayev'in 1986'da koltuğundan indirilmesinin ardından Nazarbayev, Kazakistan Bakanlar Konseyi başkanlığına getirildi. Kısa sürede Gorbaçev'in yakın çevresine girdi ve 1990'da SBKP'nin Politbürosuna çağırıldı.⁸⁰ Sovyetler Birliği'ndeki bunalım döneminde Nazarbayev, Gorbaçev'in barışçıl yoldan ve SSCB haritasını değiştirmeden siyasal ve ekonomik reform hayaline sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Nazarbayev, SSCB'nin son dönemlerinde birliğin dağılmaması için aktif olarak uğraşmış ve Gorbaçov'un yeni birlik projesini desteklemiştir. Bu nedenle Kazakistan bağımsızlığını en son ilân eden SSCB ülkesi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1 Aralık 1991'de yapılan seçimle Kazak halkı, Nursultan Nazarbayev'i %98.7 gibi bir oranla ilk Cumhurbaşkanı seçti ve bundan tam on altı gün sonra 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilân etti. Her ne kadar ülke bağımsız olsa da, toplumun asırlarca alışmış olduğu diktatörlük rejiminin devam ettiği, diğer Orta Asya ülkelerinde de görüldüğü gibi, ilk seçilen cumhurbaşkanlarının halen görevde olmasıyla ispatlanmaktadır. Halk arasında çok tutulan Nazarbayev otoriter bir yönetim sergilemektedir. Tıpkı Çin'de olduğu gibi, öncelik ekonomik kalkınma, büyüme ve genel olarak ekonominin gelişmesi için her türlü liberalleşmeye izin verilirken öte taraftan ciddi bir siyasal liberalleşmeye izin vermemektedir.⁸¹

Bağımsızlık sonrası demokrasi için gerekli olan zemin oluşturulmaya başlanmış, ülkede siyasi partiler kurulmuş, ülke yeni Anayasasını ilân ederek siyasi hayatında yeni bir sayfa açmıştır. Anayasa'ya göre, Kazakistan laik, demokratik,

⁷⁹ Kaya, "Nazarbayev Dönemi Kazakistan", <http://www.kou.edu.tr/kouli/akademik/aka28.asp-101k>.

⁸⁰ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 141.

⁸¹ *Ibid.*, s. 145.

sosyal bir hukuk devletidir. Başkanlık sistemi ile üniter bir devlet olması ilkesini de kabul etmiştir. Cumhurbaşkanı devletin ve yürütmenin başıdır ve devletin iç ve dış politikasının temel prensiplerini belirler, hem yurtiçinde hem uluslararası ilişkilerde Kazakistan'ı temsil etmektedir. Anayasa'ya göre, Cumhurbaşkanı halkın birliğini, devlet gücünü simgeler, vatandaşların anayasal hak ve özgürlüklerinin teminatıdır. Cumhurbaşkanı gizli, eşit ve doğrudan bir seçim yoluyla seçilir.⁸²

Yapılan bir çok reformlar sayesinde siyasi istikrar temin edilmekle beraber ülkenin ekonomik büyümesi için gerekli ortam sağlanabilmiştir. Bağımsızlık sonrası BDT'nin kuruluşundan beri Nazarbayev'in, üç yönlü bir strateji izlediği gözlemlenmiştir; yerel Rus nüfusu yatıştırmak için Rusya'yla yakın ilişkileri korumak, Kazak milliyetçiliğini kontrol altına almak ve en önde gelen sözcüsü haline geldiği diğer Orta Asya devletleriyle ilişkileri güçlendirmek. Ülkedeki siyasal ve etnik muhalefetin büyüdüğü bir dönemde bu güç bir siyasal denge politikasını gerektirmekteydi. Çünkü ülkenin bir özelliği de geniş topraklarında 130'a yakın farklı uyruk ve etnik grubu barındırmasıdır. Anayasa'ya göre, Kazakistan'ın her vatandaşı uyruk, din ve sosyal farklılıklar gözetmeksizin aynı haklara sahiptirler. Her vatandaşa kendi kültür ve dilini geliştirmesine yönelik haklar tanınmıştır. Nazarbayev de ülkedeki karmaşık etnik yapının önemli sorunlar yaratmasının önüne geçebilecek bir denge politikası izlemeyi başarmıştır.

1995'de kabul edilen yeni Anayasaya göre, Devlet başkanı devletin en üst düzey görevlisi olarak devletin iç ve dış politikasının başlıca yönlerini belirlemenin yanı sıra, ülkesini yurt içinde ve uluslararası ilişkilerde temsil etme hakkına sahiptir.

⁸² Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, "Siyasi Sistem", Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 3.

Yeni sistem yürütmenin yasamadan önemli ölçüde üstün olduğunu, iki organ arasında karşılıklı işbirliğinin ise ancak ülkenin siyasi hayatında parlamentonun daha pasif bir tutum içine girmesi ile mümkün olabileceğini göstermektedir. Böylece Kazakistan Cumhuriyeti yürütme organının tartışmasız üstünlüğü sağlanarak devlet yapısının günümüze kadar devam eden tek kişi başkanlığında kişiselleştirilmiş otoriter bir yapıya yönelmesinin yolu açılmıştır. Bu da çoğunlukla keyfi yönetime yol açmakta ve baskıcı yapıları doğurmaktadır.⁸³ Ülkede yürütme sistemini ve faaliyetlerini hükümet düzenlemektedir. Hükümet, devlet başkanı tarafından anayasanın öngördüğü şekilde oluşturulmaktadır. Yönetim fiilen tümüyle Cumhurbaşkanının elindedir. Başbakanlık daha ziyade ekonomik-teknik bir konumda ve Cumhurbaşkanıya yardımcı niteliktedir.⁸⁴

Ülkede yürütme ile yasama arasındaki ilişkiler farklı özelliklere sahiptir. Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu, ülkenin yasama işlevlerini gerçekleştiren en üst temsili organıdır. Bazı durumlarda Devlet Başkanı parlamentoyu feshedebilme hakkına sahiptir. Ekonomi alanında radikal reformlarda kararlılık gösteren Başkan Nazarbayev'in, demokratik reformlar konusunda diğer bölge cumhuriyetlerinde de olduğu gibi tutucu davrandığı gözlenmektedir. Nazarbayev 10. yıl kutlamalarında yaptığı konuşmasında, "bağımsızlık sürecinde demokrasiyi kullanımının öğrenilmesi gereken bir araç olarak değil, tapınılması gereken bir put olarak görüyorduk. Kendi

⁸³ Saule Baycaun, "Bağımsızlığın 10. Yılında Kazakistan: Otoriter Rejime Demokratik Meydan Okumalar", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Ocak 2002, s. 87.

⁸⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 65, s. 30.

özelliklerimizi dikkate almaksızın dış devletlere özenmeye çalışıyorduk. Fakat her ülke kendi özelliklerini dikkate alarak demokrasi yolunu izlemelidir” demiştir.⁸⁵

Ülkede yargı, Anayasa Kurulu tarafından belirlenmekte ve devletin siyasi gelişmelerine karışmamaktadır. Anayasa Kurulu yetki süreleri altı yıldır ve yedi üyeden oluşmaktadır. Demokratik hukuk devleti oluşturma hedefini taşıyan Kazakistan Cumhuriyeti’nin yargıyı ciddi bir biçimde reforme etmesi ve adil bir yargılama sistemi için bağımsızlaştırılması gerekir.

2. Siyasi Partiler

Ülkenin muhâlefet kanadına bakacak olursak, önceden de bahsi geçen “Jeltoksan Olayı” (Kolbin Olayı) ülkede demokratikleşme hareketinin başlangıcı olmasının yanı sıra Kazak gençlerinin totaliter rejim ve dikta politikasına karşı ilk başkaldırısı sayılmıştır. Ayrıca uzmanlar bu olayı, muhâlefetin oluşması ve ülkede siyasi partilerin kurulması dönemlerine bağlamaktadırlar. Devlete olan güvenin azalması ve geçim sorunlarının artması, muhâlefetin ortaya çıkma sebeplerinden en önemlileri arasında sayılmıştır. Fakat ülkede muhâlefet halk tarafından desteklenecek bir lidere sahip olmadığı ve iyi bir şekilde örgütlenmediği için fazla gelişme gösterememiştir.

Yıllarca baskı gören Kazak halkının milli ve dini duyguları bağımsızlık sonrası daha yoğunlaşmış, bu da ülkede milliyetçi ve dinsel akım partilerinin çoğalmasına neden olmuştur. Son parti seçimlerinden önce Azat partisi %20, Jeltoksan partisi %20, Alaş partisi %10 oranında desteklenmekteydi. Alaş, Jeltoksan

⁸⁵ Nursultan Nazarbayev, “Desyat Let Ravniye Stoletiyu”, 10 Yıllık Bağımsızlık Kutlamalarında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev’in Konuşması, http://www.eurasia.org.ru/2001/ka_press/12_17_desyat.htm.

ve Azat milliyetçi ve dinsel akımların hâkim olduğu partilerdir. Milliyetçi Alaş önemli ölçüde iktidarla uzlaşmış fakat diğer ikisi uzlaşmamıştır. Bunların yanı sıra ülkedeki farklı etnik grupların da partileri mevcuttur. Bunlardan biri Rus milliyetçi partisidir ve gruplar da “Yedinstvo” adı altında örgütlenmişlerdir. Bunlar, Kazakistan’ın gerçek sahiplerinin Ruslar olduğunu, özellikle Kuzey Kazakistan’ın Rusya’nın doğal bir uzantısı olduğunu ve anavatana katılması gerektiğini savunmaktadırlar.⁸⁶ Bu gibi aşırı fanatik ve tehlikeli düşünceler sadece bu grubun değil, Rusya’da bazı akımların da düşüncesi olmuş ve sürekli dile getirilmiştir. Tabii ki bu düşünceye Kazakistan tepkisiz kalmayarak ülke bütünlüğünün bozulmayacağı konusunda kararlı olduğunu, güneydeki eski başkent Almatı’yı yeni başkent olan kuzeydeki Akmola (yeni adı Astana) şehrine taşıyarak ispatlamıştır.

Siyasal partilerin büyümesine öncülük eden en popüler muhalif hareketler, anti nükleer ve Yeşilci gruplar olmuştur. Bunun başında Nevada-Semipalitinsk yada Nevada hareketi gelmektedir. Hareket sonradan en önemli siyasal muhâlefeti oluşturan Halkın Meclisi Partisine dönüşmüştür. Hareket, adını eski SSCB’nin ve ABD’nin ünlü nükleer deneme alanlarından almış, kurucuları ise ülkenin ünlü yazarlarıdır. Eski otoriter merkez için ülke yalnızca; ekonomik olarak büyümenin az olduğu, bilinçli olarak yatırımların az yapıldığı, zoraki tarımsallaştırmaya ve Sovyet devletinin kuşkuyla baktığı etnik grupların sürüldüğü bir yer değil, ayrıca çevreyi çok kirleten kurşun ve kimya tesisleri, nükleer denemeler ve yer altı suyunu kirleten tarımsal deneyler için de uygun gördükleri bir bölge olmuştur. Bu konuyla ilgili

⁸⁶ Raşid, *Orta Asya’nın Dirilişi: İslam mı Milliyetçilik mi?*, s. 146.

olarak hareketin başkanı ünlü şair ve yazar Olcas Süleymanov “Kazakistan Rusya’nın tüm artığını döktüğü bir çöplükten ibaretti”⁸⁷ demiştir.

Her ülkede olduğu gibi aşırı milliyetçi grupların Kazakistan için de tehlike oluşturduğu ortadadır. Ülkede muhâlefetin hükümet ile diyalogunun fazla olmamasına bağlı olarak etkin siyasi gücü yoktur. Ülkede kurulan partilerin çoğu ülke geneline yayılmış örgütleriyle, programlarında gösterdikleri hedefleriyle yada belirli sosyal tabanlarıyla gerçek anlamda yönetime talip, etkin siyasal partilere dönüşmemiştir. Siyasal partilerin bu başarısızlığında Kazakistan’ın çok uluslu etnik yapısının yanı sıra ülkede yerleşik bir demokratik geleneğin olmayışı da önemli bir neden olarak gösterilmektedir.⁸⁸

Bununla beraber, uzmanların çoğu muhâlefetin etkinliğinin uzun vadede artacağına inanmaktadırlar. Çünkü her ne kadar 13 yıllık Nazarbayev yönetiminin siyasi reformlar konusunda tutucu olduğu bilinse de, Batılı uzmanlar Kazakistan’da bu açıdan diğer Orta Asya yönetimlerine göre biraz daha gelişme olduğunu savunmaktadırlar. Nazarbayev’e karşı siyasi demokratikleşme hareketleri olmuşsa da bu propagandalar etkisiz hale getirilmiş ve şimdiye kadar ülkede iktidar daha çok yürütmenin elinde olmuş, yasama ve yargı ise sadece yardımcı organlar niteliğinde kalmıştır. Demokrasinin temel şartlarından biri olan güçlü parlamento ülkede sadece hükümetin bütçe programlarını dinlemekle yetinmektedir. Fakat bir ülkede demokratik iktidar modelinin oluşumu büyük ölçüde yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirini karşılıklı denetleme sistemi ile gerçekleşebilmektedir. Bu karşılıklı denetim sistemi olmadıkça ülkede görevi kötüye kullanma engellenemez.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 146.

⁸⁸ Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, s. 259.

Ülke sosyo-ekonomik krizden çıkamaz ve demokratik toplum oluşturma sürecine geçilemez. Nazarbayev'in siyasal alanda otoriter tutumu bir çok eleştirileri beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi ise, Nazarbayev'in son zamanlardaki tutumu ve çeşitli manevralarının Yeltsin yönetiminin son dönemini hatırlattığı ve ülkede yeni merkez güçlerin oluştuğu şeklindedir. Aslında siyasi partiler bütün demokratik siyasi sistemin esas ve vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partiler olmadan demokrasi hayal bile edilemez. Kazakistan'da 19 Eylül 2004'te düzenlenen parlamento seçimlerinde önceden yapılan tahminler doğru çıkmış, iktidar ve muhalefet arasındaki iplerin biraz daha gerilmesiyle sonuçlanmıştır. Seçim sonrasında Nazarbayev'in kurucusu olan Otan (Vatan) Partisi rakiplerine kıyasla çok büyük bir farkla kazandı. Vatan Partisi oyların %60.6'sını alarak seçimlerden birinci çıkarken, ülkenin en önemli muhalefet partisi olarak değerlendirilen Ak Jol (Ak Yol) Partisi parlamentoda yalnızca bir sandalye kazanabilmiştir.⁸⁹ 21 seçim bölge bazında katılım oranı %43.3 olarak belirtilirken ülkede seçim barajı %7'dir.⁹⁰

Muhalefete yönelik baskı ve kısıtlama iddialarına ek olarak parlamento seçimlerinde Devlet Başkanı Nazarbayev'e karşı ortak çıkan tepkinin en önemli nedenlerinden birisini Nazarbayev'in kızı Dariga Nazarbayeva'nın seçimlerde gösterdiği "başarı" oluşturmuştur. Dariga Nazarbayeva'nın bir sivil toplum örgütü olarak başkanlığını yürüttüğü ASAR'ı, 2003 yılında bir siyasi partiye dönüştürmesi ve seçimlere girerek %11.4 oy oranına ulaşması muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Kazak muhalefeti içinde, masum bir derneğin ülkenin en büyük ikinci partisi konumuna gelmesi planlı bir eylem olarak değerlendirilmektedir.

⁸⁹ <http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588>, 25 Nisan 2005.

⁹⁰ AYSAM (Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi), *AYSAM'dan Bakış*, Olaylar ve Analizler, Eylül 2004, s. 14

Kazakistan’da muhalif gazeteci olarak tanınan Sergei Duvanov ise, Dariga Nazarbayeva’nın ASAR Partisini, Nazarbayev’leri iktidarda tutmak için oluşturulmuş bir “aile projesi” olarak tanımlamaktadır.⁹¹ Diğer taraftan muhalefet tarafının güçlü seslerinden Kazakistan’ın Demokratik Seçimi Partisi, Dariga Nazarbayeva’nın politikaya atılmasını ve ASAR Partisinin kuruluşunu “Devlet Başkanı Nazarbayev’in bir yönetici klanı oluşturma”⁹² girişimi olarak değerlendirmektedir.

Kazak muhalefeti ve halkın sesi takip edildiği takdirde, ASAR’ın kurulması ve faaliyetlerine ilişkin değerlendirmeler genel olarak iki amacı işaret etmektedir. Bunlardan birincisi Nazarbayev’in Devlet Başkanlığı görevini mümkün olduğunca sürdürmesi, ardından da görevi yine Nazarbayev ailesi içerisinde kalacak şekilde, o zaman kadar “pişecek” olan kızı Dariga Nazarbayeva’ya teslim etmesidir. Diğer amaç ise, Nazarbayev’e karşı var olan ve önümüzdeki dönemlerde ortaya çıkabilecek muhalefeti politik arenanın dışına itmek ve muhalefetin güçlenmesini engelleyerek, iktidar tarafından muhalefete baskı yapıldığı iddialarını bertaraf etmektir. Bu gelişmeler muhalefetin, Nazarbayev iktidarına karşı ortak tavır alma ve birlikte hareket etme noktasında birleşmesine neden olmuştur. Kazakistan Seçim Kanunu uyarınca Ocak 2006’da resmi olarak bitecek olan devlet başkanlığı süresini herkes merakla beklemiş ve 8 Ocak 2006 devlet başkanlığı seçimi yine Nazarbayev galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’da yaşanan gelişmeler sonrasında ise, Kazak muhalefeti 2006’da gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinde yine hayal kırıklığı yaşamışlardır.

⁹¹ [Http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588](http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588), 25 Nisan 2005.

⁹² [Http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588](http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588), 25 Nisan 2005.

Batılı gözlemcilerin 19 Eylül 2004 parlamento seçimiyle ilgili yorumları: “19 Eylül seçimi demokratik standartlara uygun değildir, ancak geçen seçimlere göre nispeten daha iyi olduğu tespit edildi” şeklinde olmuştur.⁹³ Ülkedeki mevcut durumu çok partili siyasi sistem olarak nitelendirebiliriz. Ancak, Vatan partisinin uzun zamandır muhafaza ettiği net üstünlüğünü göz önüne alırsak, bunu Fransız siyaset bilimci M. Duverger’in deyişiyle “hegemonyacı siyasi parti sistemi” olarak da adlandırabiliriz.⁹⁴ Bunda ülkede sağlam bir şekilde oturmuş ‘süper başkanlık’ sisteminin de etkisi büyüktür. Bu faktörün demokrasinin veya yarışmacı siyasi sistemin oluşumunu etkileyeceği kesindir.

Ülkede mevcut olan Siyasi Partiler Kanunu, partileri “Toplumdaki çeşitli istek ve düşünceleri veya farklı toplum kesimlerinin menfaatlerini iktidarda, yasama ve yürütme organlarında veya yerel öz yönetim organlarında temsil etme amacı ile vatandaşların serbest olarak örgütlenmesi neticesindeki kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu kanunda partilerin belirlenen konumu ve hukuki mertebesi ile partilerin pratikteki etkinlik alanı arasında bir çelişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Kanun, siyasi partilerin tanımını yukarıdaki gibi yaparken, uygulamadaki durum ise farklıdır çünkü partilerin yürütme veya yerel yönetim organlarına yasal bir şekilde gelmesinin kesin mekanizması mevcut değildir. Yürütmenin yukarıdan atanması buna engel teşkil etmektedir. İktidar partisi dışındaki parti üyelerinin de hükümette çalışması olanaklıdır fakat bunların bile atama şeklinde olduğunu unutmamak gerekir.

⁹³ Nurbek Hayrmuhanmedov, “Siyasi Partilerin Önemi ve Rolü”, *Jelmaya Dergisi*, Sayı 12, Ankara, 2004, s. 14.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 16.

Günümüzde ise, partilerin faaliyet alanı yasamayla sınırlıdır. Parlatentonun, hükümeti denetleme yetkisinin çok zayıf olduğu ülkede siyasi partilerin, toplumun ve devletin siyasal hayatında ne kadar önemli olduğu ortadadır. Genel olarak ülkedeki siyasal partilerin problemlerine baktığımızda, öncelikle partiler demokratik toplum oluşturma sürecindeki önemlerini belirlemelidir. Bunun için siyasi partiler, sivil örgütlerle birlikte devletle ciddi çalışmalar yapmalıdır. Çünkü partiler, demokratik siyasal hayatın en önemli unsurlarıdır. Ayrıca siyasi partilerin kanun çerçevesindeki faaliyet alanının çok dar olduğu göze çarpmaktadır. Diğler sorun ülkede kaydedilmiş siyasi partiler içinde muhalefet partileri (Komünist Partisi, Demokratik Seçim Partisi, Akyol Partisi) hariç, diğler tüm partilerin ideolojik ve siyasi programlarının tamamıyla aynı olmasıdır. Bu seçmenleri yanıltacağından partiler için olumsuz etki teşkil edecektir. Şöyle ki, aynı siyasi program ve görüşü paylaşan partiler, oyları kendi aralarında bölüşerek muhalefet partileri için avantaj sağlayacaklardır. Bir diğler husus ise, siyasi partilerin finansman kaynaklarıyla ilgilidir. Yasal olarak partilerin gelir kaynakları olarak gerçek ve tüzel kişilerin bağışları veya partilerin ticari faaliyetleri neticesinde elde edilen gelirleri öngörölmüştür. Fakat bu tip bağışlar ve ticari faaliyetlerle elde edilen gelirlere yasal olarak azami sınır belirlenmemiştir. Bu durumda partiler sermaye gruplarının baskısı altındadır ve ülkedeki hangi siyasi partinin arkasında hangi sermaye gruplarının mevcut olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bunun doğal sonucu olarak siyasi partiler kendi varoluş amacından sapmakta ve/veya saptırılmaktadır. Bunlar gibi daha bir çok eksiği olan ülkede demokratik gelişme süreci adım adım ilerlemekte ve bu tür problemlerin zamanla rayına oturacağı umut edilmektedir.

3. Demokratikleşmeyi Etkileyen Faktörler

Bağımsızlık sonrası ülkede günümüze kadar geçen 15 yıl içerisinde demokratikleşme yönünde az da olsa bir çok önemli adımlar atılmış, bu da ülkenin iç politikasına olumlu olduğu kadar olumsuz gelişmelere de neden olmuştur. Kazakistan'da ve Orta Asya bölgesinde olaylar aynı paralelde yürümektedir. Bunun nedeni, eski düzende aynı otoriter merkeze bağlı olmaları, aynı bölgede yaşamaları ve aynı soyu paylaşmalarıdır. Demokratikleşmeyi etkileyen faktörler sadece Kazakistan için değil aynı zamanda diğer Orta Asya ülkeleri için de geçerli olmaktadır. Bölgede siyaset ve ekonomi alanlarında kabilecilik ciddi bir iç problemdir. Üç Orda'dan oluşan Kazak Hanlığının etkisi bugüne dek devam etmiştir. Bu durumda Nazarbayev Büyük Orda'ya, birinci başkan yardımcısı Orta Orda'ya iken, başbakan ise Küçük Orda'ya mensuptu.⁹⁵

Ülkede boy ve kabile yapısı, Sovyetler Birliği döneminde de hükümet ve parti hiyerarşisinde yükselmede önemli rol oynamıştır. Nazarbayev örneğinde olduğu gibi, Kazakistan'da Büyük Orda boyuna mensup olanların hükümet ve partide yükselmeleri diğerlerine göre kolay olmuştur. Sovyet sonrası dönemde de boy, kabile ve bölgecilik Orta Asya siyasetinde etkili olmaya devam etmiştir. Kabileciliğin Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasi yapılarında hatta Cumhurbaşkanlığı seçiminde etkili bir faktör olduğu görünmektedir. Bugün Türk Cumhuriyetleri uluslaşma süreci içindedirler. Boy ve kabile gibi ulus altı kimliklerin varlığı bu sürece engel olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Diğer bir etken ise, dış ülkelerin etkisidir.

⁹⁵ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 141.

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede serbest kalan ülkeler ve petrol, doğal gaz rezervleri tüm dünyanın dikkatini çekmeye yetmişti. Özellikle dünya liderliğinde tek kalan ABD ve diğer gelişmiş Batılı ülkeler Orta Asya'da piyasa ekonomisi ile demokratik sistemleri desteklemektedirler. Dünyaya açılmaya çalışan Orta Asya Türk Devletlerinde Batının ve diğer gelişmiş ülkelerin demokratikleşmedeki rolü göz ardı edilemez. Batılı devletlerin bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinde yükselen değerler olan demokratikleşme ve insan hakları önemli yer tutmaktadır. Bu ülkelerin ortak kaygısı, bölgede İran ve Afganistan'da olduğu gibi radikal ve fundemantalist hareketlerin etkisinin yayılmasını önlemek olmuştur. Bu nedenle Batılı devletler, bölge ülkeleriyle tarihsel, kültürel ve dil birliği olan, laik ve demokratik Türkiye'nin iyi bir model olabileceğini savunarak, Türkiye ile ilişkilerini desteklemişlerdir. Batılı ülkelerin bölgeye yaklaşımlarında demokratikleşme tek kriter değildir, bunun yanı sıra bölgede elde edecekleri ekonomik menfaatlere de büyük önem vermektedirler. Dolayısıyla yabancı yatırımcılar için ülke içinde siyasi istikrar çok önemlidir. Kazakistan'da yabancı yatırımların fazla olmasının nedeni ise çok açık, bu ülkenin diğer bölge ülkelerine nazaran az da olsa siyasi istikrar ortamı yaratabilmiş olmasıdır.

Burada demokratikleşmeye etki eden Rusya faktörü de unutulmamalıdır. Ülkede bulunan büyük oranlardaki Rus azınlık bu etkiyi şüphesiz arttırmaktadır. Böylece, Rus nüfusun yoğun olduğu Kazakistan ve Kırgızistan'da az da olsa

demokratik bir yapı görülürken, Rus nüfusunun az olduğu Özbekistan ve Türkmenistan'da daha çok otoriter bir sistem göze çarpmaktadır.⁹⁶

Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasını uygulamaya başlaması Rus nüfusunun yoğun olduğu ülkelerin iç işlerine karışması tehlikesinin oluşmasına neden olmuş ve bu durumun önüne geçme amacı Kazakistan'ı daha demokratik bir sistemi benimsemeye itmiştir. Çünkü otoriter bir idarenin varlığı ve burada yaşayan Ruslara temsil hakkının verilmemesi Rusya'nın bu ülkelere direkt müdahalesini gündeme getirecekti. Ayrıca, azınlıklara temsil hakkı verilmesi halinde ülke bütünlüğünü tehdit edecek ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkma olasılığı vardır. Nitekim bu konuda Kazakistan'ın çok başı ağrımış ama bu konuyla baş etmeyi başarabilmiştir.

Bir diğer etken ise, ülkenin bugüne kadar demokratik bir geleneğe sahip olmamasıdır. Tarih boyunca ülke sürekli çok otoriter bir yapılanma sistemiyle yönetilmiş ve bu durum halk üzerinde alışkanlık yaratmıştır. Halk hep özgür düşünce yüzünden baskılar gördüğünden ülkede bir devlet başkanının yıllarca hakim olması onları şaşırtmamaktadır. Hanlık dönemleri ardından Çarlık Rusya'sında da demokratik bir geleneğin olmayışı ve Sovyetler Birliği'nin diktatör idaresi halk egemenliğinin ve demokrasinin oluşumunu engellemiştir.⁹⁷ SSCB döneminde seçimlerde, Komünist Parti tarafından tek aday listesi hazırlanmış ve halka seçme hakkı tanınmamış, sadece onaylamak için hak verilmiştir. Ayrıca bölge ülkelerinde yaşlılara ve büyüklere (aksakal) itaat geleneği, büyüklere toplumsal sorunların çözümünde öncelik tanılmakta ve onlara danışılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir şey

⁹⁶ Fahrettin Canbaş, "Türk Cumhuriyetleri'nde Demokratikleşmeyi Etkileyen Faktörler", M. Kemal Öke(der), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 301.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 302.

demokrasinin gelişimini mutlaka etkilemektedir. Ülke bütünlüğü ve bağımsızlığın korunması için sosyal, ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması şart gözükmektedir.

Ülkede aşırı milliyetçi ve fundemantalist partilerin oluşumuna ve faaliyetlerine, ülke bütünlüğü için tehlike oluşturdukları için izin verilmemiştir. Bir de gözden kaçırılmaması gereken önemli noktalardan biri, Sovyetler Birliği döneminde dinî ve millî faaliyetlerin yasak oluşu ve Komünist ideolojisinin çökmesiyle oluşan ideoloji boşluğunu kesinlikle “yasak tatlar” olan milliyetçilik ve İslâmın doldurmuş olmasıdır. Bu kimliğiyle Kazakistan, Batılı ülkeleri ürkütmüştür çünkü İslâm, sadece din değil, Kazakları Ruslardan ve diğer etnik gruplardan ayıran bir kimlik olarak ortaya çıkmaktadır. Elbette ki ülkeden kısa sürede çoğulcu demokrasiyi eksiksiz yapmasını bekleyemeyiz. Fakat uzun dönemde ülkenin demokrasi ve insan hakları kavramlarının yükselen değerler olduğu günümüz dünyasında kalkınmış ve saygın bir konum elde etmesi için, tam demokrasiye geçmesi bir zorunluluk olarak gözükmektedir.

C. Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Dış Politikasının Gelişimi

Bağımsız Kazakistan, üç milyon kilometrekareye yaklaşan yüzölçümü, 17 milyonluk nüfusu, Rusya ve Çin arasındaki jeostratejik konumu, petrolü ve eski SSCB – yeni BDT’nin dört “nükleer cumhuriyet”inden biri olarak dünyanın ilgisini en fazla çeken Orta Asya cumhuriyeti olmuştur.⁹⁸ Nazarbayev’in 1991 yılında bağımsızlık ilanı ile başlayan yeni dönemdeki dış politikasının temel amacı, bölgede barış ve istikrarı

⁹⁸ Şule Kut, “Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları”, *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan*, Yay. Haz. Büşra Eranlı Bahar [ve bşkl], T.C. Kültür Bakanlığı, 1994, s. 255.

koruyarak dünya barışına katkıda bulunmak olmuştur. Bu çerçevede iyi komşuluk, barışı koruma, dostluk ve güvenlik ülkenin dış politikasının öncelikleri olarak belirtilmektedir. Nazarbayev yönetimine göre, nükleer silahların yayılmasını önleme, çatışmaların barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması üzerinde durulacak önemli konular olmuştur.

Avrasya'nın tam göbeğinde yer alan Kazakistan'ın dış dünya ile ilişkilerinde çok yönlülük stratejisini izlemekte ve ülke çıkarları jeopolitik faktörlerle sınırlı kalmamaktadır. Kazak diplomasisinin geçen 15 yıllık süre zarfında elde ettikleri en önemli başarı, bağımsız Kazakistan'ın çevresinde “güvenlik kuşağı”nı oluşturmakla beraber Rusya, Çin, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerle iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği ilişkileri inşa edildi.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından Kazakistan'ın uluslararası ilişkilerinde ilk temel sorun dış dünyayla ilişkileri yürütebilecek Dışişleri Bakanlığının kurulması ve diplomatların bulunmasıydı. Çünkü Sovyetler Dışişlerinde elçi ya da yabancı dil bilen veya Batıda hizmet görmüş çok az Orta Asyalı diplomat mevcuttu. Genelde Orta Asya kökenli kariyer sahibi diplomatlar Afrika ya da Asya'daki Sovyet elçiliklerine tayin ediliyor ya da alt kademelerde görevlendiriliyordu. Kazakistan Moskova'dan ancak hiçbirinin Batı deneyimi olmayan 200 diplomat devralmıştı.⁹⁹ Bağımsızlığın ardından Kazakistan başta komşularıyla olmak üzere dünyanın önde gelen devletleri ve uluslararası örgütlerle yakın ilişki kurdu. Akabinde Birleşmiş Milletlere ve bir çok uluslararası kuruluşa üye oldu. Nazarbayev'in gelişme stratejileri kitabında Kazakistan'ın uluslararası adalet

⁹⁹ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 243.

ve barış içinde diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme taraftarı olduğu belirtilmekteydi. Bunun dışında elbette uzun sınır komşuluğu bulunan, tarihi, etnik ve kültürel özellikleri ortak olan Orta Asya ülkeleriyle sıkı ilişkilerde bulunulması gerektiği de belirtilmekteydi.¹⁰⁰

Sovyet rejimi esnasında, iç gelişmeler ve iç siyaset dış politikayı tayin etmekteydi. Dış politikanın kendine mahsus varlığı, kuvveti ve özelliği yoktu. Bu nedenle ana mesele iç politika olmuş ve bu düşünce 70 yıl boyunca yalnız Rusya'da etkin olmamış diğer ülkelere de aşılanmıştı.¹⁰¹ Rusya başlangıçta eski alışkanlıklarının etkisiyle yeni bağımsızlığını kazanan devletlere gerçek anlamda bağımsız devletler olarak davranmakta zorluk çekmiştir. Bağımsızlık ardından hemen BDT'nin kurulması bunu ispatlar niteliğindedir.

Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ı resmi olarak tanıyan ülkelerin ve gelen yabancı ziyaretçilerin gündemindeki ilk konu, Kazakistan'ın nükleer silahlarını ne yapacağıydı. Kazakistan, bir günde dünyanın dördüncü büyük nükleer gücü olup çıkmıştı. Bu Başkan Nazarbayev açısından büyük bir sorumluluk ve dünya için de tedirginlik kaynağıydı. Bu durum Batı özellikle ABD için büyük bir tehdit haline gelmiş ve bağımsızlığın ilk günlerinde Kazakistan'a gelen ABD Dışişleri Bakanı James Baker'in ziyaret amacını oluşturmaktaydı. Nazarbayev, Rusya kendi güdümlü füzelerini muhafaza ettiği sürece, kendilerinin de aynısını yapacağını ancak füzelerin BDT'nin ortak denetiminde olacağını açıkça belirtmiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ N. Nazarbayev, *Kazakistannın Egemendi Memleket Retinde Kalıptasuyı men Damununin Strategiyası*, Alma-Ata, <Daur>480044, 1992, s. 22.

¹⁰¹ Kemal Karpat (Winconsin Üniversitesi), "Siyaset Diplomasi Uluslararası İlişkiler", *Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dünyaya Açılımı; Sorunlar ve Çözüm Yolları Konferansı* (11-12 Aralık 1992), Ankara, TİKA yay., s. 68.

¹⁰² Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 274.

Küreselleşme, Kazakistan'ı da doğrudan etkilemektedir. Kazakistan yönetimi başta komşuları olmak üzere dünyanın önde gelen devletleri ve uluslararası örgütlerle yakın ilişki kurmuştur. Bağımsızlığın hemen ardından diplomatik ilişkilerin kurulmasını düzenleyen Viyana Sözleşmelerini kabul eden Kazakistan yönetimi, 15 yıl içerisinde 100'e yakın ülke ile diplomatik ilişki kurmuştur. Bu çerçevede Kazakistan'ın ülkelerle ilgili dış politikalarına bakacak olursak öncelikli olarak ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Bağımsızlıktan sonra bu ülkeyi ziyaret eden, bu ülkeye yatırım yapan, uluslararası kuruluşlarla Orta Asya Cumhuriyetlerinin ilişki kurmasına yardımcı olan ülke Türkiye olmuştur. Başlangıçta kardeş olarak yaklaşan Türkiye'nin, Batı'nın da desteklediği bir ülke olması bölgeye girmesini kolaylaştırmıştı.

1. Türkiye

Kazakistan'ın bağımsızlığı ardından nüfuz ve manevra alanı kazanmak üzere bölgeye ilk giren, birbiriyle rekabet halindeki Türkiye, İran ve Pakistan olmuştur. Türkiye, Kazakistan'ın bağımsızlık ilanını ilk tanıyan ülkedir. İki ülke arasında dil, din ve etnisite birliği günümüzde de çok önemlidir. Bu durum ilişkileri doğrudan etkilemekte ve gelecek için ışık tutmaktadır. Beş yeni devletin dördünde ve Azerbaycan'da Türkî lehçeler konuşuluyor, halk Türk soyundan geliyordu ve liderler siyasal esin ve ekonomik yardım kaynağı olarak önce Türkiye'yi görüyordu. Türkiye'nin NATO üyeliği ve kendine özgü laikliği, bölge Orta Asya'yla ilişkilerini geliştirmek isteyen Batılı güçler için birinci derecede önemli köprü haline gelmesine yol açmıştı. Washington, İran'ın nüfuzunu dengelemek için Türkiye'nin önemli bir

rol üstlenmesini özellikle istemekteydi. Kazakistan ile bir çok bağının bulunması yanında egemen devlet olmanın potansiyel garantörü ve ekonomik kalkınmanın anahtarı olarak görülen Batı dünyasıyla kusursuz bağlantıları olan tek ülke olması Türkiye'yi şansı kılmaktaydı. Ayrıca dünyayı yönlendiren Batı, bölge ülkeleri için, laik ve demokratik yapısıyla Türkiye'yi iyi bir model olarak görmüş ve onaylanmıştı.

Böylece Türkiye'nin bölgedeki rolü diğer güçlü oyuncular tarafından gördüğü destek sayesinde artmış fakat Türkiye'nin bu gücü etkin bir şekilde kullandığı söylenemez. Kazakistan ve bölge ülkelerine ekonomik kapasitesini aşan sözler vermiş olması en temel nedenleri arasındadır. Batı Türkiye'yi yalnızca bir dost ve müttefik olarak değil, aynı zamanda da büyük değişikliklerden geçmekte olan Kazakistan'ın da dahil olduğu bu bölgede istikrar sağlayıcı bir unsur ve İran'ın bölgedeki köktendinci propagandası karşısında olası bir siper olarak da görmüştür.¹⁰³ Dönemin başbakanı Demirel'in bölge ülkelerine yaptığı geziyi değerlendiren Belçika gazetesi De Standard, 7 Mayıs 1992'deki sayısındaki demeçte,

“Türkiye ilk defa Batı'nın karşısına güçlü çıkıyor: artık yalvarmak veya Batı'nın ona vermek istediğiyle yetinmek zorunda değil. Tam aksine, Asya'daki gerçek ve potansiyel bir çok dostuyla kendinden emin ve mücadele gücüne sahip bir ülke pozisyonuna yükselmiş durumda”.¹⁰⁴

Batının bölgeye bakışında, Sir Halford Mackinder'in 1904'te Londra Kraliyet coğrafya derneğine sunduğu teorisinin etkisi görülebilir. Buna göre, Avrasya'nın merkezini (Orta Asya) yöneten ve geliştiren (jeopolitik konumu) dünyaya hakim olacaktı.¹⁰⁵ Türkiye'nin ve Türkiye üzerinden ABD'nin bu dönemde siyaseti Kazakistan'ın da bulunduğu bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynakları ve

¹⁰³ Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 318.

¹⁰⁴ T. C. Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Dış Basında Başbakan Sn. Süleyman Demirel'in Türk Cumhuriyetlerini Ziyareti (27 Nisan- 3 Mayıs 1992), s. 112.

¹⁰⁵ Bilgin Erdoğan, “ABD'nin Orta Asya Siyaseti”, Mim Kemal Öke(der), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, s. 230.

bunların Batı pazarlarına taşınması olmuştur. Bu nedenle ABD ve Batı, Türkiye üzerinden Batıya ulaşabilecek Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesini sonuna kadar desteklemişlerdi. Nitekim bu proje hattı hayata geçirilerek kullanıma açılmıştır.

Dağılma sürecinin başlangıcında süren belirsizlik döneminde Türkiye, Kazakistan'a yada bölgeye karşı aktif politika izlemekten kaçınmış ve Moskova'ya bağlı kalmıştır. 1991-1993 döneminde ise, Batı tarafından destek gören Türkiye'nin politikası, bu ülkeleri ilk tanıyan devlet olarak, bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlı hareket etme zorunluluğunu göz ardı eden, hatta bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelikti.¹⁰⁶ Türkiye daha sonraki dönemde bölgede Rusya'nın varlığını kabul eden, daha gerçekçi, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika izlemeye başlamıştır.

Bu dönemde, kültürel ve eğitim programı anlaşmaları çerçevesinde 10.000 kadar öğrenciye Türkiye'deki üniversitelerde, teknik okullar ve fakültelerinde burs sağlamış ve Kazakistan'dan 2000 öğrenci gelmiştir.¹⁰⁷ Eğitim alanında işbirliği çerçevesinde Türkistan şehrinde kurulmuş Ahmet Yesevi uluslararası Kazak-Türk üniversitesi ve Anadolu liseleri seviyesinde 30 kadar Türk-Kazak lisesi açılmıştır. Daha etkin politikaların yürütülebilmesi için Dışişleri bünyesinde özerk bir kurum olan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) 1992'de kurulmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye bölgede kazandığı kültürel ve siyasal nüfuza karşın ekonomik açıdan başarısız olmuştur. Çünkü, ekonomisi derin bir durgunluk döneminde bulunan Türkiye'deki şirketler, ülkede ve bölgede ciddi boyutlarda yatırım yapabilecek

¹⁰⁶ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed), Cilt II:1980-2001, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 371.

¹⁰⁷ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 247.

fonlara sahip değillerdi. Bugün ise, Türkiye'nin Kazakistan ekonomisine yaptığı yatırımların toplam tutarı yaklaşık olarak 2 milyar ABD dolarıdır.

Kazakistan-Türkiye arasında diplomatik ilişki tesisinden geçen 15 yıl zarfında Kazak-Türk temasları kardeşlik ve dostluk, halkların tarihi bağı ve kültür mirasları, oluşan karşılıklı güven ve saygı platformu üzerine kurulmuştur. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticari-ekonomik ve sosyal alanda, askeri-teknik konularında dahil olduğu bölgesel ve uluslararası güvenlik alanlarındaki sıkı işbirliği ilişkilerin pekişmesindeki diğer önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır.

Kazakistan, 11 Eylül olayı sonrası tüm dünyada oluşan uluslararası terörizm ve dini köktencilikle mücadelede işbirliği konusunda Türkiye ile fikir alışverişinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra stratejik ortaklık ilkeleri temelinde Kazak-Türk askeri ve teknik ilişkileri geliştirilmektedir. İki ülke Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve başka uluslararası örgütler çerçevesinde işbirliği yapmaktadır. Kazakistan ve Türkiye yakın gelecekte ikili ilişkiler konusunda elde edilen dinamizmi muhafaza etmekle kalmayıp stratejik ortaklık düzeyinde ikili ilişkileri pekiştirecek yeni unsurlar eklemeye gayret etmektedirler.

2. BDT & Rusya

BDT de Kazakistan dış politikasında önemli yere sahiptir. BDT, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından 8 Aralık 1991'de Minsk'te kuruldu ve kısa zaman içinde Orta Asya devletleri de

birliğe katıldılar.¹⁰⁸ Bilinçli olarak yıllarca sömürülen Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkelerinin bu birliğe katılmaları o dönemde bir zorunluluktur. Bağımsızlık sonrası bile bölge ülkelerinin özellikle Kazakistan'ın Rusya'ya bağımlılığının arkasında ekonomik ve siyasal sorunlar ile sınır komşuluğu bulunan Çin'in bir tehdit olarak algılanması unsurları vardır. O dönemde bölge ülkelerinin hiçbiri küçük boyutta bir savaşa bile katılabilecek yetenekte bir orduya sahip değillerdi. Üye sayısının devamlı değiştiği BDT'nin idari yapısı Mayıs 1992'de şekillendi ve Ortak Güvenlik Anlaşması¹⁵ Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalandı.¹⁰⁹ BDT'de hegemon devlet olarak Rusya Federasyonu aktif rol oynamaktadır. BDT içerisinde ekonomi ve güvenlik önemli konulardır ve her türlü içsel soruna rağmen eski SSCB coğrafyasındaki aktif işbirliği sürdürebilmektedir. BDT bünyesinde bugüne kadar taslak düzeyinde bir çok çalışma için en önemli sorun finansman olmuştur. Günümüze kadar ki süreçte taraflar arasında sayısız belge imzalanmıştır. Bunların içinde en önemli anlaşma BDT çerçevesinde 1997'de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında imzalanan “sonsuzca kadar dostluk” anlaşmasıdır.

2000 yılının başında ilân edilen Nazarbayev'in yayınladığı “Kazakistan 2030” adlı kalkınma ve dış politika konseptinde Kazakistan'ın dış politika ve ekonomik entegrasyonunda önceliğin kardeş ve komşu Orta Asya ülkelerine verilmesi düzenlenmektedir. Bu konseptte göre, BDT'nin gelişimi eşit bağımsız ülkeler arasında bir ortak pazara ve ekonomik bütünleşme hareketine yönelmelidir. BDT ülkelerindeki sosyal ve politik ortam istikrarsız bir görünüm taşımaktadır. Ekonomik ve mali kriz, BDT ülkelerini doğrudan etkilemektedir. Buna göre

¹⁰⁸ BDT resmi Web Sitesi, http://www.cis.minsk.by/russian/cis_docs.htm.

¹⁰⁹ BDT resmi Web Sitesi, http://www.cis.minsk.by/russian/cis_docs.htm.

Kazakistan ekonomik işbirliğinin ilk adımı olarak BDT ülkeleri arasında ortak serbest ticaret bölgesi kurulmasını savunmaktadır.¹¹⁰

Ekonomik işbirliğinin dışında Kazakistan, BDT ülkelerinin terörle mücadele alanında işbirliği çabalarını desteklemektedir. 21 Temmuz 2000 tarihinde yapılan BDT zirvesinde “terörle mücadele için ortak merkez” kurulması kararlaştırılmıştır. Kazakistan dış politikasında öncelik tanıdığı Orta Asya devletleriyle Orta Asya İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde de çok yönlü işbirliği içindedir. Bu teşkilat 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kuruldu ve 1998 yılında Tacikistan’ın da dahil olmasıyla birlikte Orta Asya Ekonomik Topluluğu olarak anılmaya başlandı. Mart 2002’de Almatı Zirvesinde söz konusu örgüt bölgesel kuruluş olarak ‘Orta Asya İşbirliği Teşkilatı’na dönüştürüldü.¹¹¹

Tarihsel süreçte olduğu gibi, ekonomik, tarihi, coğrafik ve askeri-siyasi nedenlerle günümüzde de Kazakistan’ın dış politikasında Rusya Federasyonu özel bir öneme sahiptir. Herkes tarafından da bilindiği gibi eski rejim döneminden kalan bağlantılar bunun başını çekmektedir. Yeltsin döneminin Rusya’sı başlangıçta yaşanan kargaşalar nedeniyle kendi içsel sorunlarıyla boğuşurken Batı’ya yönelik uyumlu hatta bağımlı politikalar izlemiştir. Barış için Ortaklık projesine itiraz etmesine rağmen, o dönem gereksindiği krediler nedeniyle NATO’yla uzlaşmıştır. Yıllar süren alışkanlığını bırakamayan Rusya Federasyonu, Orta Asya’da jeopolitik konumu nedeniyle bölgeye yaklaşan Batılı ve dost ülkeleri istemediğini “Yakın Çevre” politikasıyla (Şubat 1993) belirtmiştir. ABD’nin Monroe Doktrinine

¹¹⁰ *Yeni Avrasya Stratejileri*, “Kazakistan Dış Politikası”, Kazak Kartalı ile Birlikte Yükselmek Eki, Ankara, 2001, s. 51.

¹¹¹ “Alma- Atinskaya Deklaratsiya”, Kazakistan Devlet Başkanlığı Web Sayfası, <http://www.president.kz>

benzetilen bu politika, eski SSCB topraklarının Rusya Federasyonu'nun ekonomik ve güvenlik açısından yaşamsal çıkar alanı olduğunu söyleyerek buradaki gelişmeleri denetlemeyi öngörüyordu.¹¹² Bunun ardından gelen Kasım 1993 Askeri Doktriniyle Kızıl Ordu'nun iç güvenlikten de sorumlu olacağı ve Rusya'nın nükleer silahları ilk kullanan ülke olmayacağı ilkesi kabul edildi. Gerekliğinde BDT'nin güvenliği için de Rus askerlerinin konuşlandırabileceği çerçevesinde Kafkaslar ve Orta Asya'da askeri üsler kuruldu. Bunları 21 Nisan 2000'de Putin'in yeni Askeri Doktrini izledi.¹¹³ Bölgede ABD ve Batının çıkarları enerji kaynakları ve liberal ekonomi ile demokrasinin yerleşmesi iken, Rusya'nın ise ekonomik çıkarları yanında bölgede kalan yoğun Rus nüfusun korunması ve enerji kaynaklarının denetiminin diğer ülkelere kaptırılmaması amacını gütmektedir. Bu doğrultuda bölgedeki petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına taşınmasında seçilecek güzergâhlar önemli ve bunu bölgedeki nüfuzunu etkinleştirme amacıyla bir araç olarak kullanmak istemektedir.

Bölgede diğer gelişmiş ülkelerle rekabet halinde olan Rusya'nın bölgeye ilişkin yaklaşımı "Arka bahçeme ayak basma!..." şeklinde nitelendirilebilir.¹¹⁴ Bu doğrultuda BDT'yi kuran Rusya, bu örgütü eski SSCB topraklarındaki jandarmalığı sağlayabilmenin bir aracı olarak görmüştür. Başlangıçta üç ülkeyle kurulan örgüte Orta Asya ve Kafkasya'daki ülkelerin katılmasını sağlayarak bölgedeki baskın rolünü güçlendirmek ve pekiştirmek istemiştir. Rusya bölgede oluşacak ABD hegemonyasına karşı özellikle İran ve Çin'le pragmatik bir işbirliğine gitmiş fakat İslâmi radikalizm tehdidine yönelik mücadelede ABD'yle aynı fikri savunmuştur. Bu

¹¹² Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed), s. 542.

¹¹³ "İtogi Deytelnosti SNG za 10 Let i Zadaçi Na Perspektivu", Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.mid.ru>

¹¹⁴ Armağan Kuloğlu, "ABD'nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, I. Cilt, Ankara, ASAM, 2003, s. 222.

çerçevede Çin’le ilişkisine ağırlık vererek “Şanghay İşbirliği Örgütü”nü oluşturmuştur.

Kazakistan tarihi, coğrafi, askeri-siyasi ve ekonomik nedenlerle kendi politikasında Rusya’yla ilişkilerine büyük önem vermektedir. Her ne kadar Kazakistan’da bir çok ülkenin rekabeti söz konusu ise de, Rusya ülke ithalatında %20 ve ihracatında %50 gibi büyük bir paya sahiptir.¹¹⁵ Nazarbayev’in 2002’de Moskova’da Putin ile görüşmesinde 2003 yılının Rusya’da “Kazakistan yılı” olarak ilân edileceğinin bildirilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyini açıkça gözler önüne sermektedir. Buna göre ülke topraklarında bulunan “Baykonur” uzay üssünün ortak kullanımı meselesinin çözülmesi, sınır delimitasyonunun sonuçlandırılması ve enerji alanında işbirliği konularında önemli adımlar atılmıştır.¹¹⁶

Kazakistan ve Rusya sınır komşusu olmalarının da sağladığı avantajlar sebebiyle 300’e yakın ikili anlaşma ve bildiriye imza atmışlardır. Bağımsız sonrası iki ülke ilişkilerinin on beş yıllık sürecine bakıldığında ilişkilerin şu ana başlıklar etrafında şekillendiği görülmektedir¹¹⁷:

- Askeri ve güvenlik konuları,
- Kazakistan’da yaşayan Rus nüfusu,
- Nükleer silahlar ve poligonlar,
- Ekonomik ve ticari ilişkiler,
- Enerji kaynakları ve boru hatları güzergâhları,
- Hazar’ın statüsü çerçevesinde ilişkiler,

¹¹⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, “Kazakistan Dış Politikasının Ana Hatları”, Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2001, s. 11.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 11.

¹¹⁷ Sinan Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 4 (Kazakistan-Kırgızistan Özel), Kış 2001-2002, s. 131.

- BDT ve diğ er kurumsal çerç evede ilişk iler,
- Baykonur uzay ü ssü.

3. Çin

Kazakistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki resmi ilişk iler, 3 Ocak 1992 tarihinde iki ÷ lke arasında diplomatik bağlant ı kurulmasıyla başladı. 25 nisan 1994 tarihinde Çin Baş bakanı Li Pen Kazakistan ziyaretinde ise iki ÷ lke arasında sınır güvenliğ i, Horgos Serbest Ekonomik Bölgesi'nin geniş letilmesi, Almatı-İ nin arasında demiryolu bağlant ısı kurulması, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a 50 milyon ABD doları miktarında kredi kullanılmasını ö ngören anlaş malar imzalandı.¹¹⁸

Bağı msızlık sonrası Kazakistan için en önemli geliş me Çin ile arasındaki ilişk iler dü zelmesi olmuştur. 1992'de bir çok ekonomik-ticari iş birliğ i anlaş ması yapılmış bu da iki ÷ lke arasındaki ticareti önemli ölçüde arttırmıştır. Çin BDT'den sonra ÷ lkenin en büyük ticaret ortağ ı haline geldi. 1992 yılında Kazakistan Çin'e 228 milyon dolarlık mal ihraç ederken 204 milyon dolarlık da ithalat yapmıştır.¹¹⁹ 1997 yılında ise iki ÷ lke arasında petrol çıkarma ve taşı ma alanında 9.5 milyar ABD dolarlık bir anlaş ma imzalandı. İ ki ÷ lkenin ticaret hacmi 2001 verilerine göre 1 milyar doların üzerindedir ve ÷ lkede halen 18 Çin şirk eti ve 300 civarında Kazak-Ç in ortak giriş im şirk eti faaliyet göstermektedir.¹²⁰ Kazakistan'la sınır komş uluğ u, başarılı ekonomisi ve askeri gü cüyle Rusya'ya rakip konumu Çin'i bölgede ve

¹¹⁸ *Yeni Avrasya Stratejileri*, "Kazakistan Dış Politikası", Kazak Kartalı İ le Birlikte Yükselmek Eki, Ankara, 2001, s. 54.

¹¹⁹ Raş id, *Orta Asya'nın Diriliş i: İ slam mı, Milliyetç ilik mi?*, s. 144.

¹²⁰ John Calabrese, "Ç in'in Orta Asya Politikası: Yenilenme ve Ü slenme", *Avrasya Etütleri*, N 16, TİKA, Sonbahar-Kış 1999, s. 88.

Kazakistan'da önemli bir oyuncu yapmaktadır. Çin Devlet Başkanı Li Peng Nisan 1994'deki Orta Asya turunda Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. Görüşmeler bölge ülkeleri ile ilişkilerinde dört prensip vurgulamıştır: Barışçı komşuluk, kamu refahı, seçenek özgürlüğü (geçiş modelini tercih ederek), bölgesel istikrarın korunması ve desteklenmesi.¹²¹

Çin'in bölgedeki politikası tedrici ve kademelidir. Çünkü etnik, dini hareketler, sınır anlaşmazlıkları ve uyuşturucu kaçakçılığı sorunları nedeniyle Çin, Uygurlardan sonra nüfus açısından Kazak azınlıkların çoğunlukta yaşadığı bir ülke olduğundan bu konuda çok hassas davranmakta ve çözümün barışçıl yöntemlerle olmasını tercih etmektedir. Çin'in Kazakistan'a karşı nükleer silah kullanmayacağı ve Kazakistan'dan herhangi bir toprak talebinde bulunmayacağına dair verdiği söz ilişkilerin iyi bir başlangıcı olmuştur. Kazakistan kendi güvenliğini sağlamak için, Çin'de Xinjiang (Sincan, Doğu Türkistan) olarak adlandırılan bölgede, Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan bir milyon Kazak ve yedi milyon Uygur göz ardı edilerek Çin'le anlaşmaya varılmıştır. Bu çerçevede, Kazakistan tarafına Çin'den kaçan herhangi bir Kazak ya da Uygur, Kazakistan'daki güvenlik görevlileri tarafından derhal Çin'e iade edilecektir.¹²² 24 Eylül 1997 tarihinde Çin Başbakanı Li Peng'in ikinci kez ülkeyi ziyaretinde yapılan ikili görüşmede iki ülke arasında 21'inci yüzyıla yönelik iyi komşuluk ve partnerlik ilişkilerini en üst seviyeye çıkarma konuları ele alındı. Söz konusu görüşmenin en önemli bölümü Kazakistan ile Çin arasındaki sınır

¹²¹ Mohiaddin Mesbahi, "Orta Asya'nın Uluslar arası İlişkilerin Dinamikleri: Türkiye, İran ve Büyük Güçler", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı* (25-27 Mayıs 1995), Ankara, TİKA Yay., s. 113.

¹²² Meryem Kırımlı, "Orta Asya'nın Dış İlişkileri Üzerine Bir Alan Araştırması: Kazakistan", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı* (25-27 Mayıs 1995), Ankara, TİKA Yay., s. 121.

anlaşmasıydı. Anlaşmaya göre iki ülke arasında 1994'ten beri yürütülen ikili görüşmeler neticesinde sınır sorunu ortadan kalktı.

Çin'in bölgedeki, özellikle Kazakistan'daki öncelikleri;

- Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesine bölgeden sıçrayacak olası bir milliyetçi hareketin yarattığı endişe,

- Nüfusu her geçen gün artan Çin'in ihtiyacı olduğu enerji kaynaklarının karşılanması için bölgenin sahip olduğu muazzam doğal kaynakların önemi,

- Bölgesel ve bölge dışı güçlerin bölgedeki rekabet mücadelelerinin Çin'in ulusal çıkarlarına yönelik oluşturabileceği tehditler olarak belirlenmiştir.¹²³

Bölgesel bir güç olarak ortaya çıkan Çin, burada oluşan jeopolitik boşluğu doldurmaya çalışan en büyük dış tehdidi ABD'den algılamış ve buna karşı stratejik ortak olarak ifade ettiği Rusya ve İran'la pragmatik bir işbirliğine gitmeyi gerekli görmüştür.

Günümüzde iki tarihi komşu devlet Şanghay İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde faydalı işbirliği yürütmektedirler. Bu çerçevede Nazarbayev Aralık 2002'de Çin'e gerçekleştirdiği resmi gezisinde Çin Devlet Başkanı Ziang Zemin ile 20 yıllık dönem için Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını imzalamıştır. Bu önemli ikili anlaşma siyasi ve ekonomik ilişkiler dışında Asya kıtasındaki güvenlik meselesini de kapsamaktadır.¹²⁴ Kazakistan dış politikasının ana hatlarından biri de, Şanghay İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde işbirliğini geliştirmektir. Eski adıyla Şanghay Beşlisi olan bu teşkilatın temeli, 26 Nisan 1996 tarihinde Shanghai'da Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve

¹²³ Armağan Kuloğlu, "ABD'nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, I. Cilt, s. 223.

¹²⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, "Kazakistan Dış Politikasının Ana Hatları", Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 11.

Tacikistan Devlet Başkanlarının gerçekleştirdiği zirvede “sınır bölgesindeki askeri alanda güven tedbirlerini pekiştirme hakkında” anlaşma imzalanarak atıldı. Böylece dünya sahnesine yeni bir örgüt ortaya çıkmış oldu.¹²⁵ Örgütün kurulmasındaki amaç Çin ile sınırdış ülkelerin Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, sınır anlaşmazlıklarının ve toprak ihtilaflarının çözüme kavuşturulması şeklinde görünse de, örgüt aslında Çin’in, bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik adımlarından birisi olarak doğmuştur. Kısacası Çin Orta Asya’yı bir stratejik çıkar kuşağı olarak görmektedir. Bu anlamda Çin’in kendine bu bölgede ortak olarak Rusya’yı seçmiş olması birlikte hareket etmeleri, “iki ülke arasında blok mu oluşuyor?” sorusunu doğurmuştur. Çünkü Rusya’nın Çin ile ticari ilişkileri ABD ile olandan daha güçlüdür ve Çin’in Rusya’dan aldığı silahların toplam hacmi yıllık 1 milyar Amerikan Dolarından daha fazladır.¹²⁶ Ayrıca Rusya, Asya kıtasında Çin’in komşuları içerisinde askeri açıdan en güçlüsü ve küresel güç olma potansiyeline sahip olan tek ülkedir. Bu da, Rusya ve Çin’in Şanghay İşbirliği Örgütünde önemli oyuncular olduğunu göstermektedir.

4. ABD

ABD, Kazakistan’ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde resmen tanıdı ve 1992 yılında Kazakistan’da büyükelçilik açtı. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında ilişkiler gelişmeye başladı. Kazakistan’ın stratejik silahlara ve zengin doğal

¹²⁵ “Kazakistan Dış Politikalar Araştırmalar Merkezi”,
<http://www.cvi.kz/text/SHOS/Shanghai.html#kommentary>.

¹²⁶ Şatlık Amanov, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya’ya Yeni Bir Demirperde mi İniyor?”,
<http://www.stradigma.com>, 2004.

kaynaklara sahip olmasına büyük önem veren ABD yönetimi, bu nedenle ticari ve siyasi ilişkilere büyük önem vermeye başladı.

Kazakistan Cumhuriyetinin dış politikası ve ekonomi stratejisinde ABD'nin önemli yere sahip olduğu ortadır. Şöyle ki, ABD Kazakistan'ın en büyük yabancı yatırımcısıdır. Son 10 yılda ülkeye 4 milyar Amerikan Doları tutarında ABD yatırımı gerçekleşti. Bu da ülkede yapılan dış yatırımların %30'unu oluşturmaktadır.¹²⁷

Kazakistan'ın stratejik silahlara ve zengin doğal kaynaklara sahip olmasına önem veren ABD yönetimi, bu nedenle ticari ve siyasi ilişkilere ağırlık vermiştir. 1994 yılında ABD tarafından BDT ülkelerine yapılan 1.8 milyar Dolar tutarındaki yardımdan Kazakistan'a, 311 milyon dolar ve nükleer silahsızlanma için 81 milyon dolar yardım yapıldı.¹²⁸ Kazakistan'a toplam savaş başlığı sayısı 1400'e ulaşan 104 SS – 18 kıtalararası balistik füzenin (ICBM) kalması Amerikalı ve Batılı stratejistleri tedirgin ve meşgul etmeye yetmişti. ABD'nin etkin diplomasisi sayesinde, Mayıs 1992'de Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın uzun vadede Sovyet ve ABD nükleer silahlarının üçte birinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak olan Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşmasını (START-I) imzalamayı kabul etmesiyle ilk amaçlarına ulaştıklarını göstermektedir.¹²⁹

Dolayısıyla başlangıçta Kazakistan'ın ABD ile olan ilişkisinin önem kazanması her ne kadar kontrol düğmesi Rusya'nın elinde olsa da, topraklarında nükleer silah bulunan bir ülke olmasından kaynaklanmıştır. Bölgeye yönelik

¹²⁷ Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, "Kazakistan Dış Politikasının Ana Hatları", Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 12.

¹²⁸ "Kazakhstan –SŞA: Stratejiçeskie Partneri", <http://www.kia-kazinform.kz/daidjest.html>, 24 Aralık 2001.

¹²⁹ Bilgin Erdoğan, "ABD'nin Orta Asya Siyaseti", Mim Kemal Öke(ed), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, s. 241.

çıklarlarının korunması için her tür güvenliğin sağlanması da ABD'nin ilgi nedenleri arasındadır. ABD'nin güvenlik endişeleri nükleer yayılmanın önlenmesi, İslâm tehlikesine karşı önlem ve İran'ın bölgeyi çevrelemesinin engellenmesi, doğal kaynakların varlığı, boru hattı, petrol araştırması ve enerji nakline yöneliktir. Yine bu çerçevede, ülkenin pazar ekonomisine ve demokrasiye geçişi için ekonomik ve politik reformları desteklemektir.

Kazakistan hükümeti ile Chevron arasında Batı Kazakistan petrolünü işletme konusunda imzalanan anlaşmadan da görülüyor ki ABD bu konuda da amacına ulaşmayı başaramıştır. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye ilişkin yeterli bilgi ve deneyim birikimi olmayan ABD ile Batı bu dönemde İslâmi radikalizm ve olası Rus emperyalizmi tehditlerinin kontrol altına alınmasında NATO müttefiki olan Türkiye'yi en uygun “geçiş modeli” olarak görmüştür.¹³⁰ Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etnik, tarihi, kültürel bağı olan, nüfusunun çoğu Müslüman, laik, demokratik ve piyasa ekonomisine sahip bir ülke olması ABD ve Batının tercih nedeni olmuştur. Kazakistan ve ABD arasında savunma alanındaki işbirliği ise NATO çerçevesinde yürütülmektedir. ABD ülkede, hatta bölgede kendisini bir süper güç olarak kabul ettirmektedir.

Ayrıca 11 Eylül sonrası Kazakistan-ABD uluslararası terörizme karşı mücadele noktasında da işbirliği yapmaktadır. Çin ve Rusya'nın bölgede otorite kurmaya çalışmasından da rahatsız olan ABD, İslâm tehlikesi ve terörle mücadele konusunda Rusya ile aynı noktada buluşmaktadır. Bu 11 Eylül sonrası ABD'nin

¹³⁰ Scott A. Jones, “Turkish Strategic Interests in the Transcaucas”, Gary K. Bertsch, Cassidy Craft, Scott A. Jones ve Michael Beck (der), *Crossroads and Conflict – Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, (New York, Routledge, 2000), s. 55.

bölgede artık daha fazla askeri-güvenlik alanında işbirliğini arttırması Çin'i rahatsız etmiştir.

Bu ülkelerin yanı sıra Kazakistan, Avrupa Birliği ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri, Güney Asya ve Uzakdoğu ülkeleriyle de siyasi ve ticari-ekonomik işbirliklerini geliştirmeye çalışmaktadır. Kazakistan'ın çok yönlü dış politikasının temelini attığını ve aynı tutumu barışçıl çerçevede sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu tür politika çevredeki nüfuzlu bölgesel oyuncularla istikrarlı ve sorunsuz ilişkileri koruma amacını gütmektedir.

BÖLÜM III

ÇEVRESEL SORUNLAR VE KAZAKİSTAN'IN GÜVENLİĞİ

A. ARAL GÖLÜ'NÜN ÇÖLE DÖNÜŞMESİ

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği döneminden bağımsız günlerine hatta geleceğine taşıdığı en önemli sorunlarından birisi, ülkenin doğal yapısı üzerinde yaratılan aşırı ve acımasız çevre tahribatıdır. Soğuk Savaş döneminde tek amacı Amerika ile teknolojik rekabet içinde olan SSCB, çevresel sorunlara çok az önem vermiştir.

Günümüzde ise, çevre sorunları dünyanın en temel sorunlarından birisi haline gelmiştir. Dolayısıyla ülkeyi etkileyen çevre sorunları devlet sınırları ile kısıtlı olmayan sınırı aşan sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Daha önce içsel olarak değerlendirilen sorunlar artık uluslararası hale gelmiştir. Çünkü bir ülkenin veya bölgenin yarattığı çevre tahribatı bütün dünyayı etkilemektedir. Sovyet Hükümeti resmi dokümanları gün ışığına çıktıktan sonra, insanlar Kazakistan'ın Semey yakınlarındaki nükleer denemelerden, Aral Gölü'nün kurumasından ve Orta Asya'nın çölleşmesinden haberdar oldular. Endüstriyel tarımsal ve nükleer etkinliklerin sonucunda, SSCB ardında ciddi şekilde zehirlenmiş ve kirlenmiş bir çok bölge bırakmıştır. Yazar Sergei Medvedev tarafından tanımlanan başlıca Sovyet

sonrası üç çevre tehdidinden her ikisi de Aral Gölü havzası ve Semipalatinsk nükleer deneme bölgesi Kazakistan'da bulunmaktadır. Bu tehditlerden biri radyoaktif ve toksik materyallerin oluşturduğu kirlilik iken, diğeri ise farklı zararlı ekonomik etkinlikler sonucu oluşan kirliliktir.¹³¹

1. Çevresel ve Siyasal Bir Tehdit Haline Gelen Aral Gölü

Binlerce insanın sağlığını tehdit eden ve çevreye büyük zararlar veren Aral Gölü felaketi, son zamanlarda Orta Asya ve yabancı basında sıkça yer almaktadır. Gölün kurumasıyla verimli topraklar çölleşmekte, çöl alanı giderek genişlemekte, büyük miktarda tuz tozu etrafa, hatta kuzey Avrupa'ya kadar yayılmaktadır. Bu durumda Orta Asya'da Aral Gölünün Aral Çölüne dönüşmesi hem çevresel hem de siyasal bir tehdit boyutuna ulaşmıştır. Bölge insanların geçim kaynağı olan balıkçılık tamamen durmuş ve doğal iklim dengesi bozulmuştur. Dolayısıyla Aral Gölü sorunu bölgesel olmaktan çıkarak küresel bir boyut kazanmıştır. Bu durumdan endişe duyan uluslararası kuruluşlar ve uzmanlar da, Orta Asya ülkeleri ile işbirliği içerisinde sorunun çözümü için hangi tedbirlerin alınabileceği tartışmaktadırlar.

Aral Gölü, Pamir dağlarından gelen Amu derya (Ceyhun) Siri derya (Seyhun) nehirleri sularının Karakalpakistan'da birikmesi sonucunda oluşmuştur. Kazakistan ve Özbekistan arasında, doğal haliyle 68.000 km² ile dünyanın dördüncü büyük gölü ve denizden yüksekliği 52m olup, ortalama 16m derinlikteydi (En derin yeri 68m). Tuz oranı ise %1.03.¹³²

¹³¹ Daphne Biliouri, "Orta Asya'da Çevre Sorunları: Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı 19-20, TİKA Yay., İlkbahar-Yaz 2001, s. 20.

¹³² "Aral Sea", Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/search?query=Aral%20Disaster&ct=1>.

Bu gölü besleyen Amu derya ve Siri derya nehir sularının %90 oranında sulama amacıyla kullanılmaya başlanmasıyla göle dökülen akarsular hemen hemen yok denebilecek düzeye inince Aral Gölü kuruyarak kaybolmaya başlamıştır. Göldeki su seviyesi 1996 yılı itibarıyla 16 metre düşmüştür. Bu duruma paralel olarak göl alanı 68.000km²'den 37.000 km²'ye inmiştir. Böylece dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü, 1960'lı yıllardan itibaren temel su kaynaklarının pamuk, buğday ve pirinç tarlalarının sulanmasına yönlendirilmesi sonucunda sekizinci duruma düşmüştür. Bunun sonucunda Aral Gölü hacim olarak %50, alan olarak %75 oranında kuruyarak küçülmüştür.¹³³ 1960 yıllarına dek dünyanın büyük gölleri arasında yer alan Aral gölündeki su seviyesi 2002 yılında 4 metreye kadar düştü. Uzmanlar, sürecin devam etmesi halinde Aral Gölü'nün 2015 yılında tamamen kuruyacağını ileri sürmektedirler.¹³⁴ Bu küçülme, çevre felaketi yanında ekonomik felaketini de beraberinde getirmiştir. Aral Gölü, zengin balık kaynakları ve kuzey Aralisk limanından başlayarak Tacikistan'a kadar balık ticareti ile yüz binlerce insanın geçim kaynağını oluşturmaktaydı. Denize kıyısı olmayan bölgenin tek su kaynağının da sorumsuzca kurutulması sonucunda meydana gelen kum ve tuz fırtınaları, tüm bölge halkına her türlü zarar vermektedir. Günümüzde bölgede işsizlik oranı yükselmesindeki neden geçim kaynağı olan balıkçılığının tükenmesidir. Sağlık açısından bakıldığında kanser vakaları artmaktadır.

Bağımsızlık sonrası, bölgedeki bu büyük çevre felaketinden endişe duyan uluslararası uzmanların sayısız çalışmaları ve raporlarına rağmen, uzmanlar gölün

¹³³ Ahmet T. Kuru, "Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi", M.K. Öke (ed), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, s. 163.

¹³⁴ <http://www.sabah.com.tr/2005/04/24/dun104.html>

kurtarılmasının imkansız olduğu fikrine inanmış ve artık çabaların sadece insani facianın önlenmesi yolunda sarf edilmesi gerektiği kanısına varmışlardır.

Sovyetler Birliği, döneminde egemen olan tüm Orta Asya'yı, bir pamuk üretim alanı olarak biçimlendirme politikası çerçevesinde Amu derya ve Siri derya nehirlerinin yönünün Orta Asya içlerinde oluşturulacak pamuk tarlalarını sulayabilmek için değiştirilmesi, ekolojik yıkımı hazırlayan temel nedenlerin başında gelmiştir. Orta Asya'da pamuk tarımının en geniş alan kapladığı bölge Özbekistan'dır. Ülke, 1.7 milyon hektar alanda ürettiği 4.2 milyon ton kütlü pamuk üretimi ile BDT'nda birinci sırada yer almaktadır. Yani eski Sovyetler Birliği dahilindeki pamuk ekim alanlarının %65'i Özbekistan'dadır. Bu oran Türkmenistan'da %9.5, Tacikistan'da %8.2, Kazakistan'da %5.5, Kırgızistan'da %3.6'dır.¹³⁵ Orta Asya ülkeleri tek tarımsal ürün yapılmasına zorlanmış ve dolayısıyla Aral Gölü'ne komşu olan Özbekistan'da pamuk tarımının esaretine bırakılmıştır. Ayrıca Aral Gölü'ndeki mevcut kirlenme dünya tarihinde insanlar tarafından gerçekleştirilen en büyük kirlenmedir. Biyoloji profesörü Koboloviç'in "Bizler bir nesilde koca bir denizi yeryüzünden yok eden dünyadaki yegâne memleket olduk" deyişi Aral'ın durumunu açık bir şekilde izah etmektedir.¹³⁶

1960 yılında Sovyet hükümetinin söz konusu ırmakların havzasında geniş çapta pamuk ekimine başlamasıyla, bu tarihe kadar ilkel şekilde yapılan tarım modern hale dönüştürülmüştür. 1951 yılında tamamlanan ve dünyanın en uzun yapay kanalı olan Karakum (Türkmenbaşı) kanalıyla Amu derya'dan ve Türkmenistan'ın

¹³⁵ Salih Yılmaz, "Aral Gölü Çevre Felaketi ve Orta Asya", *Avrasya Etüdlere*, Sayı 18, TİKA Yay., Sonbahar-Kış 2000, s. 95.

¹³⁶ Baymirza Hayıt, "Tarihte ve Zamanımızda Aral Gölü ve Çevresindeki Kültür", *Avrasya Etüdlere*, Sayı 3, TİKA Yay., 1994, s. 9.

Hazar kıyısındaki Krasnovodsk şehrine kadar yaklaşık 1.500 km uzunluğunda su kanalı seviyesinde çok geniş alanlarda pamuk ekimine başlanmasıyla gölden çöle gidişin sinyali olacaktı. Böylece yüz binlerce hektar çöl toprağı sulu araziye dönüştürülürken, Aral'ın su kaynağı da kurutulmuştur. Aynı dönemde Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da kullanılan suyun miktarı öncekinin iki-üç katına çıkartıldı. Bölge toprağının çöl olması nedeniyle tarım için kullanılan su miktarının yetişmemesi nedeniyle Karakum kanalından başka, Amu derya ve Siri derya nehirleri üzerinden Amu Buhara, Amu Karakul, Garşı ve Nurtek gibi 19 adet büyük kanal kazdırıldı. Bu kanallarla birlikte Aral Gölü'nün su seviyesi gittikçe azalırken, 1965 yılında göl ilk kez küçülmeye başladı. Siri derya üzerinde 1970 yılına kadar Düeye Boyun, Günorta Saruhan, Hanhovuz, Köpetdağı gibi tam 20 baraj inşa edildi. Bu tarihten sonra Siri derya'nın suyu kurumaya başladı. Siri derya sularının kesilmesiyle bir anda Aral %40 küçülürken, su miktarı da %60 azaldı.¹³⁷

Günümüzde ise Aral sorunu bölgesel olmaktan çıkarak uluslararası sorun haline gelmiştir. Yaklaşık 700.000 km² yüzölçümüne sahip Aral havzası Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın güney-batı kısmını, Kırgızistan'ın Oş ve Narin bölgelerini, Türkmenistan'ın Daşhavuz bölgesini içermektedir. Ayrıca kuzey Afganistan ve kuzeydoğu İran'da etkilenen bu bölgeye dahildir. Nitekim, 1996'da Aral havzasında 47 milyon olan nüfusun 2020 senesinde yaklaşık 60 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir.¹³⁸

¹³⁷ Saule Baycaun- Suhrobşo Davlatşoyev, "Orta Asya'da Çevresel ve Siyasal Bir Tehdit: Aral Gölü'nden Aral Çölü'ne", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 17, ASAM, Eylül 2001, s. 50.

¹³⁸ Saule Baycaun, "Orta Asya'da Krizin Diğer Adı: Su'dan Bahaneler, Su'dan Savaş mı?" *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 13, ASAM, Mayıs 2001, s. 48.

Bu durum bölgenin ekolojisini, bölge halkının sağlığını ve bölge ekonomisini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Gölün kurumasıyla şimdiden 38.000 km²'lik çöl alanı %30 büyümüş, on milyon hektar otlak alan kaybolmuş, balıkçılık tamamen durmuş, doğal iklimin dengesi bozulmuştur; kışlar daha soğuk ve uzun (-35°C den daha aşağı), yazlar daha kurak ve sıcak (sıcaklık 50°C ye kadar yükselmektedir) olmaktadır. Son yirmi yıl içinde gölün yüzey alanı iki kat küçülmüş, göle akan suyun %75'i sulama için kullandığı suyun seviyesi 16 metre alçalmıştır.¹³⁹ Aral'ın bu çevresel felâket sonucu kaybettiği kıyı alan uzunluğu 100-150 km olup, deniz yatağının 33 km²'den fazlası açığa çıkmış ve bunun sonucunda da yılda yaklaşık 75 milyon ton (bu rakamı günlük ifade edersek yaklaşık 200 bin ton) toksik gaz ve tuz rüzgar ile kaldırılıp 500 km'lik bir çevreye, yani Himalaya, Beyaz Rusya ve Rusya Federasyonu'nun kuzey kutbu bölgesine kadar dağılmaktadır. Bu kum ve tuz fırtınası çevredeki tarımsal ürünleri tahrip ettiği gibi, bu yörede yaşayan insanlar ve diğer canlıları da tehdit etmektedir.

Karakalpakistan'da genel ekolojik durum ve halkın sağlığı felaket derecesinde bozulmuştur. Temiz içme suyu bulunmadığı gibi, başta Tifüs ve Tüberküloz olmak üzere hastalıklar inanılmaz boyutlarda artmıştır. 15 yaşından küçük çocukların %80'i hepatit hastası ve aynı hastalığa Kazakistan'ın Kızıl-Orda kentindeki 60.000 kişi de yakalanmıştır. Havanın giderek kuruması ve içinde yüksek oranda tarımsal kimyasallar bulunan tuzların rüzgarla etrafa savrulması sonucu bronşit ve diğer akciğer hastalıklarındaki artış giderek büyümektedir. Bölge

¹³⁹ Saule Baycaun- Suhrobşo Davlatşoyev, "Orta Asya'da Çevresel ve Siyasal Bir Tehdit: Aral Gölü'nden Aral Çölü'ne", s. 51.

ülkelerinde bir yaşına gelmeden ölen bebeklerin oranı %10'dan fazladır ve bu da Asya kıtasının en yüksek oranlarından birisini oluşturmaktadır.¹⁴⁰

Havzadaki su ve toprak kaynaklarının bozulması ekonomiyi ciddi bir şekilde etkilemiştir. Yıllık toplam tarımsal zararın 500-600 milyon ABD doları, balıkçılıktaki zararın ise 50-90 milyon ABD doları bulunduğu tahminler arasındadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve yerel nüfusun yıllık %3 oranında artışıyla katlanan ekonomik kaos suç oranlarında artışa, çevre göçüne ve sosyal, etnik gerilimlere yol açacaktır.¹⁴¹ Bölgede felaket öncesi gölde 70 bin ton balık avlanırken bugün bu miktar 2 bin tona kadar düşmüştür. Daha önceleri iki balık kombinasyonu, on suni balıkçılık, on sekiz balıkçılıkla ilgili kolhoz tarafından balıkçılık yapılırken ve bu balıklar Moynak'ta bulunan fabrikada konserve haline getirilerek bütün Sovyetlere dağıtılırken bugün fabrika ihtiyacının çoğunu Baltık ülkelerinden karşılamaktadır.

15 Ağustos 2001'de Kazakistan hükümetinin yaptığı açıklamaya göre, Aral'daki Kulanı adasında diğeri yaklaşık 130 milyon dolar olan hidrokarbon yatağı bulunmuştur. Aslında Aral'da ilk jeopolitik araştırmalar 60'lı yılların sonunda yapılmış, fakat sonuçları günümüze kadar açıklanmamıştır. Bunun nedeni Aral bölgesinin gizli askeri üslerin kurulması için elverişli olmasıdır. Vozrojdeniye adası yıllarca biyolojik silahların denenmesi için kullanılmıştır. Kulanı adasının Vozrojdeniye adasına yakın olması nedeniyle yatağın araştırılması sağlık için büyük tehditler oluşturmaktadır.

¹⁴⁰ Türker Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 2, Sayı 1, TİKA Yay., İlkbahar 1995, s. 41.

¹⁴¹ Biliouri, "Orta Asya'da Çevre Sorunları: Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek", s. 22.

Ayrıca Aral Gölü, Sovyet uzmanlarca toksik maddeler ve virüs denemeleri için bir bölge olarak kullanılmış ve Aral Gölü içinde yer alan Vozrojdeniye adasından, Sovyet biyolojik silahların denenmesi için açık hava testi bölgesi olarak istifade edilmiştir. 1988’de Sovyetler Birliği yaklaşık yüzlerce ton kimyasal ve biyolojik silah atığını Aral Gölü’ndeki Vozrojdeniye adasının kumlarının altına gömülmüştür. Aral Gölü’nün kuruması sonucunda on kat büyüyen Vozrojdeniye adasının, bölge topraklarıyla birleşmesiyle, enfeksiyonun yayılması kolaylaşmıştır.¹⁴²

2. Aral Gölü’nün Kurtarılması İçin Yapılan Çalışmalar

Tablo 4. Aral Gölünün Kurumasıyla Doğan Zararlar

İklim Değişiklikleri	Ekolojik/Ekonomik Tahribat	Sağlık Sorunu
Kuraklığın artışı göstermesi	Ekosistemin bozulması	Tehlikeli hastalıkların artışı (örn., kolera, tifo, cilt ve kan kanseri)
Tuz ve toz fırtınaların artışı	Balıkçılık sanayisinin çöküşü	Solunum sistemi ile ilgili hastalıkların artışı (astım, bronşit)
Bitki örtüsünün ömrünün kısalması	Tarımsal alanda verimliliğin düşüşü	Doğum oranında düşüş, ölüm oranında artış

Kaynak: http://www.dfd.dlr.de/app/land/aralsea/back_info.html

¹⁴² Jonh C, K. Daly, “Global Implications Of Aral Sea Desication”, Biweekly Briefing, 8 Kasım 2000.

Sovyetler Birliği dneminde tm Orta Asya'yı bir pamuk retim alanı olarak biçimlendirme politikası çerçevesinde Amu derya ve Siri derya nehirlerinin ynnn Orta Asya içlerinde oluşturulacak pamuk tarlalarını sulayabilmek için değiştirilmesi, ekolojik yıkımı hazırlayan temel etken olmuştur. Başlayan sorun ise nlem alınmaması ve yanlış politikalar uygulanması nedeniyle bugnk halini almıştır.

Blgede oluşan tm olumsuzluklar yukarıdaki tabloda grlmektedir. Bunların sonucunda Aral için gerçekten de geç kalırsa bile en azından bu zararların nlenmesi için çaba harcanmalıdır.

1990'lı yıllardan itibaren Aral Gl'n nehir sularının tekrar besleyebilmesi için, tarımda su tasarrufu nlemlerine başvurulmuştur. Her yıl gle karışması gereken ancak tarımsal sulama nedeniyle tktilen 50 km³ su bylece 40-43 km³'e indirilebilmiştir. Bunun 1995 ve 2000 yılları arasında %50 daha indirilebileceği dşnlmştr. Ancak bu nlemler yeterli olmamaktadır.

Kresel bir nitelik kazanan Aral Gl sorununu zme için Batı lkeleri, Kazakistan ile zbekistan'a yardım etme için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Gnmzde Kazakistan kazandığı bağımsızlık sreciyle birlikte karşısına çıkan bir çok sosyo-ekonomik problemlerle boğuşurken bir yandan da Aral Gl'nn kurtarılması için, IFAS (*International Fund for the Aral Sea*) gibi uluslararası kuruluşlarla da işbirliği yapmaktadır. Ayrıca zbekistan, Kazakistan ve Trkmenistan'da değişik gnll kuruluşlar, siyasal partiler ve politikacılar bu ynde baskın programlar ve çalışmalar yrtmektedirler. Aral Gl'nn yeniden canlandırılması ve eski haline kavuşturulması için ne srlen ve uygulamaya konulmak istenen zm nerileri arasında ise şu hususlar yer almaktadır.

- Ekonomiyi pamuk tarımına bağımlılıktan kurtarma,
- Pamuk tarımı mono- kültürünün değiştirilmesi,
- Kurak bölgelerde rüzgardan korunma perdeleri sisteminin geliştirilmesi,
- Yeni alanların tarıma kazandırılması programından vazgeçme,
- Endüstri kuruluşlarının geliştirilmesi çalışmalarında çevreye daha dikkatli davranılması,
- Su tasarrufunu sağlayıcı sistemlerin geliştirilmesi,
- Su toplama sistemlerinin ve toprakaltından su temini sistemlerinin geliştirilmesi,
- Hayvancılık sektörünün yeniden geliştirilmesi,
- Kadınların ve çocukların ağır tarımsal işkollarında çalıştırılmaması,
- Nüfus artışının kontrol altına alınmasıdır.

Aral Gölü'nü kurtarma çabaları aslında Sovyetler döneminde başlamış fakat sonuç elde edilememiştir. C.P.S.U (Merkez Komite ve Sosyal Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) tarafından alınmış 10 Eylül 1988 tarihli karara göre, Aral Gölü'ne 1990'dan başlayarak 8.7 kilometre küp su gönderilecekti. Fakat Aral Aral'ın kurtarılması için yaklaşık 700 kilometre küp suya ihtiyaç vardı. 1990'lı yıllarda ise, SSCB Bakanlar Kurulu Aral ile ilgili problemleri araştırıp idare edecek bir merkez oluşturmuş ve benzeri bir merkez de Nukus'ta kurulmuştur. Nukus'taki bu merkez "Aralvodstroï" kurumunu oluşturmuştur. Bu kurum Aral Gölü çerçevesinde yaklaşık 200 temizleme merkezi kurmuştur. Fakat bu merkezlerin ortaya koydukları projeler yetersiz kalarak işlevlerini yitirmelerine neden olmuştur.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Aral'ın bu durumunu ekolojik, ekonomik ve sosyal yönleri itibarıyla XXI.yüzyılın en büyük çevre felaketi olarak

tanımlamaktadır. UNEP, Aral sorununu çevre, nüfus ve ekonomik yönleriyle ele alan bir “Tanımlama” çalışmasını 1992 yılında tamamlamıştır. Bu raporda, Aral Gölü sorununu tüm boyutlarıyla ortaya konulmuş fakat özel bir çözüm önerisi getirilmemiştir.

1993-1994 yıllarında Dünya Bankası, UNDP (BM Kalkınma Programı) ve UNEP’ten uzmanlar ‘Eylem Planı I’i hazırlamışlardır. Bu plan Haziran 1994 yılında Paris toplantısında revize edilmiştir. Katılımcılar bu plan için yaklaşık 40 milyon Dolar destek sağlamayı vaat etmişlerdir. Orta Asya ülkeleri başkanlarının Nukus’ta yaptığı toplantıda BM katkısı da istenmiş, 18-20 Mayıs 1995 tarihinde bu amaçla Nukus’ta uluslararası bir toplantı yapılmıştır. Ev sahipliğini Özbekistan’ın yaptığı Orta Asya ülkeleri dahil diğer uluslararası kuruluşların da katıldığı toplantının iki ayrı konusu ise, Aral Gölü havzasındaki sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve mevcut toplumsal yapının acil ihtiyaçlarıdır. Dünya Bankası, UNEP-UNDP’nin ortak stratejisi, her bölge ülkesinden beş adet olmak üzere yirmi beş bankadan müteşekkil ‘Aral Gölü için Devletlerarası Konsey’ini (KAS) kurmak olmuştur. Orta Asya ülkeleri devlet başkanlarınca 26 Mart 1993 ve 11 Ocak 1994’te onaylanan öneri, bu devletlerin Aral Gölü felaketinin ciddiyetini anladıklarını göstermektedir. Beş Orta Asya devletinin ‘Aral Sorunu’ ile ilgili sosyal, ekonomik, bilimsel, teknik ve ekolojik çalışmalarda işbirliğini sağlamak amacıyla kurdukları ‘Devletlerarası Konsey’e bağlı olarak kurulan Dengeli Gelişme Komisyonu’nun uzmanlar grubu, 1996-97 döneminde Aral Bölgesi’nin ekolojik durumunu

iyileştirmek için çalışmalara başlamıştır.¹⁴³ Çalışmaların kapsamı, bölgesel ve ulusal kriterlerin değerlendirilmesi ve Aral bölgesinde dengeli gelişme konusunda Uluslararası Konvansiyon taslağının kabulü için hazırlık düzenlemeleri yapılması konularını içermektedir.

Aral Gölü'nün kurumasıyla bölgede meydana gelen ekolojik sorunlar ve gölün kurtarılması meselesi 10 Şubat 1995 tarihinde Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da liderler seviyesinde yapılan BDT zirvesinde ele alınmıştır. Zirvenin ardından Aral sorununa çözüm bulmak için 4 Mart 1995'te Türkmenistan'ın Daşhavuz vilayetinde bir araya gelen Orta Asya ülkelerinin devlet başkanları ortak bir deklârasyon imzalamışlardır.¹⁴⁴ 1998'de Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta bir araya gelen liderler, geçen üç yılda alınan sonucu değerlendirmişlerdir. Burada alınan en önemli karar ise, ilgili ülkeler tarafından Aral'ı kurtarmak için milli politikalar ve projeler oluşturulması olmuştur. Toplantıya katılan ilgili beş ülkenin liderleri arasında yapılan müzakerelerde, taraflar birbirini suçlamış ve bölgede suyu daha dikkatli kullanılmasını ön plana çıkarmışlardır. Her biri tarım ülkesi olan bu devletler, bu konuda taviz vermediklerinden Orta Asya'da hâla tamamen çözüme kavuşamayan su problemi bugüne kadar devam etmektedir. Ayrıca buna bölge ülkelerinin yeni bağımsızlık sonrası ekonomik ve sosyal sıkıntıları nedeniyle Aral sorununa fazla bütçe ayıramamaları ve uluslararası kuruluşların Aral sorununa ayırdığı finansmanları ekonomiye yönlendirmelerini de buna eklemek gerekir.

¹⁴³ Saule Baycaun-Suhrobşo Davlatşoyev, "Orta Asya'da Çevresel ve Siyasal Bir Tehdit: Aral Gölü'nden Aral Çölü'ne", s. 53.

¹⁴⁴ Ahmet Temir, "Aral Tehdit Ediyor", <http://www.zaman.com.tr/2001/06/26/dishaberler/dishaberlerdevam.htm>

11 Ağustos 2001’de Kazakistan Başbakanı K.Tokayev, Kızıl-Orda şehrinde düzenlenen Aral Gölü sorunu ve bölgenin kalkınması yönündeki araştırmalar toplantısında, Aral Gölü sorununu beraber çözmek amacıyla komşu Orta Asya ülkelerini, BM’nin sınırları aşan nehir ve göllerin korunması konusundaki sözleşmeyi onaylamaya davet etmiştir. Kazakistan Parlamentosu bu belgeyi Ekim 2000’de onaylamıştır.¹⁴⁵ Tacikistan’ın başkenti Duşanbe 15 Kasım 2004 tarihinde bölge devletlerinin bir araya gelmesiyle Aral Gölü’ne ilişkin toplantı yapmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Devlet Başkanları tarafından imzalanan “2003 ve 2010 Yılları Arasında Aral Gölü’nün Sosyo-Ekonomik ve Çevre Problemlerine Çözüm Programı” kapsamındaki faaliyetler toplantı sırasında ele alınmıştır.

Tüm çözümler Orta Asya devletleri arasında işbirliğini gerektirmekte ancak bunun güç olduğu görülmektedir. Resmi anlaşmalara rağmen eylemler ve Aral Gölü’nün korunmasına tahsis edilen fonlar sınırlı kalmıştır. Bölgesel işbirliğinin yetersizliği yanı sıra bir başka sorun da çevreye ait mal ve hizmetlerin hiçbir temel hakka sahip olmayan bedava mallar olarak görüldüğü Sovyet döneminde sürdürülen politikanın devam etmesidir. Bölgesel işbirliğinin yokluğu düşünüldüğünde, Aral Gölü’nü kurtarmak yönündeki çabaların etkin olamayacağı yönünde bir risk vardır. Bu yüzden umulan en iyi şey uluslararası yardım çabaları yoluyla sağlık konuları ve su yönetimi üzerine bölgesel işbirliğini kolaylaştıracak olan ekonomik çeşitlendirme olabilir. Aral Gölü meselesi aslında Orta Asya’nın demografik, etnik, siyasal ve ekonomik unsurlarını daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

¹⁴⁵ “Kazakh Premier Says Aral Sea Area :Environmental Disaster”, BBC Monitoring, 11 Ağustos 2001.

Sonuç olarak bölge ülkelerinin çölleşmenin önüne geçebilmeleri için hep birlikte oturup ortak menfaatler çerçevesinde alınması gereken acil tedbirleri bir an önce müzakere etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, Aral Gölü'nün kuruması ve bölge ülkeleri arasında bir çatışma göz önünde bulundurulması gereken güçlü bir olasılık olarak yerini korumaya devam edecektir. Özellikle Kazakistan ve Özbekistan tarımdan (özellikle sulama ağırlıklı tarımsal faaliyetler) sanayileşmeye doğru yöneldikçe suya olan bağımlılıkları azalacak, dolayısıyla Aral'ın kurtarılması ihtimali artacak ve olası bir çatışma riski de buna bağlı olarak azalacaktır.

Aslında hızlı bir şekilde yok olan Aral Gölü felaketi belki telafi edilebilir, daha doğrusu edilmelidir. Dünya tarihinde buna benzer bir felaket olayı yaşanmıştır. Aşırı şekilde kirlenen Erie Gölü (ABD ile Kanada arasında) ekolojik temizliğini kırk iki milyon dolar gibi bir masrafla yeniden elde etmiştir.¹⁴⁶ Günümüzde Aral Gölü ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Aral Gölü'nün kurtarılması için 100 milyon dolardan daha fazla yardım ve bir çok çözüm önerisi yapılmış fakat sorun tam olarak çözüme kavuşturulmamış halen ortadadır.

B. ATOM ve ATOM SİLAHLARI DENEMELERİ

1. Semipalatinsk (Semey) Nükleer Deneme Alanı

Kazakistan eski Sovyetler Birliği'nde kapladığı alan bakımından Rusya'dan sonra ikinci büyüklükte ülke idi. Ülke yer altı kaynakları bakımından çok zengin bir ülke olması nedeniyle Rusya endüstrisine büyük ölçüde hammadde sağlamanın yanı

¹⁴⁶ Yılmaz, "Aral Gölü Çevre Felaketi ve Orta Asya", s. 99.

sıra stratejik önemi olan askeri endüstrinin çoğu Kazakistan'da kurulmuş ve atom denemelerinin de hemen hepsi burada yapılmıştır. Özellikle harp endüstrisine ilişkin denemeler (Atom ve kimyasal silahlar, roket denemeleri) ve Atom denemeleri sonucu Kazakistan radyoaktif bakımından olağanüstü yüklenmiş ve halk sağlığı için çok tehlikeli olan bu durum çok gizli tutulmuştur. Denemelerden halka herhangi bir bilgi verilmediği gibi koruma önlemleri ve halkın başka bir yöreye iskânı gibi önlemlerin de uygulanmadığı görülmüştür.¹⁴⁷

Aslında ülkedeki atom ve atom silahları denemeleri sadece bu bölgeyle kısıtlamak doğru değildir. Eski Sovyetler Birliği, bir zamanlar iki kutuplu olan dünyanın iki süper gücünden birisiydi. Dünyanın vardığı bu sonucun sebebi ise, ekonomik gerekçe ve göstergelerden daha çok dünyanın diğer süper gücü olan ABD ile giriştiği uzay ve harp sanayi teknolojisi yarışında işgal ettiği özel konumu ile stratejik bir temele dayanmasıydı. İşte bu harp sanayine endeksli rekabet yılları boyunca eski Sovyetler Birliği yönetimi, uzay denemelerine ve harp sanayine yönelik çalışmalarını, dolayısıyla bu faaliyetlerden kaynaklanan kirliliklerini özellikle Orta Asya'da yoğunlaştırdı.

Kazakistan ise, gerek bölgede işgal ettiği geniş coğrafi alan gerekse sahip olduğu stratejik yer altı zenginlikleri itibariyle, Sovyet yönetiminin bu çalışmalardan doğacak risklerini ve kirliliklerini depolayabileceği geniş potansiyel imkanlar sunmaktaydı. Böylece Sovyet yönetimi, uzun yıllar boyunca atom ve diğer kimyasal silahlara, roket denemelerine ve bu sektörün temel ihtiyaç maddesini oluşturan Uranyumun temin edilmesi ve işlenmesine ilişkin faaliyetlerini Kazakistan

¹⁴⁷ Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", s. 44.

coğrafyası üzerinde yoğunlaştırmıştır.¹⁴⁸ Sovyetlerin atom santraller ve yapılan atom denemeleri için çok fazla Uranyuma ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Moskova önce Tacikistan, sonra Kırgızistan ve en son olarak Kazakistan'da Uranyum çıkartılmasına ağırlık vermiştir. Ülkedeki en büyük Uranyum zenginleştirme tesisi Doğu Kazakistan'daki Öskemen şehrinde bulunmaktaydı. Bu tesiste 1991 yılına kadar atom bombası ve santralleri için üretim yapılmıştır. 12 Eylül 1990'da bu tesiste büyük bir kaza meydana gelmiş ve resmi makamlarca herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Gazete haberlerine göre, bu kaza nedeniyle açığa çıkan radyasyon miktarı Çernobil'dekinden 4 katı daha fazla olmuştur.¹⁴⁹ Sovyetlerin dağılmasından sonra Uranyumun çıkarılması epey azaltılmıştır. Resmi açıklamalara göre, Uranyum üretimine 1995 yılına kadar azaltılarak devam edilecek ve 1995'te üretim 1990 yılına göre ancak %5-6 kadar olacaktır. Bütün bu gibi önlemlere rağmen bu durumlardan kaynaklanan radyoaktif zararların daha çok uzun bir süre devam edeceği söylenebilir.

Kazakistan'da en büyük ve en önemli deneme alanı Semipalatinsk idi. BM Göçmenler Yüksek Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre, bu bölgede 1949-1989 yılları arasında geçen tam 40 yıl sürecinde 150'si yerüstünde olmak üzere 500 nükleer bomba patlatılmıştır.¹⁵⁰

Bütün bunlar sonucunda en az 1.3 milyon kişi radyoaktif kirlilikten etkilenmiştir. Downwind (Yükselen radyoaktivitenin hava hareketleri ile tekrar toprak yüzeyine geri dönmesi) etkisi ile radyoaktif yüklemenin artışıdaki değerler uluslar arası sınır değerlerinin 100 katı daha fazla olmuştur. Bozkırların yaygın

¹⁴⁸ Budak, *Kazakistan Dünü Bugünü Yarım*, s. 193.

¹⁴⁹ Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Bir Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", s. 51.

¹⁵⁰ United Nations High Commissioner for Refugees, "The State of The World's Refugees" (New York: Oxford University Press, 1997), s. 28-29.

olduğu bu alanların hayvancılıkta mera olarak kullanımı sürdürülmüştür. Bu bölgede yapılan sosyolojik araştırmalar sonuçlarına göre, çobanlarda ülke ortalamalarından %40 daha fazla ölüm vakalarına rastlanmıştır.¹⁵¹

Kazakistan Ekoloji ve Biokaynaklar Bakanlığında 1995 yılında görevli Slavgorodski'ye göre, Kazakistan'da şimdiye dek toplam en az 510 Nükleer deneme yapılmıştır.¹⁵² Bunların 470'i Semipalatinsk'te, 32'si Kapustijar bölgesinde yapılmıştır. 8 Atom bombası askeri amaçla denenmiş ve 26 alanda ekonomik nedenlerle kullanılmıştır; Zehir atıkların depolanması, atom atıklarının depolanması, doğal gaz depolama, su rezervuarı sağlanması, petrol ve doğal gaz arama amaçlarını içermektedir. Bu tip denemeler özellikle Doğu Kazakistan'da yoğun olarak bunun yanında Atırau bölgesi, Aktöbe bölgesi, Kökçetau bölgesi, Çimkent bölgesi ve Jambul bölgesinde de yürütülmüştür.

Ülkenin bağımsızlığı ardından özellikle en yoğun radyoaktif yük bulunan Semipalatinsk bölgesi, Ekoloji ve Biokaynaklar Bakanlığı Radyoekoloji örgütü tarafından incelenmiştir. Bunun sonucunda radyoaktif bulutlardan yüksek derecede etkilenen toplam 711 yerleşim alanı saptanmıştır. (250 Beer radyoaktif yük) bunlardan birçoğu yapılan çalışmalarla boşaltılmış ve buralara giriş tehlikeli olduğundan yasaklanmıştır. Şimdiye kadar Kazakistan'da 419 milyon ton radyoaktif atık saptanabilmiştir. Bu atıkların büyük bir bölümü Uranyum elde edilmesinden ve diğer radyoaktif bakımdan yüksek değer taşıyan yerlerdeki madencilik

¹⁵¹ Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", s. 44.

¹⁵² Semipalatinsk nükleer deneme bölgesinin rehabilitasyonuna ilişkin bir rapor için, bakınız <http://www.semipalatinsk.org>

çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu atıkların çok fazla ve ortalama radyoaktivitesi 252.000 Curi'dir.¹⁵³

Ülke yalnız kendi topraklarındaki yüksek radyoaktif atıklarla değil bunun yanında komşusu Çin Halk Cumhuriyetinin Lob-Nor'da (Uygur Özerk Bölgesi) yapılan atom denemelerinden de önemli derecede olumsuz etkilenmektedir.

Sonuç olarak bakıldığında Semey poligonu, merkezi Sovyet hükümetinin kararıyla 1948'de Kazakistan'ın kuzey doğusundaki Kazakların ağırlıklı yaşadığı Semey (Semipalatinsk) kentinin 150 km uzağındaki bir bölgede yapılmıştır. İlk Sovyet atom bombası bu poligonda, 29 Ağustos 1949'da açık havada patlatılmak suretiyle denenmiştir. 1949-1989 yılları arasındaki 40 yıl boyunca sadece Semey poligonunda tam en az 470 nükleer ve termo nükleer patlama gerçekleştirilmiştir. Bunların 354'ü yeraltında, 26'sı yer üstünde ve 90'ı atmosferde yapılan nükleer denemelerden oluşmaktadır. Semey poligonu yanı sıra diğer atom silahlarının yada kitle imhâ silahlarının denendiği başka poligonlar da mevcuttur. Oral (Ural), Aktöbe, Akmola ve Güney Kazakistan gibi bölgelerde bulunan 27 poligonda daha 38 nükleer deneme gerçekleştirilmiştir. Böylece, Sovyetler döneminde Kazakistan'da yapılan nükleer denemelerin sayısı 500'ü aşmaktadır. Sovyet biyolojik silahların denendiği poligon ise, gene Kazakistan'da Aral Gölü'ndeki Barsakelmes adasında bulunmaktadır.

Bu 40 yıl boyunca Kazakistan topraklarında gerçekleştirilen nükleer denemeler, ekolojik, sağlık, ekonomik ve sosyal açılarından çok büyük sorunlar doğurmuştur. Semey bölgesinden giden göçmen sayısı artmakta ve yaklaşık 1.5

¹⁵³ O. A. Çiçarkina, G.T. Şakulikova, "Ekologiçeskaya Bezopasnost Kak Odnâ iz Sostavlayuşih Natsionalnoy Bezopasnosti Gosudarstva", *Vestnik KazNPU im. Abaya, Ser. Ekonomiçeskaya*, N 2 (6), 2005, s. 48-50.

milyon insan olumsuz etkilenmiştir. 1975-95 yılları arasında kanser vakalarına dayanan ölümler artış göstermiştir. Ölü doğan bebekler, ciddi zihinsel ve fiziksel sakatlıklar meydana gelmiştir. Poligonun kapatılması sonrası halen bu durum devam etmekte sadece insanları değil, diğer canlıları ve tabiatı da etkilemektedir.

2. Nevada-Semipalatinsk (Semey) Anti-Nükleer Halk Hareketi

Diğer Orta Asya ülkelerine oranla özellikle radyoaktif bakımından Kazakistan'ın çok tehlikeli boyutlarda kirlenmiş olması, halkın oldukça yoğun biçimde gönüllü kuruluşlarda organize olarak kamuoyu oluşturmaya neden olmuştur. Bunlardan en ünlüsü ve en çok tanınan gönüllü kuruluş Nevada-Semipalatinsk'tir. Nevada-Semey kısaca Nevada hareketi sonradan en önemli siyasal muhalefeti oluşturan Halkın Meclisi Partisi'ne dönüşmüştür.

Nevada, 1989'da iki eski Yüksek Sovyet temsilcisi tarafından örgütlenmiştir; ünlü bir şair ve yazar olan Olcas Süleymanov ve resmi komisyonun başkanı ozan Muhtar Şahanov. Hareket, adını eski SSCB'nin ve ABD'nin ünlü nükleer deneme alanlarından almıştır. Nevada, başlangıçta nükleer denemelere son verilmesini ve iki deneme alanlarının kapatılmasını talep etmiş, sonraları siyasal platformu genişlemiştir.¹⁵⁴

Kazaklar, Sovyetlerin artık Kazakistan topraklarını endüstriyel amaçlar olduğu kadar askeri ve ekonomik amaçlar içinde suistimal edilmesine son verilmesini istemişlerdi. Kazak topraklarındaki nükleer denemelerinin durdurulması ve 40 yıldır Sovyetlerin ana nükleer deneme üssü olarak faaliyet gösteren Semey

¹⁵⁴ Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 146.

poligonunun kapatılmasını talep etmişlerdi. Bu nedenle ki, yıllarca susan ve bu sorunları çeken halkın büyük destek vermesiyle bir anti- nükleer halk hareketi kurulmuştur. Çünkü nükleer denemeler ülkede yalnız doğayı tahrip etmekle kalmamış, insan ve diğer canlıların sağlıklarında ciddi trajedilerin yaşanmasına yol açmış ve halen açmaktadır. Semey poligonundaki nükleer denemelerin etkilerine ve bunların neden olduğu radyasyon hastalıklarına yaklaşık 1.5 milyon kişi maruz kalmıştır. Böylesine büyük facialara yol açan bu nükleer denemelere karşı ilk miting 28 Şubat 1989'da Almatı'da yapılmıştır.¹⁵⁵ Nevada-Semey anti-nükleer halk hareketi kısa süre içinde Kazakistan genelinde örgütlenecek büyük bir taraftar kitlesi bulmuştur.

Nevada hareketi açısından en çarpıcı konu, Sovyet silahlı kuvvetlerinin Semey'de önce yerüstü sonra da yeraltı nükleer deneme alanı olarak kullanırken gösterdiği kayıtsızlıktı. 1949'dan bu yana, Karaganda'nın doğusu ve Balkaş Gölü'nün kuzeyindeki alanda bir çok kez nükleer denemeler yapılmış, yerüstü denemeleri 1963 Nükleer Deneme Yasağı Antlaşmasıyla yasaklanmıştı. Olcas Süleymanov, 28 Şubat 1989'da Almatı'da bir grup aydın ve bilimciyle bir toplantı düzenleyerek, o ay içinde yapılan iki yeraltı nükleer denemesini protesto etmiştir. Nevada hareketi, ülkede bir milyonun üzerinde imza toplayarak, her iki süper gücünde nükleer denemelerine son vermesi çağrısında bulundu. Sayısız protesto mitingleri, anti- nükleer kongreleri gibi etkinlikler, ülkedeki halkın desteği yanında uluslararası nükleer silah karşıtı örgütlerin ve çevreci kuruluşların da desteğini almıştır. Sayısız gösteriler sonucunda, KzKP deneme alanının kapatılmasını öngören

¹⁵⁵ Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, s. 239.

bir karar almak zorunda kalmış ve Sovyet ordusu Semey’de 1989 Ekiminden bu yana nükleer deneme yapmamıştır. 24 – 26 Mayıs 1990 yılında Nevada hareketi, Sovyetlerin Birliği’nin ilk uluslararası anti-nükleer konferansı düzenledi. Konferansın ana çağrısı, “Kardeşler, yeryüzü yurttaşları” diye başlıyordu. “Bozkırlarımız nükleer patlamalarla sarsılmakta ve daha fazla susamayız. Kırk yıldır, binlerce Hiroşima’ya eşdeğer nükleer deneme yapılmıştır. Gelecek korkusu, bilincimizi zehirliyor. İçme suyumuzdan, yemekten, çocuk doğurmaktan korkar hale geldik.”¹⁵⁶

Ülkenin 1991’de bağımsız olması olayların boyutunu değiştirmiştir. Başkan Nazarbayev, Semey nükleer deneme alanının kapatılacağını ve nükleer denemelerin kurbanlarına tazminat ödeneceği müjdesini vermiştir. Böylece, 40 yıl süren nükleer denemeler, 28 Şubat 1989 yılında Olcas Süleymanov başkanlığında Nevada-Semey anti-nükleer hareketi hedefine ulaşmıştı. Kazakistanlıların bu mücadelesi nükleersiz hayatı kendi esas amaçları olarak belirlemişlerdi. Sadece Semey nükleer alanının kapatılması değil, dünyadaki bütün başka nükleer alanlarının kapatılmasını da savunmuşlardı. Dünyanın dört tarafından uluslararası çevre örgütü Greenpeace’ten, Japonya’daki atom karşıtlarından, ABD, Almanya, Fransa, Türkiye, Rusya, Kırgızistan ve diğer ülkelerden sonuna kadar destek görmüşlerdi. Nevada-Semey anti-nükleer hareketinin tüm dünyada yankı uyandırmasıyla Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbarbayev 409 numaralı kararnameyle 29 Ağustos 1991 yılında Semey nükleer alanını ebediyen kapatmıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Raşid, *Orta Asya’nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, s. 147.

¹⁵⁷ [Http://www.semipalatinsk.org](http://www.semipalatinsk.org).

Nevada-Semey'in insiyatifiyle 27-28 Mart 1992'de dünyadaki diğer anti-atom dernekleri bir araya gelerek 1995'in sonuna dek tüm atom denemelerine son verilmesi için bir strateji programında anlaşmışlardır. Dernek son zamanlarda Kazakistan, Kırgızistan ve çevredeki komşu ülkelere büyük radyoaktif zararlar veren Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Lob-Nor atom deneme alanının kapatılması üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu komitenin başında Uygur asıllı Azat Akimbek görev yapmaktadır.¹⁵⁸

Sovyetler döneminde Kazakistan'da teknik ve askeri amaçlarla yürütülen atom denemeleri ülkeyi o denli kirletmiştir ki, bunun gerçek durumunun boyutlarını ve insanlar için yarattığı dramatik sonuçları bu yazı kapsamında vermek olanaksızdır. İşin en üzüntü verici tarafı da bütün bu olayların toplumda oluşan onanmaz hastalık ve zararların halktan saklanmış olmasıdır. Bağımsızlıktan sonra radyoaktif veri ve zarar sonuçlarının bir kısmının açıklanmaya başlamasıyla halk giderek bilinçlenmiştir. Bugün, Kazak toplumu çevreye daha duyarlı hale gelmiş ve gerek gönüllü kuruluşlar, gerekse kamu kuruluşlarınca geçmişin yaralarını sarmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede tehlike boyutları yüksek olan alanlardaki insanların başka yerlere iskânı, radyoaktiviteden zarar görenlerin tazminatlarının ödenmesi ve sağlık kontrolüne alınması tedbirlerini sayabiliriz. Fakat geçmişin izleri tamamen yok olmayacak ve gelecekte Kazakistan'ı ekonomik, sosyal ve siyasal yönde hep etkileyecektir.

C. Hazar Denizine Bağlı Çevre Problemleri

¹⁵⁸ Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", s. 47-48.

Hazar Denizi 424.300 km² ile dünyanın en büyük iç gölü konumundadır. Su düzeyi 26m'dir ve en derin kısmı 1098m'dir. Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerle kıyısı olan Hazar'ı besleyen nehirler Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gurgan'dır. Önemli miktarlardaki petrol ve gaz kaynaklarının yanı sıra Hazar Denizi, dünya Mersin balığı rezervlerinin %90'nı barındırmakta ve kıyı devletleri için seyrüsefer (navigation) açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁵⁹

1980'lerin başına kadar Hazar Denizi balık varlığı ve çeşitliliği yönünden dünyanın en zengin kaynaklarından birisini oluşturuyordu. Özellikle Mersin balığından elde edilen siyah havyar bir zamanlar Rusya'nın batıya dışsattımının %90'ını oluşturmaktaydı. Önceleri yılda 650.000 ton Mersin balığı yakalanmakta iken, 1980'de 250.000 tona kadar düşmüştür. Volga deltasında 120.000 balıkçı sadece bundan geçimini sağlarken günümüzde ancak 2.000 balıkçı geçinebilmektedir.¹⁶⁰ Bunun sebeplerinin başında, Hazar Denizi özellikle kıyısında önemli petrol yataklarının bulunması ve petrol endüstrisi faaliyetleri ile çok kirlenmesidir. Buradaki en önemli petrol yatakları "Bakü" Azerbaycan, "Tengiz" Kazakistan ve Türkmenistan kıyılarıdır. Son yıllarda Hazar Denizi'nde yaşanan aşırı kirlenmenin başlıca sebeplerini özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

- Arıtma işlemine tabi tutulmadan göle verilen kimya endüstrisi atıkları,
- Göl kıyısındaki petrol yataklarında yürütülen petrol endüstrisi faaliyetleri,
- Doğrudan göl zemini üzerinde yürütülen petrol endüstrisi faaliyetleri,

¹⁵⁹ Elnur Soltan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar", *Stratejik Analiz*, Cilt 12, Sayı 13, Mayıs 2001, s. 64.

¹⁶⁰ Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", s. 42.

- Bölgedeki ziraat faaliyetlerde kullanılan kimyasal maddeler,
- Herhangi bir arıtma sisteminden geçirilmeksizin göle sevk edilen kanalizasyon atıkları,
- Gölü beslemekte olan nehirler (özellikle Rusya Federasyonu içerisindeki Volga Nehri) üzerinde kurulan barajlar yüzünden, göle akan su miktarında meydana gelen önemli azalmalardır.

Kıyıda yerleşik olan kent ve endüstri merkezleri yılda yaklaşık 300 milyon m³ zehirli atık sular kimya ve petrol endüstrisi tarafından arıtılmadan göle verilmektedir. Ayrıca çevredeki tarımsal faaliyetlerle tarımsal kimyasallar da gölü önemli derecede kirletmektedir. Sadece Volga Nehri vasıtasıyla Hazar Denizi'ne her yıl 367 bin ton organik madde, 45 bin ton Azot, 20 bin ton Fosfor ve 13 bin ton petrol atığının akması olayının ciddiyetini ortaya koymaktadır.¹⁶¹

Kapalı bir göl alanında meydana gelen böylesine önemli boyutlardaki kirlenme, doğal olarak bu göle en uzun kıyı şeridiyle bağlantılı bulunan Kazakistan'ı ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Kuzey Hazar bölgesinin birkaç yüz kilometre doğusunda kalan Aral Gölü ve çevresindeki kirlenmenin tesirleriyle birleşince özellikle Kazakistan için önemli sorunlar yaratmaktadır. Aral Gölü ve Hazar Denizindeki bu ekolojik değişimin etkileri kendi yakın çevrelerinde çok önemli sosyal ve ekonomik tehlike ve zararlar oluşturmakla kalmamakta aynı zamanda bu etkiler tüm Orta Asya'yı hatta dünya için ciddi tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle Hazar Denizindeki ekolojik bozulmaya son verilmesi yada önlemlerin alınması için, Aral Gölü ve çevresinin kirlenmesine çözüm arayışlarında olduğu gibi uluslararası

¹⁶¹ Altan, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", s. 43.

girişimlere aktivite kazandırılması zorunlu gözükmektedir. Potansiyel gizli tehlike doğanın ve çevrenin tahribatı önlenmeyip, çevre sorunları çözülmedikçe, hükümetler ve uluslararası şirketler bu konuda sorumlu hale gelmedikçe, uzun süreli sürdürülebilir kalkınma gerçekleşemez. Hazar, özellikle de yeni üretime açılan Hazar ötesi boru hattı, deprem gibi doğal felaket yada insanların yol açtığı bir patlama karşısında risk altında kalabilir. Bu açıdan BM, OSCE, Dünya Bankası ve diğer ilgili uluslararası gönüllü çevre kuruluşlarına daha fazla sorumluluk düşmektedir. Geçici ekonomik kalkınma yerine sürdürülebilir ve gelecek kuşaklara tertemiz bir dünya bırakılacak şekilde sürdürülebilir ekonomik kalkınma yapılmalıdır.

BÖLÜM IV

KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİNDEKİ SORUNLAR VE TEHDİTLER

A. RUSYA’NIN ETKİNLİK ÇABALARI

1. Jeopolitik Yaklaşım

11 Mart 1985 yılında Gorbaçov’un devraldığı SSCB’nin çözülmesi gereken iki büyük sorunu mevcuttu. 1980’lere gelindiğinde Sovyet ekonomisi durgunluk halini almıştı. Ekonomik kalkınmanın nihai hedefini insanın ekonomik refahı olarak görmeyen Sovyetler Birliği, silah teknolojisi ve uzay araştırmalarında süper güç seviyesine çıkarken, özellikle besin maddeleri ve diğer tüketim malları alanında büyük sıkıntı içine girmiş ve tüketici Batı tüketim standartlarının çok gerisinde kalmıştır. Böylece Sovyet ekonomisi kapitalist ekonomiyle rekabet edemeyen hale gelmiş dolayısıyla ekonomiyi yeniden yapılandırma bir zorunluluk hale gelmiştir. Gorbaçov’un iç politikasının temel çizgilerini, ülkenin kurumlarının işleyişini demokratikleştirmek ve açıklık, büyümeyi hızlandırmak ve krizleri aşmak amacıyla politik, ekonomik ve toplumsal sistemin yeniden yapılanması kapsamaktaydı. Dış politikada ise, savunma harcamalarının azaltılması, nükleer silahlarda indirim yapılmasını sağlamak amacıyla ABD ile diyalogun yeniden başlatılması, Batıyla yakınlaşmak, Afganistan’dan görüşmelere dayalı bir geri çekilişi gerçekleştirmek ve

Çin’le mevcut pürüzleri gidermek gibi hedefleri içermekteydi.¹⁶² Batı desteğini arkasına alan Gorbaçov, 1986’da ‘yeniden yapılanma’(perestroyka) ve ‘siyasette açıklığı’ (glasnost) öne sürdü. Uygulamaya konulan perestroyka ve glasnost politikalarıyla toplumda “sosyalist” değerler sorgulanırken diğer yandan glasnost’un getirdiği özgürlükler milliyetçi düşüncenin SSCB’de güçlenmesine neden olmuştur.¹⁶³

Birçok nedenlere bağlı olarak Berlin duvarının yıkılması, Soğuk Savaşının sona ermesiyle Sovyet İmparatorluğu’nun tarihe karışması Moskova dahil tüm diğer devletlerin dengelerini alt üst ederek değiştirmiştir. Bir zamanlar SSCB’nin koruma şemsiyesi altında Moskova’nın gözlükleriyle dünyaya bakan bu devletler, ortaya çıkan yeni dönemle birlikte artık egemen birer devlet olarak kendi siyasetlerine yön verme imkanını elde ettiler.

Bugün bölgeye bakıldığında burada yer alan devletlerin uluslararası ilişkilerin bir takım sorunlar çerçevesinde biçimlendiği görülmektedir. Bu sorunların bir kısmı sınır sorunları yada özellikle Afganistan kaynaklı aşırı dini terör tehdidi gibi daha çok bölgesel boyutta bir anlam ve önem taşıyan sorunlar iken, diğer bir kısmı ise bölgedeki mevcut geniş enerji kaynaklarının çıkartılması ve uluslararası piyasalara ulaştırılması, bununla bağlantılı boru hatları siyaseti gibi küresel nitelikli sorunlardır. Ülkede hatta Orta Asya’da hakim olmaya etkinlik kurma iddiasındaki bir gücün bunu gerçekleştirebilmesi büyük ölçüde kendi kapasitesinin ve imkanları yanında, bu

¹⁶² Halim Nezihoglu, “Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, M. K. Öke (ed), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, s. 18-19.

¹⁶³ Martin Walker, “Rusya’nın Gorbaçov’u”, Cem Akas ve Sevin Okyay (der), *Gorbaçov’un Rusya’sı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 35.

ülkelerin ekonomik, siyasal yada güvenliğe ilişkin gereksinimlerine cevap vermedeki başarısı tarafından belirlenmektedir.

Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya bölgesine ilişkin en büyük endişesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan bölgenin jeopolitiğindeki değişim olmuştur. Bu dağılma sonrası yeni Rusya kendisine bir yön belirleme çabasına girmiştir. Bu dönemde Rus dış politikasında başlıca iki akım bulunmaktaydı; Atlantikçiler ve Avrasyacılar. Atlantikçiler, Rusya'nın Batıya yönelmesini; Avrasyacılar ise Rusya'nın Avrasya bölgesinde bir çekim gücü yaratacak kapasitede olduğunu, bu sebeple de Rusya'nın tek başına bir bölge gücü olması gerektiğini ileri sürmekteydiler. Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında bir çok ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla boğuşan Rusya, bu bölgede etkinlik çabalarından ziyade Batının kredilerine gereksinim duyduğu için Batıyla birlikte hareket etmiştir. Batı'ya doğru yapılan ilk hamle Rusya'da büyük bir hayal kırıklığı yaratarak başarısızlıkla sonuçlandı ve Batı yanlısı tutumu ile bilinen Dışişleri Bakanı Kozirev görevi bırakmak durumunda kaldı. 1996'da Yevgeniy Primakov'un bakanlığı devralmasıyla Rusya yeniden yakın çevresine yönelerek Avrasyacı bir tutum sergilemeye başladı.¹⁶⁴

Rus stratejist Aleksandr Dugin'e göre, bir mekan felsefi olarak jeopolitik modernitenin tarihçiliğine karşı post modern çağın geliştirdiği en önemli enstrümanlardan biri insanlığın mekan faktörüyle karşılıklı ilişkisi olarak tanımladığı jeopolitik çerçevesinde, Rusya'nın küresel ve medeniyetler arası konumunu anlamlandırmaya çalışıyor. Rusya, jeostratejik konumunun, tarihi ve kültürel

¹⁶⁴ Konstantin Siroejkin, "Politika Rossii v Tsentralnoy Azii Kazakhstanskaya Perspektiva", *Kazakhstan Spekr*, Sayı 2 (8), 1999, s. 76.

birikiminin sonucunda bir imparatorluk olarak dünya sahnesinde yerini almıştı. Ona göre, Asya ve Avrupa gücü olarak medeniyetler arası bir kavşakta yer alan Rusya'nın bu imparatorluk iddiasını sürdürebilmenin tek yolu, Avrasyacı jeopolitiğin diriltilmesinden geçiyor.¹⁶⁵ Avrasyacılık sadece Rusya'nın değil, Atlantik eksenli Batı ittifakına karşı Avrasya güçlerinin yükselişinin vazgeçilmez stratejisi olmalıdır.

Rusya Federasyonu'nun dış politikasındaki dönüşünün en çarpıcı göstergelerinden biri, izlediği “Yakın Çevre” (Şubat 1993) politikası olmuştur. Bu politikaya göre, eski SSCB topraklarının Rusya Federasyonu'nun ekonomi ve güvenlik açılarından yaşamsal çıkar alanı olduğunu ileri sürerek bölgedeki gelişmeleri denetlemeyi öngörmekteydi.¹⁶⁶ 1993'den itibaren “Yakın Çevre Stratejisi” olarak bilinen bu dış politika hamlesi ile Rusya, BDT ve ŞİÖ üyesi ülkelerle ikili ve kurumsal ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Rusya, dış politikasında Orta Asya ve Kafkasya bölgelerini “yakın sınır ötesi” ve “arka bahçe” ilan ederek öncelikler listesinin en baş sıralarına koyması, bölgedeki zengin petrol ve doğal gaz kaynakları üzerine, günümüzde “Yeni Büyük Oyun” aktörlerinin kıyasıya mücadeleleri Mackinder'in meşhur hükmünün farklı bir ifadesi olan şu sözü destekler mahiyettedir: “İpek boru hatlarını kontrol eden dünyaya hakim olur”.¹⁶⁷ Böylelikle Rusya'nın “Yakın Çevre” politikasının ve Putin dönemiyle etkinleşen Askeri Doktrin'in maddi temellere dayandığı görülmektedir. Birincisi, eski alışkanlık olan SSCB topraklarındaki ekonomi tekrar işletilmek istenmesi iken ikincisi, Rusya

¹⁶⁵ Aleksandr Gelyeviç Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, İstanbul, Küre Yayınları, temmuz 2003, s. 110.

¹⁶⁶ “Konseptsiya Vneşney Politiki Rossiskoy Federatsii”, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.mid.ru>

¹⁶⁷ Gerald Robbins, “The Post Soviet Heartland: Reconsidering Mackinder”, *Eurasian Studies*, vol:1, no: 3, (Fall-1994), s. 43.

Federasyonu dışında kalan 25.000.000'lük bir Rus diasporasının korunmasıdır. En önemlisi ise, sadece Rusya'nın değil dünyanın dikkatini çeken ve bölgede rekabeti arttıran enerji kaynaklarını büyük devletlere kaptırmamak isteğidir.¹⁶⁸

Bölgeyle ilişki kurmak isteyen dünya ülkelerinin yoğunlaştıkları yada varlıklarının hissedildiği alanlar ve bölgeye yaklaşımlarını belirleyen faktörler ve amaçlar farklı olmaktadır. Özellikle Orta Asya, Hazar ve Kafkaslarda önümüzdeki yüzyılda global ekonominin devamı için önemli maddeler olan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri üzerinde oynanan bu yeni büyük oyunun başlıca aktörleri Rusya, ABD, Türkiye, İran, Çin, Japonya, Pakistan, Hindistan, İsrail, Suudi Arabistan¹⁶⁹ ve neredeyse sadece petrol üzerinde İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdir. Sadece Hazar Denizinin altında ve kıyılarında 50 ila 200 milyar varillik petrol rezervleri bulunmaktadır ki, yüksek tahmindeki miktar tüm dünya rezervlerinin %10'udur. 2000'li yılındaki fiyatlarla bile bu miktar yaklaşık 5 trilyon dolara tekabül etmektedir.¹⁷⁰

Denizlere çıkışı olmayan Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip olduğu bu enerji kaynaklarını ve Avrasya anakarasından uluslararası pazarlara ihraç edileceği güzergâhları kontrol etme çabası, diğer önemli konulardan biri haline gelmiştir. Rusya bu bölgede yalnız olamamaktadır. Çünkü bağımsızlıktan sonra ülkeye ve bölgeye ilk gelen ülkelerden biri Türkiye, hazırlıksız biçimde başlangıçta Rusya'yı göz arda eden politikalar izlemiştir. Ülke verdiği sözleri tutmadıysa da uzun vadede başlıca kültürel bağlara ağırlık vererek bölgede kendisi için basamak teşkil edecek

¹⁶⁸ E. Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed), s. 542.

¹⁶⁹ Ahmed Rashid, "New Great Game", www.feer.com/Restricted/97apr-10/covera10.html, s.1.

¹⁷⁰ Nezihoğlu, "Bağımsızlıktan Günümüze Rusya -Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", M.K. Öke (ed), s. 21.

uzun vadeli yatırımlar yapmaktadır. Bu ülkenin dil, din ve etnik yakınlığı ikili ilişkilerde yararlı olacaktır. Aslında Türkiye, Türk milliyetçiliği ve Sünni İslam dinamikleri yoluyla bölgedeki Rus etkisine ideolojik bakımdan hemen hemen tek rakip olma konumunu teşkil etmektedir. Bu özellikler uzun vadede Türkiye'nin ortam içindeki rolünün muhtemelen daha da güçlenmesine neden olacaktır.

Komşu İran ise, sadece coğrafi konumu itibarıyla bölge ülkeleri için inkâr edilemeyecek bir önem taşımaktadır. İran, Rusya'dan başka Batı'ya ve Basra Körfezine yönelen rotası imkanlarıyla tek alternatif olmaktadır. Petrol ve gaz üretimini Batıya ulaştırmak isteyen Kazakistan ve Türkmenistan gibi devletler en makul bir düşünce tarzıyla, İran'dan geçmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle İran, İslâmi ideolojiyi bölgeye empoze etmeme konusunda şimdiye kadar çok titiz davranmıştır.¹⁷¹ Rusya ve İran, bölgede Batının özellikle ABD'nin etkinliklerinin sınırlandırılmasında ortak menfaatlere sahiptir. Rusya nükleer enerji alanında olduğu gibi İran'a desteğini sürdürdüğü sürece, İran eski Sovyet güneyinde devrimci ideolojisini ihraç edebileceği bir alan olarak görmekten çok, bölgeye sahip ekonomik potansiyeller çerçevesinde yaklaşacaktır. İran'ın Rusya'yla olan sıkı ekonomik ve siyasi ilişkileri sonucunda İran'ın bölgeye politikası Rusya merkezli olmuştur.

Jeopolitik bakış açısından Çin'in rolü ise, ülkenin büyüyen ekonomisidir. Sınır ticareti yoluyla Kazakistan'a ve dolayısıyla bölge ekonomilerine büyük ölçüde nüfuz etmektedir. Bu anlamda zamanla Rusya'nın rolüne rakip bir konumdadır. Fakat ortada olumsuz faktörlerde vardır. Muazzam Çin nüfusunun yeni dalgalar halinde yerleşme amacıyla sınırları geçme tehdidi geçmişten süregelen korkudur.

¹⁷¹ Graham E. Fuller, "Yeni Bir İmparatorluğa Yöneliş mi? Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya", TİKA, *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı* (25-27 Mayıs 1995, Ankara), s. 99.

Ayrıca, Çin bölgedeki istikrarsızlığın temsilcisi konumundadır. Her an patlak verecek olaylara gebe dir. Bunlar etnisite ve dini canlandırma konuları (Sincan Bölgesi), sınır tartışmalarına ek olarak uyuşturucu kaçakçılığı da buna eklenebilir.¹⁷²

Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Rusya'nın baskınlığına meydan okuyacak tek güç konumundadır. Genel olarak, bölge devletlerine yönelik Rusya ve ABD'nin sunduğu destek arasında temel bir farklılık söz konusudur. Amerikan desteği beraberinde bir takım yükümlülükler de getirmektedir. Bu yükümlülüklerden birisi, demokrasinin ve insan haklarının geliştirilmesidir. Bu bağlamda demokrasinin geliştirilmesi, ekonomik ve siyasal destek için gerekli bir unsur olarak ortaya konmuştur. Oysa Rus desteğine bakıldığında, çeşitli koşullar öne sürmekten çok, bölge devletlerine bir güven verme çabası söz konusudur.

ABD'nin zengin petrol yataklarına sahip olan bölgelere yerleşmesi hep bir savaş sonrasına tesadüf etmektedir. Buna en iyi örnek teşkil eden Irak savaşının ardından Körfez bölgesine iyice yerleşen ABD'nin şimdi de Afganistan savaşının ardından Orta Asya'ya yerleşmesidir.¹⁷³ Orta Asya önemli bir jeopolitik algılama sahasıdır ve ABD burada kalmakla sadece Afganistan'ı veya Hazar bölgesi enerji kaynaklarını kontrol etmekle kalmayacak aynı zamanda orta vadede kaçınılmaz bir rekabete girişeceği Çin üzerinde de manipülasyonlar yapabileceği stratejik bir mekana da kavuşmuş olacaktır. Bu sebeple de ABD'nin Orta Asya politikasını sadece Afganistan, Orta Asya ve Rusya eksenli düşünmemek gerekmektedir. Çünkü kısa vadede ABD'nin bölgeye yerleşmesi Afganistan ve radikal İslâmi unsurlarla mücadele özetlense de, orta ve uzun vadede bölge politikası içerisinde Çin, İran ve

¹⁷² *Ibid.*, s. 100.

¹⁷³ Sinan Oğan, "BDT'nin 10.Yılında Orta Asya'ya 11 Eylül'le Gelen Amerikan Milâdı", *Stratejik Analiz*, s. 56.

enerji kaynakları başat roller alacaktır. 11 Eylül sonrası, Afganistan'a düzenlenen askeri müdahale ve ardından ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle ağırlıklı olarak askeri-güvenlik alanında geliştirmeye başladığı işbirliği Rusya'yı ve özellikle Çin'i tedirgin etmiştir. Kısacası ABD'nin bölge ile ilgilenmesinin şimdiye kadar tek nedeni, bölgeye kendi çıkarlarının uzanması, yani bölgede ABD'nin çıkarlarının korunması amacını taşımaktadır. Nitekim ABD, Kazakistan ve bölge ile olan tüm amaçlarını gerçekleştirmiş durumdadır. Kazakistan'ı ilk ziyaret ederek ülkeye miras kalan nükleer bomba ve silahlarının kullanımı yasak edici anlaşmalar sağlayarak birinci amacına ulaşmıştır. Petrol ve gazın çıkartılmasında Kazakistan'da tek lider konumundadır. Ayrıca ABD'nin desteklediği Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı 2005'te üretime geçmiştir. 11 Eylül Terör saldırıları sonucunda bölgede ve dünyada radikal İslam tehdidi kontrol altına alınmış gözükmektedir.

2. Rusya'nın Güvenlik Kaygıları

Rusya tarihinde yüzyıllarca güneyindeki Türk ve Müslümanlardan kaygı duymuş ve sıcak denizlere ulaşma arzusuyla da güney sınırlarını daha ileriye götürerek bir güvenlik çemberi oluşturmak istemiştir.¹⁷⁴ Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri üzerinde başta Türkiye ve İran olmak üzere Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan gibi Müslüman ülkelerin etki kurarak, bölgedeki İslâmi akımları ve fundamentalizmi güçlendirmeleri ihtimali, Rusya'nın güneyinden hilâl tarafından kuşatılması şeklinde bir tehdit algılanmasına neden olmuştur.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Kamran İnan, "Rusya'nın Kafkasya Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt 1, Sayı 1, İlkbahar 1994, s. 26.

¹⁷⁵ Stephan Blank, "Russia's Return to Midl East Diplomacy", *Orbis*, vol:40, no:4, (Fall- 1996), s. 521.

Bölgede bu ülkelerin etkisinin artması ile, Rusya için hayati önem taşıyan doğal kaynakların Rusya'nın ezeli rakiplerine bir avantaj ve üstünlük sağlayacağı da kuşkusuzdur. Kendilerine bağımsız dense de henüz bir çok yönden Rusya'ya bağımlı ve Rusya'nın baskılarına kolayca boyun eğen yeni Türk Cumhuriyetleri, söz konusu bölge ülkelerinin öncülüğünde bir entegrasyon sürecine girerlerse Rusya'nın kontrolünden uzaklaşacaktır. Ayrıca bu durum Rusya Federasyonu içindeki daha çok otonomi isteyen Müslüman halklar için de olumsuz sonuçlar doğurmakla kalmayacak, bölgede yaşayan 25 milyonu aşkın etnik Rus'un da güvenliği açısından tehdit oluşturacaktır. Özellikle 11 Eylül ABD'deki terör olayından sonra Rusya ile ABD dış politikasının bu bölgedeki tek ortak noktaları İslam tehdidi olmuştur.

Kazakistan'da kalan etnik Ruslar, ülkenin Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerine yön vermekte ve yumuşak karnını oluşturmaktadır. 16 milyon nüfusun yaklaşık %35'ini oluşturan etnik Ruslar, Kazakistan'ın bağımsız hareket etmelerinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Çünkü Kazakistan, Rusya ile münasebetlerinde bu faktörü hesaba katmak zorundadır. Ülkede çıkartılan milli dil yasaları ve yerli halka verilen haklar etnik Ruslar tarafından ilk başlarda tehdit olarak algılanmış ve geleceği belirsiz bu gidişat Rusya'ya toplu halde göçmelerine neden olmuştur. Yıllarca birinci sınıf vatandaş ayrıcalığı ve onuruyla yaşayan Ruslar, gelişmeler karşısında bir dışlanmışlık hissetmiş ve artık bu ülkede kendileri için gelecek olmadığı endişesine kapılmışlardı.

Kazakistan'da dolayısıyla tüm Orta Asya bölgesi üzerinde hegemonyasının tümüyle sona erdirmek istemeyen Rusya, eğer kontrolünü azaltırsa etnik mozaik görünümünde olan bu bölgede yükselen değer İslam'ın tehdit olarak algılayarak

fundamentalizm ve milliyetçilik temelli etnik çatışmaların kızışacağını ve büyük bir istikrarsızlık ve güvensizlik alanı olarak ortaya çıkacağını, bunun meydana getireceği akımının ise sadece Rusya için değil diğer ülkeler için de ciddi bir sorun olacağını uluslararası platformlarda dile getirmektedir. Böylece Rusya, bölgede istikrar ve güvenin sağlanmasında jandarmalık rolünü Batı'ya kabul ettirmeye çalışmaktadır. Ancak bölgede hakim olan eğilim İran modeli yönünde değil, tam tersine başta ABD olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerinin desteklediği Türkiye modeli yönündedir. Rusya'nın 'yakın sınır ötesi'nde güvenliğe ilişkin aktif bir rol üstlenme amacıyla giriştiği politikalar, BDT'nun ayrı bir güvenlik sistemi olarak ortaya çıkması istikametinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Rusya, BDT bünyesinde bir Rus Barış Gücü oluşturulmasını Batı'ya onaylatmaya çalışmıştır. Kozirev'in 1995 Nisanında ifade ettiği gibi Rusya, yakın sınır ötesindeki etnik Rusların güvenliğini sağlamak için askeri güçte dahil her türlü vasıtayı kullanabilir.¹⁷⁶ Rusya güvenlik kaygıları yanı sıra özellikle ekonomik ve politik çıkarlarını da düşünerek BDT'na büyük önem vermektedir.

3. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılacağını gören Rusya, Ukrayna ve Belarusya liderleri, 8 Aralık 1991'de Minsk'te imzaladıkları 'Belovezhskaya Puscha' anlaşmasıyla BDT'nun temellerini atmış oldular.¹⁷⁷ Azeri-Ermeni, Özbek-Kırgız arası ve Tacikistan'daki gibi potansiyel çatışma alanlarının ancak bir üst yapılanma çerçevesinde istikrara kavuşturulabileceğini de düşünen Orta Asya devletleri,

¹⁷⁶ Nezihoğlu, "Bağımsızlıktan Günümüze Rusya – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", M. K. Öke (ed), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, s. 31.

¹⁷⁷ BDT resmi Web Sitesi, <http://www.cis.minsk.by>

BDT'nun kurulmasından dört gün sonra Aşkabat Deklarasyonu ile BDT'na eşit kurucu üye statüsüyle katılmaya hazır olduklarını ilân etmişlerdir. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasından bir Slav Birliği çıkması ihtimaline karşı sürekli sesini yükselten ve Minsk çekirdeğini son derece tehlikeli bir gelişme olarak gören Nazarbayev, BDT'na karşı tavır alma yerine aktif bir rol oynayarak BDT'nın savunucusu olmuş, böylece inisiyatifi ele geçirerek kendi ülkesi aleyhine olumsuz olabilecek bir gelişmeyi, kendi lehine çevirip olumlu yönlere kanalize etmeye çalışmıştır.

Bölgenin yeni bağımsız devletleri için, bağımsızlıktan hemen sonra kısa dönemde Rusya'nın bırakacağı bir boşluğu doldurabilecek alternatifler olmaması, bir çok alandaki yetersizlikleri ve açmazları, Rusya'nın etkin baskı araçları (etnik Ruslar, ordu ve istihbarat birimleri vs.) ile birleşince BDT'nu tek ve alternatifsiz seçenek kılmıştır.

21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın eski başkenti Alma-Ata'da bir araya gelen 11 cumhuriyetin (Rusya, Ukrayna, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tacikistan, Ermenistan ve Moldova) devlet başkanları BDT'nun kurucu üyesi statüsüyle beş belgeyi imzalayarak BDT'nu kurduklarını ilân etmişlerdir. 11 eski Sovyet devletinden oluşan topluluğa en son olarak Aralık 1993'te Gürcistan'da katılarak topluluk üye sayısı 12'ye yükselmiştir.¹⁷⁸ Alma-Ata Deklarasyonu adıyla onaylanan belgede vurgulanan önemli nokta ise, bu ülkelerin bağımsızlık ve egemenlik konusundaki hassasiyetini gösterir: üye devletler, hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik devletler ve eşit taraflar olarak, birbirlerinin

¹⁷⁸ "Alma-Atinskaya Deklaratsiya", Kazakistan Devlet Başkanlığı Web Sayfası, <http://www.president.kz>

egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesi içinde ilişkiler kurulacaktır. Birbirlerinin içişlerine karışamayacak ve birbirlerini tehdit etmeyeceklerdir. İhtilaflar barışçı yollarla çözümlenecek ve ekonomik yada güç kullanımına ilişkin baskı yapılmayacaktır.¹⁷⁹ Bu maddelerden de vurgulandığı gibi üye devletler Rusya'nın yeniden bir imparatorluğa yönelmesinden endişe etmektedirler.

BDT'nun öngördüğü hedefler özetlenecek olursa:

- Güvenlik alanında, eski Varşova paktının yeni varyasyonu olarak, askeri birlik ve BDT dış sınırlarının ortak savunması.
- Ekonomik alanda, serbest ticaret bölgesi, dış ödemeler birliği, ortak reform politikaları, ortak yatırımlar ve işbirliği¹⁸⁰, vs.

Kuruluşunun ardından ekonomik, askeri, serbest dolaşım ve diğer birçok konuyu içeren çok sayıda anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak kuruluşundan bu yana imzalanan yaklaşık 3.000 civarında anlaşma ve kararlardan sadece %10'unun uygulama imkânı bulabilmiştir. BDT içerisinde askeri, ekonomik, sosyal, kültürel vs. konularda koordinasyonu sağlayan 70 civarında birim bulunmaktadır.¹⁸¹ BDT çerçevesinde imzalanan anlaşmalarının birçoğunun yürürlüğe girmemesi, BDT'nun geleceğinin pek parlak olamayacağını işaret etmektedir.

BDT her ne kadar Baltıklar dışındaki eski Sovyet cumhuriyetleri tarafından kurulmuşsa da bu topluluğun kurulmasında ve bir kimlik kazanmasında Rusya başat rol üstlenmiştir. Sovyetler Birliğinde baskın unsur olan Rusya, aynı rolünü BDT içerisinde de sürdürmüştür. Rusya Federasyonu Yakın Çevre Stratejisi ve Dış

¹⁷⁹ Erol Mütercimler, *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, Anahtar Kitapevi, İstanbul, 1993, s. 94.

¹⁸⁰ Nezihoğlu, "Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", s. 34-35.

¹⁸¹ İtogi Deytelnosti SNG za 10 Let i Zadaçi Na Perspektivu", Rusya Federsyonu Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.mid.ru>.

Politika Konsepti içerisinde önemli bir kurum niteliğinde olan BDT, zaman zaman dağılmanın eşiğine gelse de bugün halen var olmaktadır. BDT'nun kurulması, “Sovyet imparatorluğu yeniden mi canlanıyor?” yorumlarına neden olsa da zaman içerisinde üye ülkelerin bağımsızlıklarını güçlendirme yönündeki istikrarlı çabaları, BDT'nun hiçbir zaman bir Sovyet imparatorluğuna dönüşmeyeceği; örnek almak istediği Avrupa Birliği gibi bir kuramsal yapıya dönüşmekten ise oldukça uzak olduğu anlaşılmıştır. BDT'nun entegrasyon çabaları, Rusya'daki iktidar değişiklikleriyle paralel olarak değişmiştir. Yeltsin döneminde dağılmaya yüz tutan topluluk, Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya'da görülen toparlanmadan olumlu etkilenmiştir. Uzun vadede Rusya'nın hedefi, bölgenin güvenlik düzenlemelerine tek söz sahibi olmaktır. Eski Sovyet cumhuriyetleri daha gevşek bağlarla bu topluluk içerisinde yer alsalar da BDT, Rusya'nın yakın çevresindeki hegemonyasını sürdürmesi için en önemli araç durumunda olacaktır. Bu husus Rusya Federasyonu'nun milli güvenliğini ve dış politikasını düzenleyen konseptlere bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. 23 Nisan 1993'te yayımlanan Rusya Federasyonu Dış Politika Konsept'inde Rusya'nın eski Sovyet alanına yönelik amaçları şöyle tanımlanmıştır: Yeni bağımsız ülkelerle siyasi, ekonomik ve askeri işbirliğini BDT çerçevesinde ve ikili ilişkiler bazında derinleştirmek, BDT alt yapısını güçlendirmek, bütün yeni bağımsız devletlerde Rus vatandaşlarının haklarının korunması, BDT sınırlarının ortak korunması, BDT barış gücünün oluşturulmasıdır.¹⁸² 2000 yılında yeniden oluşturulan Dış Politika Konsepti'nde de 1993'te yayımlanan ilk konseptte olduğu gibi, “bölgesel önceliklere” büyük önem

¹⁸² Sergey Gretskey, *Russia's Policy Toward Central Asia*, Moskova, Garnegie Moscow Center, 1997.

verilmiştir. Diğer yandan 10 Ocak 2000’de yayımlanan Rusya Federasyonu Milli Güvenlik Konsepti’de, “BDT içerisindeki bütünleşmenin zayıflaması” Rusya’nın milli güvenliğine yönelik en önemli tehditler arasında gösterilerek, Rusya’nın BDT ile olan ilişkilerine verdiği önem vurgulanmıştır.¹⁸³

Rusya’nın Kazakistan ve diğer bölge ülkelerindeki Rus göçünü önleme politikaları, kendi içindeki ekonomik ve sosyal krizleri arttırdığı için göçleri istememekte, bölgedeki politik piyonları olan ve jeopolitik avantaj sağlayan etnik Rusların varlığı, bölgede hem kontrolünü devam ettirme hem de subaylarını istihdam etme adına Rusya’ya, Rus diasporasının güvenliğini koruma gerekçesiyle BDT dış sınırlarının ortak savunması olanağı sağlamaktadır. Rusya’nın BDT içerisinde önem verdiği önemli hususlardan biri de, Rusça’nın yaygın olarak kullanılmasının sağlanması stratejisidir. Nitekim Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerinde Rus dilinin yaygın olarak kullanılması ve Rusça’ya Kırgızistan’da olduğu gibi “devlet dili” statüsünün verilmesi için çaba harcamaktadır. 1993’te Rusya’nın beyan ettiği askeri doktrinin “güvenlik alanındaki temel prensipleri” gereğince, BDT ülkelerinin güvenliğinin Rus askeri birliklerince sağlanması Rus silahlı kuvvetlerinin öncelikli hedefleri arasındadır.¹⁸⁴

Askeri alanda hem bilgi-deneyim (know-how) hem de silah ve teçhizat bakımından Rusya’ya bağımlı olan bölge ülkelerinin bağımsızlıktan sonra milli ordularını oluşturabilmeleri başlı başına bir sorun idi. Toprak bütünlüğü ve güvenliği sağlama konusunda tam bir acizlik içinde olan bu ülkelerin Mayıs 1992’de yaptıkları

¹⁸³ “Konseptsiya Natsionalnoy Bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii”, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.mid.ru>

¹⁸⁴ Nezihoğlu, “Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, M.K. Öke (ed), s. 42.

kollektif güvenlik anlaşması Rusya'nın bölgedeki varlığını garanti altına almaktaydı. BDT ülkelerinden herhangi birine yönelik bir saldırıyı Rusya kendisine yapılmış gibi algılayacaktı. Takip eden yıllarda Rusya, Orta Asya ülkelerinin her biriyle iki taraflı savunma anlaşmaları yaparak bu durumu pekiştirmiştir. Söz konusu anlaşmalar gereği, Rus sınır muhafızları Orta Asya ülkelerinin dış sınırlarının (BDT'nin dışını oluşturan sınırların) korunmasından ve koordine BDT hava savunma sistemi ve hava sahasının kontrolünden sorumluydu. Mart 1994'te Moskova Kazakistan'la yirmi iki ek askeri anlaşma imzalamıştır ki, bu anlaşmalardan biri, Baykonur uzay üssünün yıllık 115 milyon dolar karşılığında yirmi yılına Rusya'ya kiralanmasına ilişkindi. Ancak Rusya'nın "Baykonur" uzay alanı olsun, etrafındaki askeri bölge olsun, hiçbirinin kira ücretini ödemediği belirtilmektedir. Bu konuda anlaşmalar yapılmasına rağmen, bugün Rusya'nın Kazakistan'a 500 milyon dolardan fazla borcu bulunmaktadır.¹⁸⁵ Aslında bu veya buna benzer olumsuzluklar Rusya'nın uzun vadede verdiği güvensizlikler nedeniyle etkinliğini kaybetmesine neden olacaktır.

BDT'nin en önemli sorunlarından birisi, de topluluk üyelerinin farklı dış politika yönleri ve gelişme stratejileridir. Bir daha herhangi bir şekilde Rusya'nın hegemonyası altına girmek istemeyen topluluk ülkelerinin ikili ve dış ilişkilerinde değişik tercihlere yönelmeleri, BDT üyesi ülkelerin oluşturdukları bir kurumlar manzumesini ortaya çıkarmıştır. Bu ülkelerin BDT üyeliklerinin yanı sıra kendi aralarında oluşturdukları küçük gruplaşmalar ve kurmuş oldukları çeşitli kurumlar ile bu topluluğa bağlı kalmadıklarını ortaya koymuşlardır. Oluşturulan bu örgütler arasında GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova),

¹⁸⁵ Umurserik T. Kasenov, "Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik", çev. Vedat Özçelik, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2000, s. 60.

Gümrük Birliği, Orta Asya Ekonomik Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Savunma Anlaşması, Rusya-Beyaz Rusya Birliği, şanghay Forumu gibi kurumlar ciddi evrimler geçirmekte ve hangisinin geleceğinin sağlam olacağı merak konusudur.

BDT'nun geleceği konusundaki karamsar düşünceler taraftarların değerlendirmelerinde, “BDT yumuşak geçiş için iyi bir model olmuş ve bu görevini tamamlamıştır” denilmiştir. İyimser yaklaşım sergileyenler ise, “Zor olan ilk 10 yıldı, bundan sonrası kolay” şeklinde görüşlerini ifade etmektedirler. Ancak ister iyimser yaklaşım olsun, ister kötümser yaklaşım gerçek olan şu ki, 11 Eylül'den sonra BDT'nin hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağıdır. Özellikle de BDT üyesi Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri kendilerini eskisinden daha çok güvende ve Rusya'ya daha az bağımlı hissetmektedirler. 11 Eylül dünyadaki bir çok dengeleri değiştirdiği gibi BDT'de de taşları yerinden oynatacak açılımlara neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Orta Asya'da askeri üsler olarak bölgeye iyice yerleşeceğinin sinyallerini veren ABD'nin bölgeye gelişi, Orta Asya ülkeleriyle beraber Rus Dış Politikasında da yeni bir milâdın başlangıcı olabilecek niteliktedir.

Rusya'nın hayatî önem verdiği BDT'nun geleceği, çoğunluğu Türk etnik kimliğine mensup Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin nasıl bir tutum takınacakları, Rusya ve Çin'in bölgesel politikaları ile ABD ve Türkiye'nin bölgede nasıl bir politika izleyeceğine bağlıdır. Bölgenin taşıdığı jeopolitik önem, bir kere Orta Asya'ya ayak basan ABD'nin 11 Eylül sonrası güçlendirilmiş askeri işbirliği mekanizmaları doğrultusunda varlığını perçinleşmesini sağlayabilir. Böyle bir durum uzun vadede Rusya ve Çin ile ABD arasında Orta Asya konulu ciddi gerginliklerin

yaşanması kaçınılmazdır. Bu sadece Orta Asya'ya egemen olma değil, ama Mackinder'in "merkez bölgesini" kimin denetleyeceği ve Brezezinski'nin işaret ettiği "büyük ödülü" kimin alacağı yönünde de mücadele olacaktır.¹⁸⁶

4. 11 Eylül Sonrası

Afganistan operasyonu öncesinde bölgede hakim ve etkili güç olma özelliği taşıyan Rusya Federasyonu, 11 Eylül sonrası bölgede "tek etkin güç olma" konumunu kaybetmeye başlamıştır. Nitekim, "uluslararası terörizmle savaş" bölge ülkelerine başta ABD olmak üzere Batı ile daha önce kurulamayan seviyede ilişkiler kurma fırsatı vermiştir. Jeopolitik ve jeo-ekonomik değeri son derece yüksek olan bölgede, etkin olma fırsatı yakalayan bölgesel güçler için bu yeni bir yarışın başlangıcı anlamını taşımaktadır. Rusya Federasyonu, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti'nin başını çektiği bu yarışta, bölge ülkeleri üzerinde iki tür etkinlik sağlama girişimi göze çarpmaktadır. Bu yarışın ilk etabı, bölgesel güçler ve bölge devletleri arasında kurulan ikili ilişkiler oluşturmaktadır.

Gerek Şanghay İşbirliği Örgütü gerekse Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü aracılığı ile Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin oluşturduğu çekim merkezi, ABD'nin bölgeye girmezini engelleyemezken, bölge devletleri ile ilişkilerin belirli bir seviyede tutulmasına hatta bazı alanlarda gelişmesine katkı sağlamıştır. Rusya ve Çin arasında oluşturulan bu çekim merkezi son dönemde dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Rusya-Çin ortaklığının, BDT ve ŞİÖ çerçevesinde Türkistan bölgesinde bir politik ve askeri blok oluşturdukları söylenebilir. Bu bakımdan 2001

¹⁸⁶ Çağrı Erhan, " ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", <http://www.stradigma.com>, 2004, s. 15.

yılında imzalanan “İyi Komşuluk İlişkileri, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” ise hem zamanlaması açısından hem de yarım yüzyıldır iki ülke arasında örneği görülmemiş bir anlaşma olması bakımından önem taşımaktadır.

Bölge ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda da özellikle Afganistan operasyonunun yarattığı ilk şok dalgasının ardından Rusya'nın “mevcutları koruma ve iyileştirme yönünde politika geliştirme” konusunda başarı sağladığı söylenebilir.¹⁸⁷ Bu konuda en çetin mücadele ilk etapta Özbekistan üzerinde yoğunlaşmıştır. Afganistan operasyonu sırasında ABD ve koalisyon güçlerine bir askeri üs sağlayarak destek veren Taşkent, Washington ile “stratejik ortaklık anlaşması” imzalayarak yüzünü tamamen Batıya dönmek niyetini açıkça ortaya koymuştur. Ancak ABD'nin bölge ülkelerine karşı insan hakları ve demokrasi konularında yapılan eleştirilerin sembolik yatırımlara dönüşmesi yine ilk başta Taşkent Yönetimini tedirgin etmiş ve Washington ile ilişkilerin yalnızca askeri ve ekonomik alanlarda sınırlı olmayacağını, tamamıyla bir değişim baskısının sinyallerini verdiğinin farkına varmıştır. Bu nedenle Özbekistan'ın aynı hızla Rusya'ya dönmesi şaşırtıcı bir gelişme değildir. ABD'nin Afganistan operasyonu nedeniyle Özbekistan'da ve Kırgızistan'da elde ettiği üslere karşılık, Moskova'nın Kırgızistan'da Kant askeri üssünü açması ve ardından da çok kısa bir süre önce Rus sınır koruma birliklerinin ülkeyi terk etmesi tartışmalarının yaşandığı Tacikistan'da da bir askeri üs açması Rusya lehine yaşanan gelişmeler olarak kaydedilmiştir.

Son dönemlerde bölgedeki rekabet mücadelesinin en önemli ülkesi Kazakistan olarak değerlendirilebilmektedir. Rusya ve Çin ile sınır komşusu olan

¹⁸⁷ Gökçen Ekici, “Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji”, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=106>, 29 Ocak 2005.

Kazakistan, aynı zamanda bölgede oluşan yeni bir “üçgenin” vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya ve Çin arasında hem rekabet hem de işbirliği alanı olarak görülen Kazakistan’a bu özelliği bu üç ülke arasında yaşanan enerji işbirliği veya rekabeti kazandırmaktadır.

Bilindiği gibi Orta Asya’nın en önemli petrol ve doğal gaz üreticilerinden birisi olan Kazakistan’ın Hazar Denizi sektörüne ilişkin, Moskova’nın ilgisi açık şekilde ifade edilmektedir. Ancak üçgenin diğer köşesi olan Pekin’in, Kazakistan Rusya aracılığı söz konusu olmadan ilişki kurma girişimleri, bölge enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda monopol olma yönünde girişimleri Moskova tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu nedenle Kazakistan ile Çin arasında bir enerji köprüsünün inşa edilmesine ilişkin karar Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in 17 Mayıs 2004 tarihinde Çin’e gerçekleştirdiği resmi ziyareti sırasında verilen karardan sonra Moskova’nın bu hatta katılma isteği sıkça dile getirilmiştir. 997,5 km uzunluğundaki ve toplam maliyeti 3 milyar Dolar olan boru hattının içinde bulunduğumuz sene içerisinde faaliyete geçmesi planlanmaktadır.¹⁸⁸ Yüksek maliyete rağmen, Aktau-Alashankou hattı bu açıdan Bakü-Tiflis-Ceyhan’ın 3.7 milyar Dolarlık maliyeti ile karşılaştırılmaktadır. Aktau-Alashankou hattının sadece bir sınır geçecek olması da artı bir özellik olarak değerlendirilmektedir.

Bu üçlü arasındaki enerji rekabetini tek yönlü değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Nitekim Rusya ve Çin’in Kazakistan mücadelesine ek olarak, çok önemli bir pazar olan Çin’e enerji ihracatı Rusya ve Kazakistan’ı da potansiyel

¹⁸⁸ Askhat Kessikbayev, “Şanghay Beşlisi’nden Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup’a Doğru?”, <http://www.tasam.org/modules.php?name=News&file=article&id=76>, 2005.

rakipler haline getirmektedir. Enerji ihtiyacının artması, önemli enerji rezervlerine sahip olan Kazakistan ile işbirliği Çin enerji politikasının ana maddelerinden birisi halini almıştır.

Rusya'nın bölgedeki etkinliği görülüyor ki her şeye rağmen her zaman devamlılığını koruyacaktır. Çünkü öncelikle bölgedeki muazzam yer altı ve yer üstü kaynakların varlığı ve bunların taşınmasında çıkarların sağlanmasına ek olarak Rusya'nın dünyaya gücünü gösterme alanı olarak Orta Asya seçmesi bir tesadüf değildir.

B. AFGANİSTAN'DAN ALGILANAN DİNİ TERÖR TEHDİDİ

Bilindiği gibi, Afganistan 1979 yılından beri bir türlü savaşın, kargaşanın ve entrikanın kısılcısından kurtulamayan bir ülkedir. İlk önce 'Kızıl Ordu'nun işgaline karşı bir savaş verdi (1979-89). Fakat Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesiyle bu ülkedeki savaş sona ermedi, her ne kadar ortada işgalci bir güç olmasa da, kargaşa şekil ve taraflar değişerek yine devam etti. SSCB'nin ülkeden çekilmesinden bugüne kadar sürede ülke halen tam bir istikrara kavuşmamış ve ekonomik olarak gelişmediği göze çarpmaktadır. Sovyet işgalinin sona ermesi ve Orta Asya'daki ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmesinden sonra Afganistan'la ilişkiler az da olsa resmi düzeyde gelişmiştir. Lâkin, 1992'de Necibullah rejiminin yıkılması ilişkilerde sorunlu dönemin başlangıcı oldu ve bölge ülkelerinin güney sınırlarında güvenlik sorunları meydana geldi.

Zaman içinde Rusya ve Orta Asya ülkelerinde 1992’de başlayan Tacik iç savaşına sık sık Afganistan tarafından desteklendiği düşüncesi gelişti. Bu düşünce, Rusya’nın tekrar bölgeye inmesi için iyi bir bahane oldu ve Rusya ortaya çıkan istikrarsızlıktan yararlanarak kendisini İslâmi köktendincilikle mücadelede Orta Asya’yı koruyacak bir güç olarak sundu. Taliban’ın Afganistan’da iktidarı ele geçirmesiyle Rusya’nın kullandığı koz daha da güçlenmiştir.¹⁸⁹

Din talebeleri anlamına gelen “Taliban” hareketi, Pakistan gizli servisi ve ABD desteğiyle ortaya çıkmıştır. Molla Muhammed Ömer liderliğindeki Taliban, iktidara gelir gelmez Afganistan’ın ismini ‘Afganistan İslam Emirlikleri’ olarak değiştirmiştir. Ancak Afganistan’ın %90’ından fazlasında fiili iktidar sahibi olmasına rağmen, Taliban’ı Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri dışında şimdilik hiçbir yabancı devlet tanımamıştır.

1. Taliban Sorunu

Taliban’ın Afganistan’ı ele geçirmesinin ardında başka devletlerin özellikle ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan’ın desteklerinin altı çizilmesi gerekir. Bu yabancı desteğin sağlanmasının stratejik ve ekonomik nedenleri vardır. Pakistan açısından bakıldığında, Taliban’la birlikte Afganistan’da etnik çatışmaların sona erdirilmesi ve üniter bir devletin ortaya çıkması istenmektedir. Hindistan’a karşı güvenli bir bölge oluşturmak istemesi; yani, etnik çatışmaların kendi ülkesine sıçramasından korkmaktadır. Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazının Pakistan üzerinden geçmesini istemekte ve bu güzergâh projeleri desteklemesi bunu ispatlar niteliktedir.

¹⁸⁹ Nermin Guliyeva, “Afganistan’daki Çalkantıların Orta Asya üzerindeki Etkileri”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Ağustos 2000, s. 43.

İşte bahsi geçen bu faktörler, Pakistan'ın Taliban'ı destekleme kararı vermesinde çok ciddi roller oynamıştır.

ABD'nin bölgeye yoğun ilgisi, 1979'da Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgalinden sonra başlamıştır. ABD'nin asıl amacı, çoğu halkının "İslam" dinine mensup olmasını fırsat bilerek bu durumu "dinsiz" Sovyet yönetimine karşı sonuna kadar kullanmaktı. 1977'de geliştirilen "Yeşil Kuşak" projesi, "İslam'ın komünizme karşı bir kalkan olabileceği" görüşüne dayanmaktaydı. Bu görüş ile, SSCB'nin petrol zengini Basra Körfezi civarında müttefikler edinerek bölgeye sızmasını bu yolla engellemeyi hedefliyordu. Orta Asya ülkelerine İslam yoluyla sızmaya çalışan ABD, "kıızıl tehlikeye karşı yeşil panzehir" üretmeye girişti.¹⁹⁰ 1980'in başında ABD'nin Sovyetler karşı Soğuk Savaş malzemesi haline getirilen "yeşil kuşak" projesi ve paralelinde Orta Asya'da tetiklemeye çalıştığı İslâmi uyanış hareketi, Washington'un hedefi olan SSCB'nin yıkılışına temel bir katkı sağlayamamıştır. Aksine ileriki yıllarda bölgede ABD'nin başını ağrıttacak olan radikal İslam'ın kökünü ekmiştir. 1980'lerde Afganistan'da Sovyetlere karşı mücahitlere ve 1990'larda da Şii İran'ın etkisine karşı Sünni Taliban'a karşı destek verirken, bu hareketin bir süre sonra denetiminden çıkarak kendinse yöneleceğini hesap edemeyen ABD yönetimi, "dinsiz komünizmin" yıkılmasına ivme kazandırmak için Orta Asya'da pompaladığı İslâmi uyanışın da bir gün kendisi için sorun teşkil edeceğini tahmin edemedi.¹⁹¹ Ayrıca ABD, Taliban'a destek vererek bölgede İran ve Hindistan'ın etkinliğini azaltmayı ve kendine yakın bir yönetim kurmayı da amaçlamıştı. ABD, Taliban'ı İran'ın tersine işbirliği yapabilecek bir taraf olarak görmüştür. Taliban'ı Batı ile işbirliği yapmaya

¹⁹⁰ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", s. 3.

¹⁹¹ *Ibid.*, s. 3.

hazır fakat modernleşme karşıtı olarak algılamış ve aynı zamanda Taliban'ın İslam ihracının değil, geleneksel toplumu tekrar kurmanın peşinde olduğuna inanmıştır.

Taliban yönetimin uluslararası terörist Usame Bin Ladin'i barındırması, uyuşturucu üretimi, kadınlar üzerinde aşırı baskı uygulaması Amerikan desteğini azaltmış, 1997'den sonra da ABD Dışişleri Bakanlığı Taliban'la arasına kesin mesafe koymuştur.¹⁹²

Suudi Arabistan'ın Afganistan'la ilgilenmesinin arkasındaki en önemli neden, bu ülkenin İran'ın Afganistan'daki etkisini frenleme amacıydı.¹⁹³ Bu nedenle Pakistan ile Suudi Arabistan'ın Afganistan politikaları tam bir ahenk içindeydi. Pakistan Taliban'ı örgütleyip yönlendirirken, Suudi Arabistan ona finansman desteği sağlamaktaydı.

Taliban'ın Afganistan'ı teröristler için bir barınak haline getirmesi ve aşırı İslamcı tutumu Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkeleri için endişe kaynağı olmuştur. Ortak tehdit algılayan Orta Asya ülkeleri, 4 Ekim 1996'da Almatı Zirvesinde bir araya gelerek çözüm bulmaya çalışmışlardı. Almatı'da Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Devlet Başkanlarıyla Rusya Federasyonu Başbakanın katılımıyla toplanan zirvede Afganistan'da silahlı çatışmaların artması ve genişlemesinin BDT ülkelerinin yanı sıra bölgedeki istikrarı tehdit edecek nitelikte olduğu dile getirilmiştir.¹⁹⁴ Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan liderlerinin imzaladıkları Ortak Bildiri'de Afganistan'ın BDT ile olan sınırlarında istikrarı bozacak herhangi bir girişimin 1992'de Taşkent'te imzalanan Ortak Güvenlik Sözleşmesine istinaden karşılık bulacağı belirtilmiştir. Liderler aynı

¹⁹² Guliyeva, "Afganistan'daki Çalkantıların Orta Asya Ülkeleri Üzerindeki Etkileri", s. 44.

¹⁹³ Saule Baycaun – İdris Bal, "Orta Asya Ülkeleri Taliban'a Yaklaşıyor mu?", s. 49.

¹⁹⁴ Guliyeva, "Afganistan'daki Çalkantıların Orta Asya Ülkeleri Üzerindeki Etkileri", s. 44-45.

zamanda BDT Ortak Güvenlik Konseyi'ne müracatta bulunarak BDT'nun güney sınırlarındaki gelişmeleri değerlendirerek gereken tedbirlerin alınmasını istemişlerdir. Ortak Bildiri'de aynı zamanda Afganistan'da çatışan tarafları özellikle Taliban'ı bir an önce saldırıya son vermeye ve milli uzlaşmaya çağrı da yer aldı.¹⁹⁵

Rusya Federasyonu'nda Vladimir Putin'in devlet başkanı olarak seçilmesinden sonra BDT çerçevesinde güvenlik sorunları daha ciddi bir şekilde ele alınmaya başlandı. Nitekim, o dönem BDT zirvesinde Afganistan'la sınırdaş Orta Asya ülkelerinin aşırı İslâmi terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı dolayısıyla algıladıkları tehdit gündeme getirilerek güvenlik konularında işbirliği için anlaşma yapılmıştır. Aynı zirvede ayrıca Rusya, teröristlere destek olmaya devam etmesi durumunda Afganistan'a hava saldırısında bulunacağı tehdidini gündeme getirmiştir.¹⁹⁶

Laik bir Orta Asya ülkesi olan Kazakistan, eski Sovyet komşularıyla ortak, kaygı olarak, bölgede çoktan beri muhtemel İslâmi kökten dinciliğin yükselmesinden korkmaktaydı. Kazakistan Taliban'ı Kırgızistan ve Özbekistan'da bir çok saldırı yapmakla, İslâmi militanları finansal olarak desteklemekle ve barındırmakla suçlamıştı. Fakat ülkenin Taliban karşıtı söylemi azaldığı ve Kazakistan'ın Taliban'a yardımcı olan ülkelerle ilişkiler geliştirdiği söylenmektedir. Nazarbayev, Suudi Arabistan Başbakan yardımcısı Prens Sultan ve Pakistan Devlet Başkanı Müşerref Pervez ile ayrı görüşmesi bu söylentilere neden olmuştur. Çünkü Suudi Arabistan ve Pakistan Taliban'ı tanıyan üç ülkeden ikisidir. Müşerref Pervez ile görüşmeden sonra

¹⁹⁵ Umurserik T. Kasenov, "Bezopastnos Tsentralnoy Azii: Natsionalniye, Regionalniye i Globalniye Problemi", Almatı, Universitet "Kaynar", 1999. s. 121.

¹⁹⁶ Maryam Arunova, "Rossiya i Gosudarstva Tsenralnoy Azii: Sotrudniçestvo v Sfere Bezopasnosti", *Tsenralnaya Aziya i Kavkaz*, Sayı 2 (14), 2001.

Kazak Dışışleri Bakanı Yerlan İdrisov, Afganistan'daki hiçbir gruba Kazakistan'ın alerji duymadığını açıkladı. Ayrıca 6 Aralık 2000 tarihinde, Kazakistan Dışışleri Bakanlığı yetkilisi ülkenin Taliban'la düzenli ilişki kurmaya çalıştığını ve Kazakistan'ın bu radikal gruba karşı bugüne kadar devam ettirdiği düşmanlığı azaltmaya çalıştığını bildirdi.¹⁹⁷ Bu gelişme aslında hem çelişkili hem de ciddi bir politika değişiminin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Fakat Orta Asya ülkelerin bu tavrı, 11 Eylül ABD'deki terör olayından sonra tamamen değişmiştir. Bu döneme kadar geçen süre zarfında ABD'nin bölgeye olan ilgisi esasen ekonomik temelli olmaya devam etti. Gerçekleştirilen bu terörist eylemlerden sonra bir yandan ABD'nin terörle mücadele söylemi altında dünyanın çeşitli bölgelerinde askeri operasyonlar yürütmesine imkan sağlarken, diğer yandan bölge ülkeleriyle yakın işbirliği içine girmesine yol açmıştır. ABD'nin Afganistan'da El-Kaide'ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarını açmayı kabul ederek ABD'nin yanında olduklarını belirtmişlerdi. Kazakistan ile ABD arasında yapılan bir anlaşma uyarınca da, Amerikan savaş uçakları acil durumlarda Almatı havaalanına inme hakkını da elde etmişlerdi.¹⁹⁸

Rusya'nın bu dönemde ABD'nin bölgeye girmesine olumlu bakmasının arkasındaki nedenlerden biri, terörle mücadelede verdiği destek ABD ile aynı paralelde olmasıydı. Bu destek aslında kendi çıkarlarını da kapsamaktaydı. ABD'ye verdiği destek sayesinde, Çeçenistan'da gerçekleştirdiği operasyonlar, sivil halka uyguladığı baskıcı politikalar ve dolayısıyla geniş insan hakları ihlalleri konusunda

¹⁹⁷ Sebastian Alison, "Kazakhs Say Developing Regular Contact with Taliban", Yahoo News, 12 Aralık 2000.

¹⁹⁸ Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", s. 12.

eleştirilmekten kurtulacaktı. İkincisi ise, bu destek karşılığında özellikle enerji alanında Amerikan şirketlerinin Rusya'ya yaptığı yatırımların artmasını arzu etmekteydi. Üçüncüsü, NATO'nun genişlemesinde ve İttifak'ın operasyonlarında daha fazla söz sahibi olma isteği iken son olarak, Orta Asya'da etkili olmaya çalışan Çin'in faaliyetleri ABD'nin bölgeye girmesiyle azalacaktı. Ancak Rusya bölge ülkelerinin ABD'ye desteğinin kendi denetimi ve kendisinin onay verdiği ölçüde olmasını istemekteydi. ABD'nin bölge ülkeleriyle, Moskova'yı aşarak doğrudan işbirliği içine girmesi, Putin yönetimini rahatsız etmiştir.¹⁹⁹

Moskova ve Pekin NATO'ya alternatif birliktelik kurmaya çalışmaktadır. Rusya ve Çin ilk defa askeri eğitim olan "Dünya Misyonu 2005" projesini tatbik etti.²⁰⁰ Bunun ardından tüm gözler "Şanghay Altılısına" çevrildi. Bölge politikasında Rus-Çin yakınlaşmasını tehlikeli bulan ABD ve Batı bu durumdan oldukça rahatsız oldular. Bazı analizcilere göre, "Dünya Misyonu 2005" Rusya'nın sadece Çin'e ihraç ettiği silahların deneme gösterisidir. Bir diğer analizcilere göre, "Dünya Misyonu 2005" Şanghay İşbirliği Örgütü'nün askeri birliğine doğru ilk adımı olarak algılanmakta ve bu birliğin sonunda NATO'ya alternatif olacağını öne sürmektedir. Moskova ve Çin gerçektende askeri manevraları gözlemlemek için Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dan askeri yetkilileri davet etmiştir. Ayrıca Rusya ve Çin açıkça gizlemeden ABD'nin Orta Asya'daki varlığından rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Orta Asya ülkeleri güçsüz Rusya'ya dönmektense şimdi güçlü olan Çin'e dönmeyi tercih edeceklerdir. Çin muazzam nüfusu ve ekonomik potansiyeliyle, Rusya ve Orta Asya'ya tehdit oluşturmakta diye

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 12.

²⁰⁰ Nataliya Pulina, "Çin ve Rus Birlikteliği", <http://www.liter.kz/site.php?lan=russian&id=167&pub=1828>, Moskova, 19.08.2005.

düşünmekte Uluslararası Avrasya Hareketinin Lideri Aleksandr Dugin.²⁰¹ Çin Halk Cumhuriyeti memnuniyetle bölge ülkelerinin kaynaklarını benimser ve onunla rekabet edemeyen Orta Asya Devletlerin gücünü eline alır. Rusya iki ateş arasında yani Amerika ve Çin arasında kalmakta böylelikle kapı dışarı edilmemek için Moskova sürekli manevra yapması gerekmektedir.

2. Uyuşturucu Sorunu

Orta Asya'da bölgesel tehdit haline gelen ve önemli sorunu oluşturan uyuşturucu ve uyuşturucu trafiği sadece bölgenin değil tüm dünyanın başını ağrıtmaktadır. Bu sorun Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirişleriyle beraber tüm dünya için de daha ciddi sorun haline aldı. Dinsiz Sovyet yönetimine karşı İslam'ı kalkan olarak kullanan ABD'nin bölgedeki bir diğer marifeti ise, uyuşturucu ticareti olmuştur. SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında Pakistan istihbarat örgütü ISI'nin himayesinde işgale karşı örgütlenen bir mücahit lideri olan Gülbeddin Hikmetyar'ın direnişini finanse edecek bir eroin kaçakçılığı ağı kurmasına yardımcı olmuşlardı. Afganistan'da ekilen haşhaştan çıkarılan afyonun Pakistan'ın Koh-i Sultan bölgesindeki laboratuvarlarda eroine dönüştürülerek dünya pazarlarına sürülmesi ve bundan elde edilen gelire Afgan direnişinin güçlendirmeye çalışması 1980'lerin başından itibaren ISI ile CIA'nin başlıca Afganistan stratejisi haline gelmişti.²⁰²

1988'de Sovyetler Birliği, Afganistan'dan tamamen çekilince, bir süredir Hikmetyar üzerinden yürütülen operasyonlara ihtiyaç kalmadı. Kısa süre sonra 1990-91 Körfez Krizi sırasında Saddam Hüseyin'i destekleyen Hikmetyar Washington

²⁰¹ Ali Çimen, Fatih Şeyhanoğlu, "Dugin'le Ropertaj", Zaman Gazetesi, 18.07.2004, <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1854>

²⁰² Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", s. 3.

tarafından gözden çıkartılmıştır. Ancak, Hikmetyar döneminde kurulan uyuşturucu kaçakçılığı şebekesi yeni sahibini bulmakta çok gecikmedi. Uyuşturucu kaçakçılığı şebekesinin yeni sahibi Suudi Arabistan asıllı Usame Bin Ladin olmuştu. Bin Ladin, tıpkı Hikmetyar gibi, Pakistan istihbarat servisinin himayesinde Tacikistan ve Özbekistan'daki radikal örgütleri, uyuşturucu ticareti yoluyla destekledi. Hatta haşhaştan afyon elde edilen *Nangahar* ile afyonun eroine dönüştürüldüğü kuzey Afganistan'daki Kunduz arasında hava köprüsü kurulması sağlandı. Kunduz aynı zamanda Özbekistan rejimi karşıtı faaliyetler yürüten aşırı dinci Özbekistan İslâmi Hareketi'nin (ÖİH, IMU) de ana üslerinden biri haline geldi. ÖİH aynı zamanda Tacikistan'da da eroin laboratuvarları kurarak "Altın Hilâl" bölgesinden Avrupa'ya giden uyuşturucu trafiğini denetimi altına aldı.²⁰³

Yıllarca devam eden bu durum nedense Taliban iktidara geldikten sonra değişmiş, içki ve uyuşturucu kullanımı yasaklanmıştı. Fakat, fakir Afganların önemli bir kısmı geçimini haşhaş yetiştirme sayesinde sağlamakta ve haşhaşın yetiştirilmesi için fazla suya ihtiyaç olmaması köylülerin işini kolaylaştırmaktaydı. Haşhaş ekimine karşı koyduğu yasaktan vazgeçti, hatta kendisi uyuşturucu ticaretinden büyük miktarlarda paralar elde etmeye başladı. Bu yönde 1997'de BM Uyuşturucu Kontrolü Programı Direktörü Arlachi tarafından Taliban lideri Molla Muhammed Ömer'e gönderilen bir mektupta kısaca, haşhaş üretimini sınırlama, uyuşturucu laboratuvarlarını kapatma, uyuşturucu üretimi ve ticareti yapan kişileri tutuklama istemi yer almaktaydı.²⁰⁴ Afganistan'da üretilen afyon daha sonra ülkedeki uyuşturucu laboratuvarlarında işlenerek eroin ve morfine dönüştürülmekte ve sınır

²⁰³ Ahmed Rashid, *Jihad: The Rise Of Islam in Central Asia*", New Haven, Yale University Pres, 2001, s. 154.

²⁰⁴ Esedulla Oğuz, *Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa*, İstanbul, Cep Yayınları, 1999, s. 15.

komşuları olan Pakistan, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan üzerinden Kazakistan, Rusya ve Batı Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. Bu durum hem Orta Asya devletlerini hem de Rusya'yı rahatsız etmektedir. Çünkü Afganistan'daki uyuşturucu ve silah ticareti uluslararası organize suç örgütlerinin bölgeye akmasına neden olmaktadır.

Aslında 21.yüzyılda dünyanın önemli sorunlarından birisi olan yasadışı uyuşturucu ticareti olmuştur. Sorun evrensel karakter taşımakta ve kendisine toprak, ulus, din, sınıf, yaş veya diğer başka sınırlar tanımamaktadır. Kazakistan'a gelen uyuşturucu, Avrupa ülkelerine gönderilen kaçak uyuşturucunun yaklaşık %65'i Afganistan menşelidir. Bununla beraber ülke kendi uyuşturucu hammaddelerine sahiptir. Güney Kazakistan bölgesi haşhaş ve kenevir yetiştirmeye elverişli iklime sahiptir. Resmi verilere göre, Kazakistan'da uyuşturucu bitkilerinin yetiştiği alanın yüzölçümü 1.2 milyon hektardır. Uzmanlara göre, bu yaban kenevirinden bir yılda yaklaşık 140-150 bin ton marihuana veya 5-6 ton esrar alınabilmektedir.²⁰⁵ Uyuşturucu hiçbir şekilde sınır tanımadığı için bu durumdan kurtulmanın yolu önce bölgesel birlik ve daha sonra uluslararası birliklerle birlikte mücadele şart gözükmektedir. Uyuşturucu ile mücadele konusunda uluslararası kontrol sistemine Kazakistan entegre olmuştur:

- BDT ülkelerinden en ön sıralarda BM'in uyuşturucuya karşı müdahale etme alanındaki komisyonun üyesi oldu.

- BM Sözleşmesinin bir tarafı olarak aktif bir biçimde BM'in uluslararası komitesiyle birlikte işbirliği yaparak uyuşturucu kontrolü yapmaktadır. Uluslararası

²⁰⁵ Talgat Aduov, "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Uyuşturucu Ticaretine Karşı Uluslararası Mücadelesi", <http://www.tusam.net.2005>, s.1.

uzmanların değerlendirmelerine gore, uyuşturucu kontrolu ile ilgili yasalar diğer BDTulkelerinin yasalarına gore BM Sozleşmesi'nin şartlarına daha uygun goruldu.

- Kazakistan'ın katılımıyla 22 uluslararası anlaşmalar imzalandı. Aynı zamanda BDT, Avrupa, ABD, Hindistan ve diğerulkelerle yedi adetuok yonlu anlaşmalar yapıldı.²⁰⁶

Uluslararası işbirliğiyle birlikte bolgesel işbirliği de onemlidir. Nazarbayev, “Kritik on sene” adlı kitabında da belirttiği gibi:

“Orta Asyaulkelerinde uyuşturucu bağımlılığının dinamik şekilde buyumesi endişeli yukselme eğilimine sebep olabilir ve eğer bugunlerde gerekli onem verilmezse bu durum bolgede inanılmaz sonuclar doğurabilir, ozellikle Kazakistan icin”.²⁰⁷

Afganistan'da sanayi temeline oturtulan eroinuretimini ve afyon yetiştirilmesi, Orta Asyaulkeleri icin buyuk kaygı uyandırmaktadır. Dunyadaki afyonuretiminin %80'lik gibi buyuk orandaki payı Afganistan'dauretilmekte ve ticareti yapılmaktadır. Uyuşturucuya karşı bolgesel işbirliğinin etkili mudahale etmesi icin, Orta Asyaulkeleri arasında hukuki anlaşmaların yapılması gerekiyor. Bu yonde bir takım ikili veuok taraflı sozleşmeler imzalanmıştır. Tacikistan, Kırgızistan ve Ozbekistanulkeleriyle ayrı ayrı anlaşmalar yapıldı. Kazakistan, Kırgızistan, Ozbekistan, Turkmenistan, Tacikistan hukumetleri ve BM'in uluslararası programı arasında uyuşturucu kontrolu, karşılıklı anlayış, kacakuretim ve uyuşturucu hammaddelerinin tuketimi alanlarında işbirliği kurma gibi onemli yonlerde anlaşmaya varılmıştır.²⁰⁸ Nazarbayev'in bu konuda aktiviteleri gozeucarpmaktadır. Johannesburg şehrinde gecen BM'in dunya konferansında istikrarlı gelişme

²⁰⁶ *Ibid.*, s. 1.

²⁰⁷ N. Absalyamova, “Afganistan – Bolnoy Vopros”, Kazakhstanskaya Pravda Gazetesi, 2002.

²⁰⁸ Talgat Aduov, “Kazakistan Cumhuriyeti'nin Uyuşturucu Ticaretine Karşı Uluslararası Mucadelesi”, s. 2.

konusunda Nazarbayev, Orta Asya'daki ortak problemi göze alarak sistemli şekilde uyuşturucu ticaretine karşı koyacak özel bir program hazırlanması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Bugün ve gelecekte ülkenin, komşu Orta Asya ülkeleriyle birlikte çaba harcayarak aynı ortak sorunu kaldırmaya önem verilmelidir. Bu doğrultuda bölgedeki diğer ülkeler arasında ortak programlar hazırlanmalı, haber toplama ve bilgi alış-verişi yapılmalı, emniyet organları, köpek eğitim alanlarında birlik kurulmalı ve bilimsel araştırmalar yapılmalı vs. Böylece amaç doğrultusunda ülkeler ne kadar birlikte çalışır ve işbirliği kurarlarsa, gelecekte uyuşturucu ile ilgili konularda iyileşme ve istikrar o kadar fazla sağlanacaktır.

C. BÖLGESEL GÜÇ OLARAK ÇİN'İN ETKİNLİĞİ

Orta Asya bölgesinde Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından ortaya çıkan jeopolitik boşluğu doldurmak için “Büyük Oyun” oyuncularından biri de Çin'dir. Çin Halk Cumhuriyeti yaklaşık 1 milyar 300 milyonluk nüfusu, coğrafi açıdan Asya kıtasında kapladığı alan, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) açısından sahip olduğu ekonomik gücü (ABD'den sonra ikinci) ve potansiyeliyle, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikada dikkate alınması gereken bir “büyük güç” haline gelmiştir. 1950'lerde esas olarak tarıma ve köylülüğe dayalı bir kalkınma stratejisi izleyen Çin, Deng Xiaoping yönetiminin 1980'lerin başlarında uygulamaya koyduğu “Dört Modernleşme” programı çerçevesinde sanayi, teknoloji ve savunma endüstrisi alanlarında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Çin, iç politikada göreceli olarak dünyaya kapalı kalmakla birlikte, ekonomisini

yabancı sermayeye ve ortak yatırımlara açtığı bir “açık kapı” politikası izlemeye başlamıştır.²⁰⁹ Yani, Ahmed Raşid’in deyimiyle Çin ekonomik liberalleşmeye sıcak bakarken, siyasal demokratikleşmeye sıcak bakmamaktadır.

Orta Asya bölgesinde oynanan büyük oyunun sonucunda elde edilecek kâr ise oldukça büyüktür: Petrol, gaz ve diğer tabii zenginliklerdir. Çin, Rusya ve İslam Dünyası arasındaki önemli jeopolitik konumu, kara ve havadan önemli ulaşım yollarının kavşağında olması da temelde oyunun içeriğini zenginleştirmektedir. Çünkü bu bölgede güç sahibi olanla, 21. Yüzyıl Avrasya’sında jeostratejik açıdan güçlü hale geleceği düşünülmektedir.

Bölgesel güç olarak Çin sınır komşuluğu, başarılı ekonomisi ve askeri gücüyle Rusya için potansiyel rakip ve Orta Asya devletleriyle 1980’lerin sonlarına doğru ekonomik ilişkilerin hızlandırılması ve 1992’de yeni devletleri diplomatik olarak tanıması gerçeği, Pekin’in Orta Asya açısından değerlendirilmesi zorunlu kılmaktadır. Çin’in Orta Asya ülkelerini enerji işbirliği içine sokma çabaları, büyüyen enerji üretim-talep boşluluğun doğrudan bir sonucudur. Çin’in enerji tüketiminde son yıllarda meydana gelen büyük artışın devam etmesi beklenmekte ve ülkenin toplam enerji gereksiniminin %17’sini karşılayan petrol, enerji karışımında daha büyük bir yüzde alacak gibi görünmektedir. Çin hükümetinin tespitine göre, ülke 2000 yılında 180 milyon ton petrol tüketecek ve bu tüketim gittikçe artacaktır. Buna bağlı olarak 1980’lerden itibaren Çin’in ham petrol çıktısı azalmıştır.²¹⁰ Çin’in Orta Asya’ya yönelme tarihi ile ham petrol çıktısının azaldığı aynı tarihe rastlaması aslında Çin’in bölgeye girmesinin en büyük sebebinin ekonomik olduğu

²⁰⁹ Vincent Cable, Peter Ferdinand, “China as an Economic Giant: Threat or Opportunity”, *International Affairs*, C.70, No. 2, April 1994, s. 243.

²¹⁰ John Calabrese, “Çin’in Orta Asya Politikası: Yenileme ve Üstlenme”, *Avrasya Etüdüleri*, s. 87.

anlaşılmaktadır. 1997 yılı boyunca Çin'in Orta Asya enerji pazarına girme çabaları boşuna çıkmadı. Haziran 1997'de Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) Batı şirketlerinden daha fazla fiyat vererek, kuzeybatı Kazakistan'ın Aktubinsk bölgesindeki Zhanazhol ve Kenkiyak petrol sahalarının %60 hissesini kazanmıştır. Bununla yetinmeyen Çin, Ağustos 1997'de Kazakistan'daki Hazar kıyısına yakın Novy Ulensk petrol sahasını iyileştirme ve kullanma ihalesini kazandı. CNPC'nin Kazakistan'la Eylül 1997'de vardığı uzlaşma sonucunda önümüzdeki 20 yıl içinde Çin'in yatırımları 9.5 milyar doları geçecektir.²¹¹

Aktau-Alashankou boru hattıyla Kazakistan ile Çin arasındaki enerji işbirliğinin Rusya'yı tedirgin etmesindeki haklı sebep ise, böyle bir işbirliğinin Kazakistan açısından büyük önem taşımasıdır. Şöyle ki, Astana yönetimin Çin ile enerji işbirliğinin, Kazakistan'ın enerji kaynaklarını ihraç edebilmesi için Rus boru hattı sistemlerine duyduğu bağımlılığı bu sayede azalacak olmasıdır. Diğer önemi ise, bu durumun Kazakistan ekonomisinin her geçen gün Rus petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlı hale getirmesi ve kilitlenme tehlikesi ile karşı karşıya kalması tehlikesine karşı ufak bir önlem olarak kullanabilme ihtimalidir. Diğer taraftan Çin ile kurulan ve geliştirilmesi planlanan bu ilişki, Orta Asya kaynaklı tüm enerji nakil hatları üzerinde etkili olmak isteyen Rusya'nın bir nebze frenlenmesi açısından Kazakistan için önem taşımaktadır.²¹² Kazak enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında hissedilen Rus üstünlüğü, Kazakistan'ın Moskova'ya olan bağımlılığını her geçen gün arttırmaktadır. Bilindiği gibi, Kazakistan petrol ve doğal gazının %70'ini Rusya'ya satmaktadır. Bir kara ülkesi olan Kazakistan için enerji

²¹¹ *Ibid.*, s. 88.

²¹² Gökçen Ekici, "Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=106>, 20 Ocak 2005.

ihraç hatlarının çeşitlendirilmesi hayati önem taşımaktadır. Çin'e açılan bu kapı, Kazakistan'ın Rusya Federasyonuna olan ekonomik bağımlılığını az da olsa dengelenmesi açısından anlamlı olarak değerlendirilebilir. Bu hattın bir önemi de başarı ile uygulanması durumunda, Kazakistan-Çin petrol boru hattı Kazak petrolünün Batı pazarlarına veya başka rotalara ulaştırılması ve böylelikle ihraç rotalarının çeşitlendirilmesi açısından gelecekte ortaya çıkabilecek projelere model olarak algılanmasıdır.

Çin'in bölgeye uyguladığı politikalar başlangıçta çekingen olmuştur. Çünkü Orta Asya'da hızla artan bölgesel çatışmalar, sınır değişimleri, etnik milliyetçilik ve nüfus hareketleri uluslararası ve bölgesel güvenliği doğrudan tehdit eden unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım esas olarak Çin'i kendi iç Asya'sına özellikle Sincan ve yeni Orta Asya devletleri ilişkilerine bağlanmaktadır. Dini aşırılık ve Orta Asya'nın Sincan ile ortak sınırlarının etno-bölgesel tansiyonun artan baskısının doğurduğu Çin endişesi, Sincan'ın kendi ulusal ve dini dinamiklerinin sorunlu yapısı ile katlanmıştır. Bu yüzden de Sincan Bölgesi üzerinde durulması yararlı olacaktır.

1. Sincan Sorunu (Doğu Türkistan)

Çin'in Sincan yada Doğu Türkistan bölgesindeki asıl endişesi, "Uygur milliyetçiliğinin gelişmesi ve bağımsızlık yanlısı akımların güçlenmesidir". Ayrıca Çin, bölgedeki milli, dini ve ayrılıkçı hareketlerin yayılmasını engellemenin ötesinde, Doğu Türkistan'ın sahip olduğu zengin doğal kaynaklardan dolayı da

bölgede kendi etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır.²¹³ Çünkü Çin'in gelecekteki ekonomik kalkınma planı, öncelikli olarak istikrarlı siyaset (hem bölgesel, hem de ulusal bağlamda bir istikrar) ve yeterli 'hammadde-enerji-işgücü'ne dayanmakta ve bunun büyük bir kısmı söz konusu bölgeden sağlanacaktır.

16.3 milyon olan Sincan nüfusunun yarısından fazlası Han Çinlilerden oluşurken geriye kalan nüfusun ataları esas olarak Orta Asyalı insanlardan oluşmaktadır. Nüfusun 7 milyonu Müslüman Uygurlar, 1.1 milyon Kazaklar, 140 bin Kırgızlar, 33.5 bin Tacik ve 14.4 bin Özbek bu bölgede yaşamaktadır. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinin (SUÖB) Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la birleştiği sınır bölgesi yaklaşık 3000 kilometre boyunca devam etmektedir. Çin için önemli bölge olan Sincan Bölgesi ve Orta Asya ülkeleri arasında coğrafi, demografik, tarihsel, dinsel ve kültürel bağlar mevcuttur. İşte bu bağlar aslında Çin'in endişe kaynağının temelini oluşturmaktadır.

Çin'in uyguladığı baskı politikalarına dayanamayan Uygur ve Kazaklar yıllar boyunca Sincan'dan göç etmiştir. Bazıları Türkiye, Almanya ve Hollanda'ya yerleşmiş olmalarına rağmen çoğu eski Sovyetler Birliği'nde özellikle Orta Asya'da yaşamaya devam etmektedir. Kazakistan tek başına eski Sovyet bölgesinde ikamet ettiği tahmin edilen 300 bin Uygur'un yaklaşık 185 binine yurt olmuştur. Sincan bölgesinde yaşayan Uygurlar dışında düzinelerce azınlık içinde en kalabalık nüfusa sahip olan Kazaklardır. Kazak azınlığın durumu ve Orta Asya'daki Uygur sürgünlerinin faaliyetleri Çin merkezi otoritelerini kaygılandırmaktadır. Bu da Çin-Orta Asya özellikle de Kazakistan ile ilişkilerini zedeleyici bir faktör oluşturmaktadır.

²¹³ Şatlık Amanov, "Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya'ya Yeni Bir Demirperde mi İniyor?", <http://www.stradigma.com>, 2004, s. 5.

Kazakların bu bölgede azınlık hale gelmelerindeki neden ise, Stalin'in Kazakistan'da yürüttüğü toplama kampanyasıyla çok sayıda Kazak mülteciyi sınırın diğer tarafına sürmüştü.²¹⁴ Kazakistan'ın endişesi ise, sınır güvenliği ve Çin'in Kazakistan'a karşı nükleer silah kullanmayacağı teminatı olmuştur. Her iki ülkenin endişeleri günümüzde anlaşma çerçevesine alındığı gözden kaçmamaktadır.

2. Şanghay İşbirliği Örgütü

Çin'in Orta Asya politikası, Çin-Rus işbirliği bağlamında ele alınmalıdır. Çin-Rus işbirliği bir çok cephede belirgindir. Askeri alanda Çin, Rusya'nın önde gelen silah müşterisidir. Ekonomik alanda Çin-Rus ticareti belirgindir ve yükselmektedir. Politik alanda ise, bir çok konuda Çin ve Rusya'nın durumları özellikle de kendilerini ABD politikasından uzak tutmak veya ABD baskısına karşı koymakta bir çıkarı paylaşmaktadırlar.²¹⁵

Bunlarla birlikte diğer en önemli nokta ise, Çin ve Rusya Orta Asya içinde dinsel ve etnik kökenli bir karmaşanın yayılmasını önleme çıkarını da paylaşmaktadırlar. Bölgedeki her an patlamaya hazır sorunlar Rusya ve Çin birlikteliğini doğurmuş ve bu sorunların çözümünde bölge ülkeleriyle birlikte hareket etmeleri gerektiği düşüncesi Şanghay İşbirliği Örgütü'nü meydana getirmiştir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Orta Asya ülkeleri komşularıyla sınır problemlerini çözmek için büyük çabalar harcamıştır. Çin ile sınırdaş ülkeler Kazakistan, Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan sınır anlaşmazlıklarının ve toprak ihtilaflarının çözüme kavuşturulması için bir araya gelerek bölgesel entegrasyona kadar uzanacak bir

²¹⁴ John Calabrese, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenilenme ve Üstlenme", s., 77-79.

²¹⁵ *Ibid.*, s. 83-84.

süreci başlatmışlardır. Bu görüşmeler neticesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev'in sözleriyle "yüzyıllardır çözüm bekleyen sınır sorunları gelecek nesillerin iyiliği için olumlu manada çözülmüş" oluyordu. Orta Asya bölgesindeki barış ortamına büyük katkısı olduğuna inanılan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (eski adıyla Şanghay Beşlisi) temeli, 26 Nisan 1996 tarihinde Şanghay'da Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan liderlerinin ilk zirvesinde atıldı.²¹⁶ Zirve sırasında, "Sınır Bölgesindeki Askeri Alanda Güven Arttırıcı Önlemleri Pekiştirme" anlaşması imzalandı. Böylece, "Şanghay Beşlisi" resmi hüviyetine kavuşarak, dünya siyasetine yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce bu örgüt, "kuzeyi istikrarlı, doğusu endişeli ve batısı karışık" bir Çin'in, bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik hamlelerden biri olarak doğmuş ve tamamen Çin'in inisiyatifiyle kurulmuştur. Teşkilatın adını Çin'in ekonomik gücünün adeta simgesi olan Şanghay kentinden almış olması da bir tesadüf değildir.

Büyük sorunları olan küçük devletler olarak değerlendirilen Orta Asya ülkelerinin, bağımsızlıklarının ilk yıllarında Amerikan dış politika hedeflerin öncelikli arasında orta vadeli siyasi istikrar yada uzun vadeli ekonomik kalkınmadan ziyade nükleer silahların yayılmazlığı ve enerji güvenliği yer almıştır. Bunun sonucunda da bölge ülkeleri acil güvenlik ve ekonomik ihtiyaçları için Rusya ve Çin'e yönelmişlerdir. Ancak bu durumun 11 Eylül saldırılarından sonra büyük ölçüde değiştiği görülmektedir.

3. 11 Eylül Sonrası Durum

²¹⁶ Amanov, "ŞİÖ: Orta Asya'ya Yeni Bir Demirperde mi İniyor?", s. 2.

Doğu Türkistan'daki otoritesini korumak dışında, Orta Asya'nın enerji kaynaklarına erişim güvenliğini garantiye almak isteyen Çin, Ortadoğu petroleri üzerinde kontrolü sağlamış olan ABD'nin Orta Asya ve Hazar bölgesinde de olası bir kontrolünü veya etkisini engellemek amacıyla, bölge devletleriyle işbirliği sürecini hızlandırmıştır. Bunun için bölge devletlerine karşı iyimser bir politika ile yaklaşmış ve bu noktada kendisine uygun gördüğü eski süper güç Rusya ile işbirliğini güçlendirmiştir.²¹⁷ Bu bağlamda Rusya ve Çin'in bölgedeki siyasi önceliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Bölgedeki istikrarın korunması ve sürdürülmesi ve bu amaçla bölgesel bütünleşme hareketlerine öncülük etmek (ŞİÖ gibi);
- Bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerine erişimi garanti altına almak;
- Bölge ülkeleriyle ekonomik işbirliğini geliştirmek;
- Diğer küresel ve bölgesel güçlerin (özellikle ABD) bölgedeki etkinliğini engellemek;
- Bölgedeki terörist gruplarla ve ayrılıkçı hareketlerle mücadele etmek.²¹⁸

Böylece, ŞİÖ sayesinde Çin, Orta Asya ülkeleri ile başta siyasi, ekonomik ve sınır güvenliği olmak üzere bir çok konuyu kapsayan bir ilişki sürecine girmiştir. Ayrıca Çin, Sincan'daki yerel çatışma yaratabilecek olan etnik ayrımcılığı Çin'in karşılaşılabileceği sekiz tehlikeden birisi olarak ele almaktadır. ŞİÖ sayesinde Çin, kuzey ve batı bölgelerini emniyete alma imkanına kavuşmaktadır ki, bu türden bir

²¹⁷ Armağan Kuloğlu, "ABD'nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları", Ü. Özdağ-Y. Kalafat-M.S. Erol (der), s. 223.

²¹⁸ Amanov, "ŞİÖ: Orta Asya'ya Yeni Bir Demirperde mi İniyor?", s. 3-4.

geniş kapsamlı örgütsel şemsiye Çin'e komşularıyla tarih boyunca tesis edemediği bir ilişki sürecini başlatma imkanı sağlamıştır.

Bölgedeki Rusya-Çin işbirliği 11 Eylül sonrası sekteye uğramış, ABD'nin Afganistan'a düzenlediği askeri müdahale ve ardından ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle ağırlıklı olarak askeri-güvenlik alanında geliştirmeye başladığı işbirliği, Çin yönetimini açıkça tedirgin etmiştir. Moskova Anlaşması (Mayıs 2002) ve tarihte ilk defa Rusya ile NATO'da söz hakkı imkanı veren NATO Rusya Konseyi'nin kurulması Pekin'i oldukça rahatsız etmiştir.²¹⁹ Bölgedeki ABD hegemonyasına karşı müdahale amaçlı olarak stratejik ortak olan Rusya'nın ABD eğilimli dış politikaları, Çin açısından Rusya'nın Batı eksenine kayması anlamına gelmekteydi. Böylesi bir eğilimin devam etmesi halinde Çin'in marjinalleşeceği ve bölgesel gelişmelerdeki göreceli rolünün zayıflayacağı iddia edilebilir.

Hiç kuşkusuz bölgede ABD'nin yürütmekte olduğu tek dünya düzeni küresel stratejisi, Çin'in yükselişi ve çıkarlarıyla ters düşmeye başlamış hatta Çin açısından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu durum en başta Çin'in başını çektiği ŞİÖ'ne ve dolayısıyla da Çin'in son yıllarda bölgede izlediği etkin diplomasiye de doğrudan darbe anlamına gelmektedir. Çünkü Çin, ŞİÖ'yle 11 Eylül öncesi bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik hamleler yapmaktaydı. Çin ekonomik kalkınma, ülke güvenliği ve 21. yüzyılda süper güç haline gelme yolundaki 'Büyük Strateji'sinin gerçekleşmesi için, kendisinin de içinde bulunduğu ve aktif bir rol oynayabileceği NATO ve ASEAN gibi örgütlere alternatif olan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bundan dolayı ihtiyaç duymuştu. Doğu Türkistan

²¹⁹ *Ibid.*, s. 6.

Sorunu dışında, Çin açısından Orta Asya bölgesi tıpkı eskiden olduğu gibi bugünde “Batı’ya açılmanın kısa ve ekonomik yolu olarak kabul edildiği gibi, özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip olan bu bölge, stratejik değeri yüksek bir siyasi bölge” olarak ta algılanmaktadır. Tarihte Çin’in batıya giden stratejik yolu olan “İpekyolu” üzerinde önemli bir ara bölgeyi teşkil eden Orta Asya bugün de bizzat Çin açısından bir cazibe merkezi halindedir. Fakat 11 Eylül sonrası, ABD’nin bölgeye yerleşmesiyle birlikte bu bölge, Çin açısından tehdit kaynağı olmaya başlamıştır. Nitekim, Mayıs 2002’de Çin Milli Güvenlik Bakanlığına bağlı Uluslararası İlişkiler Araştırma Enstitüsü (China Institute of Contemporary International Relations, CICIR) tarafından yayınlanan, Çin’in uluslararası güvenlik ve stratejik ortamı ile ilgili yıllık rapor [China Institute of Contemporary International Relations, Guoji Zhanlue yu Anguan Xinshi Pinggu (Uluslararası Stratejik ve Güvenlik Durum Raporu), Pekin: Shishi Chubanshe, 2002] oldukça dikkat çekicidir ve rapor Çin ile ilgili anlatılan bölge politikasını özetler mahiyettedir. Rapora göre:

- Geçen yıldan başlayarak ABD’nin yürütmekte olduğu tek dünya düzeni küresel stratejisi, Çin’in yükselişi ve çıkarlarıyla ters düşmektedir;
- 11 Eylül sonrası terörizme karşı işbirliği yapılmasına rağmen ABD, Rusya ve Çin arasındaki kuşku ve mücadeleler giderilmemiştir;
- ABD’nin “Rusya’ya yakınlık, Çin’e uzaklık” politikasını yürütmesi ve gelecekte Çin’in ABD’ye olan tehdidinin, Rusya’dan daha fazla olabileceği kanaatine varılmasından dolayı; Çin ve ABD arasındaki stratejik mücadele, ABD-Rusya arasındaki stratejik mücadeleden daha sert olacağına benzemektedir;

- ABD terörizme karşı operasyonundan dolayı Çin'e yönelik kuşatma politikasını değiştirmemiştir;
- ABD'nin jeostratejik alanını Asya-Pasifik bölgesine kaydırması ve bölgede askeri gücünü artırması, Çin'i askeri bir baskıyla karşı karşıya bırakmaktadır.²²⁰

Dolayısıyla Çin, ABD tarafından doğrudan kuşatılma tehdidini görmüştür. Bu durumda Çin'in ABD ile bölgede bir rekabete girmesi kaçınılmaz görülmektedir. Çin, ilk etapta bölgede ABD ile doğrudan güç kullanımı rekabetine giremeyeceğinin farkında olduğu için, bölge ülkeleriyle ilişkilerini daha da geliştirme yoluyla bir mücadeleyi tercih etmektedir. Bunun başında ŞİÖ çerçevesinde her türlü işbirliğinin geliştirilmesi gelmektedir.

Her şeyden önce güven tesis edici mekanizmalar ve beş ülkenin sınır bölgelerinde silahsızlanma inisiyatifi gibi girişimler sayesinde, Şanghay mekanizmasının uluslararası ilişkilerde ve üye ülkeler arasında "güvenlik" sorunlarını başarıyla yönettiği görülmektedir. ŞİÖ, üye ülkelerin farklı konular bağlamında birbirleriyle etkili bir şekilde iletişim kurabilecekleri ve karşılıklı faaliyetlerini koordine edebilecekleri bir mekanizma yaratmıştır. Örgüt sayesinde ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, silahsızlanma, terörizmle mücadele ve işbirliği gibi konularda anlaşmalara imza atılmıştır. ŞİÖ'nün gelecekte sahip olacağı konumunun sınırları özellikle Çin-Rusya ilişkileri, ABD'nin Orta Asya'daki varlığı ve bölge ülkelerindeki ayrılıkçı terörist hareketlerin durumu tarafından test edilecektir.

²²⁰ China Institute of Contemporary International Relations, Guoji Zhanlue yü Anguan Xinshi Pinggu (Uluslararası Stratejik ve Güvenlik Durum Raporu), Pekin: Shishi Chubanshe, 2002.

11 Eylöl saldırlarından sonra, Orta Asya'da tanık olunan Batı'nın askeri varlığı yeni ortaya çıkan ŞİÖ için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Buna cevap olarak, ŞİÖ terörle mücadeleyle kendi kuruluş amaçlarından biri olarak kabul etmiştir. ŞİÖ'nün gelecekteki başarısında Çin ile Rusya'nın hayati çıkarları vardır.

BÖLÜM V

BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKALARI

Orta Asya'nın bağımsızlığını kazanması, tarih boyunca tanık olunmuş en garip bağımsızlık süreciyse, bu yeni devletlerin kendi güvenlik sorunlarının altından nasıl kalkacakları bundan da garip ve karmaşık bir soruydu. Yeni devletlerin liderleri bile ne yapacaklarını bilemez haldeydiler. Karşılarında Stalin'in haritadan kesip çıkardığı fakat etnik gerçeklere hiç uymayan ulusal sınırlar, kendisini ülkelerin nihai bekçisi olarak gören Rusya, o zaman dek hiç tanık olmadıkları ve karşısına çıkaracakları herhangi bir güvenlik mekanizması da bulunmayan, etnik milliyetçilik ve İslâmi köktenciliğin yayılması olgusu durmaktaydı.

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerinin güney komşularıyla ilişkileri hızla gelişmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde Tacikistan ve Afganistan'da gelişen olaylarla bağlantılı olarak geleneksel petrol satıcısı Orta doğu ülkeleriyle, petrol ve gaz rezervleri oldukça büyük Hazar Havzası ülkelerini birbirlerine bağlayan yeni enerji kaynakları politikaları ve Orta Asya'ya olan narkotik ticaret yollarının belirmesi bölgenin önemini arttırmıştır. Dolayısıyla bölgede oynanan büyük oyunda oyuncular, hedefler ve hedeflere ulaşma metotları açısından farklılık göstermektedir. Orta Asya'nın yeni bağımsız devletlerinin bu oyunda ayrı ayrı değil Nazarbayev'in hep öne sürdüğü gibi birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.

A. SINIR SORUNLARI VE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hızla artan bölgesel çatışmalar, sınır değişimleri, etnik milliyetçilik ve nüfus hareketleri uluslararası ve bölgesel güvenliği doğrudan tehdit eden unsurlar olarak belirlemiştir. Böylesi bir ortamda, bölge ülkelerinin iç yapılanmaları ve dış dünya ile ilişkilerini tanımlama biçimi uluslararası topluluğu ve özellikle komşu ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. Orta Asya'da bölge güvenliğini tehdit edecek en büyük tehlikeler bölge içerisinde meydana gelebilecek sorunlardır. Bölge içerisindeki su, toprak anlaşmazlıkları halklar arası ve devletlerarası çatışmalara yol açabilecek büyük sorunlardandır. Bu nedenle bağımsızlıklarını birer birer ilân eden Orta Asya ülkelerinin esas sorunlarından biri sınır problemlerinin çözümü olmuştur.

Tablo 5. Kazakistan'ın Sınır Uzunluğu

ÜLKELER	SINIR UZUNLUĞU
Rusya Federasyonu	6846 km
Çin Halk Cumhuriyeti	1533 km
Kırgızistan	1051 km
Özbekistan	2203 km
Türkmenistan	379 km

Kaynak: <http://www.mod.kz>.

Orta Asya'da yer alan Kazakistan'ın yüzölçümü 2.717.300 km².dir. Yukarıdaki tabloda bulunan ülkelerle toplam 12.012 km.lik sınırı bulunmaktadır.

Ulusal sınırların 1924-1925 yılları arasında Sovyetler Birliği tarafından belirlenmesi ve daha sonra bu ülkelerin sınırlarının değiştirilmesi de bu çatışmalara sebep olabilecek en büyük etkenlerdir. 1924'lerde ilk defa oluşturulmaya başlanan suni sınırlar yüzünden Sovyet döneminden gelen kargaşalar devam etmekteydi.

Orta Asya'daki her türlü kargaşa ve bölgesel anlaşmazlığa uygun demografik yapı görülmektedir. XX. Yüzyılın son dönemlerindeki global ve jeopolitik gelişmeler, bölgesel güvenlik problemlerini uluslararası siyasetin önemli unsuru haline getirmiştir. Birçok yeni bağımsız ülkeler gibi Kazakistan da bağımsızlığın ilk yıllarında komşularıyla sınır problemlerini çözmek için uğraş vermiştir. Zira SSCB döneminde söz konusu problemler çözüme tam kavuşturulmamıştır. Sınır sorunu ve güvenliği için bir araya gelen Orta Asya ülkeleri, Şanghay İşbirliği Örgütünü kurarak barışın kurulmasında büyük katkı sağlamışlardır. "Bölgesel örgütlenme" kavramı Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler tarafından da teşvik edilmektedir. Bölgesel örgütlenmenin yalnızca barış ve güvenlik konularını değil ekonomik ve sosyo-kültürel konuları da içerdiği açıktır. Avrasya bölgesinde de bu türden bir alt örgütlenme projesi, bölgesel dayanışmaya temel oluşturmanın ötesinde güvenlik ve barışın teminatı olarak ta işlev görebilir.

1996'da Şanghay Beşlisi adıyla bir araya gelen beş ülke, Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan aralarına Özbekistan'ı da alarak Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kurduklarını açıkladılar. Açıklamadaki mesaj ise çok açıktır:

“Artık tek kutuplu dünya yok!”²²¹ Altı ülke, 30 milyon km² ile Avrasya topraklarının beşte üçünü, 1.5 milyarı aşan nüfusu ile dünya nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Dahası örgütte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinden ikisi bulunmaktadır. Beş ülke arasındaki, daha doğrusu bir yanda Çin, diğer yanda Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan dahil olmak üzere iki taraf arasındaki sınır sorunlarının çözümü için yola çıkan beş ülkeli mekanizmanın zamanla rolü de, görevleri de değişmiştir. Ortaya liderlerin yanı sıra Kamu Güvenliği, Savunma ve Dışişleri Bakanları’nın da dahil olduğu siyaset, güvenlik, istihbarat, ekonomi ve ticaret alanlarında işbirliği yapılan bir örgüt meydana çıkmıştır.

1996 Şanghay Deklarasyonu ile Kazakistan, Kırgızistan, Çin, Rusya ve Tacikistan arasında sınır bölgelerinde silahlı kuvvetleri azaltma ve 1997 Moskova Deklarasyonunda askeri alanda güven tesis edici tedbirlerin artırılması hususunda anlaşmalar imzalanmıştır.²²²

Örgütün kurumsallaşması doğrultusunda somut adımlar ise 3 Temmuz 1998’de Almatı’da gerçekleşen üçüncü zirvede gündeme gelmiştir. Bu zirvede içişlerine karışmama ve karşılıklı toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı ilkeleri üzerinde duruldu. Kazakistan’ın önerisi ile taraflar, ŞİÖ’nün çalışma alanını genişleterek bölgesel güvenliğin yanı sıra ticari-ekonomik işbirliğini, özellikle enerji alanında işbirliğini gündeme almışlardır. Ayrıca etnik bölücülük, aşırı dinci akımlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı da dahil, uluslararası terörizmle ortak mücadele

²²¹ Anatoliy Streltsov, “Prekrasnoye Budushee ŞOS”, <http://www.shanghai.rfn.ru/comments/doc.html?id=457>.

²²² <http://www.cvi.kz/text/SHOS/Shanghay.html#kommentary>, Kazakistan Dış Politika Araştırmalar Merkezi.

edilmesi konusunda anlayış birliğine varıldı. Zirveden sonra yayımlanan bildiride “etnik bölücülük, etnik ayrılıkçılık ve aşırı dinciliğin hangi biçimde olursa olsun kabul edilemeyeceği ve uluslararası terör ile sınırdaki suçlarla mücadele edileceği” konusunda mutabakata varıldığı ifade edildi. Zirvede ilişkilerin ekonomik boyutu da ayrıntılı olarak ele alındı. Buna göre enerji ve yüksek teknoloji alanında işbirliğinin geliştirilmesinin yanı sıra petrol ve doğal gaz, demiryolu, karayolu, taşımacılık, sivil havacılık sektöründe geniş kapsamlı ve uzun vadeli işbirliği yapma kararları alınmıştır. Dikkat çeken bir başka unsur da, Almatı zirvesi sırasında bu “beşlinin” çalışmalarına ilgi duyan diğer dost ülkelerin de çalışmalara katılmak arzusunu sergilemeleri olmuştur.

25 Ağustos 1999 Bişkek zirvesi, uluslararası alanda tarafları rahatsız eden görüşmelerin daha yüksek sesle dile getirildiği toplantı olmuştur. Kosova ve Dağıstan’da yaşanan gelişmeler ile Çin’in Xinjiang (Sincan) Uygur Bölgesi’ndeki bölücü hareketler de ele alındı. Çok kutupluluğun dünyanın uzun vadeli istikrarı için gerekli ve “kaçınılmaz bir tarihi gelişme” olduğu vurgulandı. Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından zirve öncesi yapılan açıklamada zirvenin, dünya barışının tehditlerine karşı karşıya bulunduğu ve küreselleşmenin olumsuz yönlerinin ortaya çıktığı koşullarda toplandığına işaret edilerek bu durumda “bölgesel güvenlik ve işbirliğinin” önem kazandığını savunmuştur. Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev ve Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahmanov zirvede, Soğuk Savaş mantığından farklı olarak savundukları yeni güvenlik modelinin başarıya ulaşmasının uluslararası alana iyi bir örnek

sunacağını belirtmişlerdi.²²³ Aynı toplantıda Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, NATO'nun doğuya doğru yayılmasını ve Kosova krizini, bazı ülkelerin kendi çıkarlarına uygun bir dünya düzeni kurma çabalarının kanıtları olarak gösterdi ve Japonya ve ABD'nin oluşturmaya çalıştıkları füze savunma sisteminin Asya-Pasifik bölgesinin istikrarı için bir tehdit olduğunu açıkça beyan etmiştir. Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin de, “insan hakları” bahanesiyle başka ülkelerin içişlerine müdahale etmenin hegemonya ve güç gösterme politikasının yeni biçimi olduğunu öne sürmüştür. Bunun yanı sıra Zemin, bölgedeki ekonomik ve kültürel alışverişin hızlanması için eski İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını da istemiştir. Zirveye ev sahipliği yapan Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, bölgesel güvenlik ve ekonomik gelişme için gerekli koşulların sağlanmasında Çin ve Rusya'nın özel rolleri olduğuna dikkat çekerken bunun Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan tarafından memnuniyetle karşılandığını özellikle belirtmiştir. Zirveden sonra yayımlanan deklarasyonda bölgenin istikrar ve gelişmesini ilerletmek için işbirliği mekanizması kurulduğu ilan edildi. “11 Nokta Deklarasyonu” adlı belgede devletler, “ülkelerini birbirlerinin egemenlik, güvenlik ve kamu düzeni aleyhine zararlı faaliyetler için kullandırmama yükümlülüğünü üstlendiler.” Kazakistan, Kırgızistan ve Çin arasında sınır karakolu kurulması konusunda üçlü anlaşma, Çin ve Kırgızistan arasında da yine sınır konusunda ikili anlaşma imzalanmıştır.²²⁴ Şanghay İşbirliği Örgütü üye ülke güvenlik ve istihbarat birim başkanların Aralık 1999 Bişkek'te bir araya gelmesi örgüte bir ivme kazandırmıştır. Bu zirvenin gündeminde

²²³ Kamil Erdoğan, “Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne”, <http://www.kemalist.org/html/sections.php?op=viewarticle&artid=372>, 2005

²²⁴ “Mukayeseli Etnik İhtilâflar ve Kıbrıs: Siyasi ve Etnik Sınırlar...”, <http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=159>, 01. 04.2005.

uluslararası terörizm, bölgesel aşırıcılık, milliyetçi ayrılıkçılar, illegal silah ve narkotik ticareti ve kaçakçılık konusunda işbirliği yapma kararları alınmıştır. Üye ülke güvenlik birimleri ve istihbarat merkezlerinin koordineli çalışma hususunda memorandum imzalanarak “Bişkek Grubu” oluşturulmuştur. Beş lider, bölgesel güvenliği garanti altına almak, aşırı dinci akımlara ve etnik bölücülere darbe indirmek ve uluslararası terörle mücadele etmek konusunda işbirliğini sürdüreceklerini yinelediler.

5 Temmuz 2000’de Duşanbe’de (Tacikistan) gerçekleşen beşinci zirvede “Şanghay Beşlisi”nin geleceği ve 21. yüzyıldaki işbirliği ele alındı. Toplantıya Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov gözlemci olarak katıldı. Ekonomik ve ticari işbirliği de toplantının önemli gündem maddeleri arasındaydı. Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin, toplantı mekanizmasının işbirliği mekanizmasına dönüştürülmesi ile ilgili dört maddelik öneride bulunmuştur. Buna göre, değişik alan ve düzeylerde işbirliğini geliştirerek Şanghay Beşlisi Mekanizması’nın geliştirilmesini, güvenlik alanında işbirliğinin derinleştirilmesini, ikili ve çok yönlü ekonomik ve ticari işbirliğinin arttırılmasını ve dünya arenasında uluslararası olaylar ile ilgili istişare ve işbirliğinin güçlendirilmesidir.²²⁵ Akayev ise, diğer liderleri bütün bölgeyi kapsayan enerji ve haberleşme programlarına katılmaya davet etti. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de yaptığı konuşmada terörizme darbe indirilmesinin yeterli olmadığını, teröristlerin “inanç adına savaşmalarını” önlemek için ideolojik olarak da silahsızlandırılmaları gerektiğini söyledi. Ayrıca Putin, ABD’nin geliştirmeye çalıştığı ulusal ve bölgesel füze savunma sistemlerinin dünya barışı ve

²²⁵ Stephen Blank, “The Shanghai Cooperation Organization and its Future”, *Central Asia & Caucasus Analyst*, May 22, 2002.

gelişmesini tehdit ettiğini belirterek bunun yeni bir silahlanma yarışına yol açacağı uyarısında bulundu. Beş ülke liderleri 1972 yılında imzalanan Anti Balistik Füze Anlaşması'nın koşulsuz olarak korunması ve anlaşmaya saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdi. Liderler ayrıca, Çin'in ülkenin birleşmesi yönündeki "Tek Çin" politikası ile Rusya'nın Çeçenistan'daki teröre karşı mücadelesini desteklediklerini vurguladılar.

14-15 Haziran 2001'de Şanghay'da altıncı kez bir araya gelen "Beşli", Özbekistan'ın da aralarına katıldığını ve Şanghay Beşlisi Mekanizması'nın Şanghay İşbirliği Örgütüne dönüştürüldüğünü açıkladılar. Bu altı ülke liderleri zirve deklarasyonu yanı sıra "Terörizm, Bölücülük ve Aşırı Akımlara Darbe İndirmekle İlgili Şanghay Anlaşması"nı imzaladılar. Söz konusu ülkeler arasında daha önce mevcut olan Savunma Bakanları arasındaki görüşme mekanizmasına ek olarak Başbakanlar ve Kültür Bakanları arasında da görüşme mekanizmaları kurulduğu açıklanmıştır. Jiang Zemin, zirvedeki imza töreninden sonra yaptığı konuşmada imzalanan belgelerin altı ülke arasındaki iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği için hukuki temel oluşturduğunu ve bu belgeleri insanlığın barış ve gelişmesine yapılan katkı olarak nitelemiştir. Putin ise, yeni işbirliği örgütünün daha rasyonel ve etkili çalışacağını belirterek yeni örgütün çalışma prensibinin "işbirliği yöntemi ile güvenlik aramak" olacağını kaydetti. Nazarbayev de, Şanghay Beşlisi'nin kuruluş amaçlarından olan 7 bin kilometrelik sınır boyunca bütün sorunların çözüldüğünü ifade ederken, Orta Asya'nın bugün karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin aslında tüm Avrasya'nın karşı karşıya bulunduğu tehlikeler olduğu görüşünü savundu. 14 Eylül 2001'de bu kez üye devletlerinin başbakanları, Almatı'da bir araya geldi. Bu

toplantıda başbakanlar, örgüt kapsamında Başbakanlararası Düzenli Görüşme Mekanizması'nın kurulduğunu ifade etmişlerdi. Ayrıca bu zirvede ABD'ye karşı yapılan terör saldırılarını kınayan ortak açıklama yapılmıştır. Zirvenin bir diğer önemli yanı, ŞİÖ'ne üye ülkelerin, bölgesel ve ekonomik işbirliğinin amaçlarını ilgilendiren ticari yatırımlar alanında olumlu koşulları sağlama memorandumunun imzalanmasıdır.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün hukuki zemini ise 7 Mayıs 2002'de St.Petersburg'da düzenlenen toplantı sırasında atılmıştır. Örgütü oluşturan altı ülkenin devlet başkanı ŞİÖ Anlaşması'nı imzalamıştır. Faaliyetlerinden de anlaşılacağı gibi kendi arasında organize olmuş, bu doğrultuda diğer devletler ve uluslararası kurumlarla siyâsi, ticarî-ekonomik, kültürel, ilmi-teknik alanlarda işbirliği yapmaya hazır bir örgüttür. Şanghay İşbirliği Örgütü, başka devletlere veya bölgelere karşı kurulmuş bir askeri-siyasi ittifak olarak algılanmaktadır. ŞİÖ, 1996'da "Şanghay Beşlisi" adıyla bir araya gelen, her yıl bir ülkede yapılan düzenli toplantılarla gittikçe genişleyen ve hayatın her alanında işbirliği kararlarıyla sağlam temeller üzerinde kurulmuş bir Avrasya cephesidir. Bazı yazarlara göre, ŞİÖ, emperyalist Batı'ya, onun Ezilen Dünya'yı parçalama saldırısına karşı sınımsız birleşen bir Asya Kalesi!.. Bu kale, dünyanın merkezinin Asya'ya kaydığı 21. yüzyılda insanlığın geleceğini de belirleyecek bir öneme sahiptir.

28 Mart 2003'te Moskova'da bir araya gelen ŞİÖ'nün altı lideri, örgütün resmi anlaşmasını onaylayarak örgütü resmi bir milletlerarası örgüt olarak resmen hayata geçirmişlerdi. Buna ek olarak liderler Çin'in başkenti Pekin'de faaliyete geçecek olan örgütün merkezi ile Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te çalışmaya

başlayacak olan terörizmle mücadele merkezi ile ilgili birtakım kuruluş ve finansman konuları ele alınmıştır. Zirvede örgütün ana anlaşmasının kabulüne ek olarak örgütün en büyük problemi olan finansman konusu da bütün ayrıntılarıyla görüşüldü. Daha önce varılan anlaşmalar çerçevesinde örgütün yüzde 60'ını Rusya, Çin yüzde 30 payla eşit olarak paylaşacaklar, geriye kalan 40'ı diğer üye ülkeler karşılayacaklardı.²²⁶ Zirvede bu durumun akabetine resmîyet kazandırılmıştır. Bunların yanı sıra ayrıca örgütün Bişkek'te faaliyete geçmesi kararlaştırılan 'Bölgesel Terörizmle Mücadele Merkezi'nin muhtemel yapısı, faaliyet alanları ve gücü gibi önemli konuların görüşülmesi ve sonuçlandırılması ele alınmıştır.

17 Haziran 2004 Taşkent Zirvesi'nde "Taşkent Deklarasyonu" imzalanmış, örgütün Daimi Sekreteryası da Pekin'de bulunması kararı alınmıştır. Afganistan ve Moğolistan zirvede "gözlemci" statüyle katılmaları, örgütün yeni açılımlarla ileri gideceğinin bir sinyalini vermektedir. ayrıca bu zirvede, ŞİÖ'nün artık sadece sınır sorunlarını çözmeye yarayan bir mekanizmadan öte çok katmanlı bir yapıya doğru gittiğini göstermektedir.

2005 ŞİÖ zirvesi Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılmıştır. Zirvenin sonuç bildirgesinde, ABD öncülüğündeki 'koalisyon ülkeleri kuvvetleri'nin, Afganistan ve diğer Orta Asya ülkelerinden ne zaman asker çekeceğine dair bir takvim belirlemesi talep edildi.²²⁷ Bilindiği gibi ABD, Afganistan işgalini gerekçe göstererek Kırgızistan ve Özbekistan'da askerî üsler kurmuştu. Zirveye Moğolistan gözlemci ülke sıfatıyla katılmıştır. 6 Temmuz 2005 günü yayınlanan zirve sonuç bildirgesiyle; İran, Pakistan ve Hindistan'ın da gözlemci üye sıfatıyla örgüte

²²⁶ Fikret Ertan, "Şanghay Teşkilatı Zirvesi", <http://www.zaman.com.tr>, 28.05.2003.

²²⁷ <http://www.cvi.kz/text/SHOS/Shanhay.html#declaracia> [Rusça].

alındığını açıklanmıştır. Ayrıca bu zirvede Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki, Soros destekli (Pembe/Turuncu) darbeler kınanmıştır. ŞİÖ böylece dünyanın yarıya yakın nüfusunu ve Avrasya'nın 37 milyon kilometrekarelik bölümünü etkisi altına almış oldu.²²⁸ Üstelik, yakın gelecekte Vietnam, Tayland, Malezya ve Endonezya'nın örgüte alınacağı konuşulmaktadır. Her ne kadar ŞİÖ'ye mensup ülkelerin güvenceleri ve çıkarları mevcutsa da özellikle Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesine nüfuz etmeye çalışan ülkelere başta ABD hegemonyasına karşı birleşmesi gözden kaçmamaktadır.

Astana'da yapılan bu zirve öncesi Çin ile Kazakistan arasında stratejik ortaklık deklarasyonu imzalandı. Çin Devlet Başkanı Hu Jintao ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev arasında yapılan ikili görüşmenin ardından, liderler "iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği şart"ını imzaladılar. Heyetlerarası görüşmelerde ise doğal kaynakların işletilmesi alanında işbirliği, sınır aşan sularda tehlikeli durumlarda karşılıklı acil haberleşme, sınır işbirliği ve enerji alanında işbirliği anlaşmaları ile Trans-Kazakistan demiryolu yapımı konusunda birlikte çalışma hakkında memorandum ile haberleşme, sanayi alanında da işbirliği memorandumu imzalanmıştır. Bu görüşmenin ardından Nazarbayev ve Jintao, "21. yüzyılda stratejik ortaklık ve işbirliği" sonuç bildirgesini imzaladılar.²²⁹

Örgüt içerisindeki aktif katılımıyla Kazakistan Cumhuriyeti, uluslararası ve bölgesel entegrasyon sürecinde de itibarını artırmaktadır. Nitekim ŞİÖ'nde aktif ve

²²⁸ Askar G. Kojikov, "Şanhayskaya Organizaatsiya Sotrudničestvo i Bezopasnost Kazakhstana", *Sb. Materialov Mejdunar. Nauç.- Prakt. Konf.* (31 Avg. 2001), Pod Red. V. D. Kurganskoy, Almatı, 2001, s. 105.

²²⁹ Askhat Kessikbayev, "Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup'a Doğru?", <http://www.tusam.org/modules.php?name=News&file=article&id=76>, 2005.

yapıcı konuma sahip olan Kazakistan, aynı zamanda kendi stratejik hedeflerine ulaşmayı da başarmıştır. Bilhassa sınır problemlerinin nihai çözümü, Çin ile hudutların hukuki temellerinin oluşturulması, bölgede askeri ve siyasi durumun iyileşmesi, gerginlik seviyesinin azalması, ŞİÖ üyesi olan diğer bölge ülkeleri ile köktendincilik ve uluslararası terörizme karşı ortak çaba sarf edilmesi gibi önemli konularda ulusal çıkarlarına uygun çözümler üretebilmiştir.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün küresel alanda belirleyici unsur olarak yerini alabilmesi için sınır güvenlik anlaşmalarının ötesinde ekonomik, politik ve kültürel geçişkenlikleri tamamlayıp Hindistan ve Pakistan gibi Asya-içi denge unsurlarını da içine katması halinde NATO'nun genişleme planlarına karşı bir Asya cephesi oluşturabilir.

B. RUS-ÇİN STRATEJİK ORTAKLIĞI

Rusya Federasyonu ile Çin Halk Cumhuriyeti, yıllardan beri ilişkilerini zehirleyen, çatışma ve gerginliklere yol açan toprak sorunlarını çözmek ve aralarında somut bir işbirliği geliştirmek amacıyla 1989'dan bu yana ciddi adımlar atarak ilişkilerini istikrarlı bir zemine oturtmakta başarı göstermektedirler.

Nisan 1996'da Yeltsin'in iki başbakan yardımcısı ve yedi bakanla birlikte Pekin'e yaptığı ziyaret böyle olumlu bir ortamda gerçekleşti. Ekonomiden başlayarak sınırlarda güven artırıcı önlemlere kadar 15 değişik alanda işbirliği anlaşmalarının imzalandığı bu ziyarette açıklanan bir deklarasyonla taraflar aralarındaki ilişkileri

stratejik ortaklık olarak nitelediler.²³⁰ Aynı yılın Aralık ayında Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Li Peng'in Moskova'yı ziyareti sırasında, Rusya ile Çin'i ayıran 4200 kilometrelik sınır boyundaki askeri birliklerde karşılıklı indirimler yapma hususunda anlaşma sağlanması, Moskova ve Pekin arasındaki yakınlaşmanın ve birbirlerine karşı duymaya başladıkları güvenin somut bir göstergesi oldu. Bu ziyarete ilişkin bildiriye, taraflar aralarındaki stratejik ortaklığı sürdürmek ve geliştirmek hususundaki kararlarının sarsılmaz olduklarını ve bu ortaklığın, soğuk savaş sonrası dönemde dünyada tek süper devlet konumunda olan ABD'nin etkisini dengelemeyi ve çok kutuplu bir dünya düzeni kurulmasını hedeflediklerini teyit ettiler. Bu açıklama değişik şekillerde algılanmış ve bazı yorumculara göre, Moskova'nın amacının Washington'a karşı Çin kartını oynayarak ABD'yi NATO'nun genişlemesinden vazgeçirmek olduğunu; Çin'in de, Moskova'yla yakınlaşarak ABD'nin insan hakları politikasına karşı tepkisini ortaya koyduğunu belirtmişlerdi.

Yeltsin'in Çin'e yapmış olduğu ziyaret sırasında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanları tarafından Şanghay'da 26 Nisan 1996'da imzalanan "Beşli Sınır Güvenliği Anlaşması", özellikle Rus-Çin ilişkilerinin sağlam bir zemine oturtulması açısından büyük önem taşımaktadır. "Sınır Güvenliği Anlaşması", sınırın iki tarafında 100 km'lik bir alanda bulundurabilecek askeri birliklerin sayısını sınırlamakta, bu bölgede yapılacak askeri tatbikatlar hakkında önceden bilgi verme ve gözlemci kabul etme zorunluluğunu getirmektedir.

1. Rusya ve Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki Ortak Çıkarları

²³⁰ Sherman Garnett, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", *The Washington Quarterly*, Vol: 24, No. 4 (2001), s. 45.

1996 yılında Şanghay Beşlisinin oluşumunda, Afganistan'dan tüm Orta Asya'yı etkisi altına almaya çalışan köktendincilik ve teröre karşı savunma işbirliği ihtiyacı ön planda tutuluyordu. Buna ilaveten bahsi geçildiği gibi Çin, parçalanmış Sovyetler Birliği'nin yerine kurulan, BDT üyesi komşularıyla (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) sınır anlaşmazlıklarını görüşebileceği uygun bir platforma kavuşuyordu. Ancak, ŞİÖ'nün oluşumundaki temel içgüdünün; dünyanın kalbi sayılan Orta Asya'ya nüfuz etmeye çalışan ABD hegemonyasına karşı, Rusya ve Çin'in birleşik özsavunması olduğu gözden kaçmamaktadır.²³¹ Günümüzde önemli hale gelen enerji kaynaklarını barındıran Hazar denizi çevresinde ve Orta Asya'da üç süper güç karşı karşıyadır. Rusya, arka bahçesini düzenleyerek, Orta Asya Cumhuriyetlerini BDT çitinin içinde tutabilmek için uğraşmaktadır. ABD, denizlerdeki hakimiyetini kara hakimiyetiyle perçinleyerek, rakipsiz bir dünya egemenliği için 'Dünyanın Kalbini' ele geçirmeye çalışmaktadır. Çin ise, ABD ile gelecekteki çatışma koşulları öncesinde, bölgede ittifaklar kurarak, güçlü mevziler oluşturmaya çalışmaktadır.

Dolayısıyla Rusya ve Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün temel direkleri olması hasebiyle ortak jeo-stratejik beklentilerin yanı sıra örgütün temel hedeflerinde kendi çıkarlarını göz önünde bulundurdıkları bir gerçektir. Rusya Orta Asya'daki jeopolitik varlığını güçlendirme gayretindedir. Orta Asya, Moskova dış politika yapımcılarının öncelikli alanları dahilinde olup Rusya'nın ilgili bölgede hayati çıkarları söz konusudur: stratejik enerji kaynaklara ulaşımının sağlanması, bölge pazarını elde bulundurulması, bölgedeki Rus etnik grubunun haklarının korunması,

²³¹ Şahap Osman Aras, "Dünyanın Kalbine Neler Oluyor?", www.euroasiaforum.com/yazarlar.php?pg2=osman-aras&id=5, 2005.

Orta Asya ve dolayısıyla Rusya'daki istikrarı bozabilecek ideoloji ve unsurları (narkotik ve kaçak silah ticareti) çökertmektir. Bölgedeki etkinliğini arttırma ve çıkarlarını koruma bağlamında ABD ve diğer güçlerin bölgede kalıcı unsurlarına karşı Rusya her alanda mücadele etmektedir. Her ne kadar Rusya ekonomisi bu amelleri gerçekleştirmede yetersiz kalıyorsa da bu eksikliği ŞİÖ ve KGA (Kolektif Güvenlik Anlaşması) gibi örgütlerin askeri-politik kaynaklarını kullanarak söz konusu mücadeleyi mümkün kılmaktadır.²³²

Bir bölgesel güç olarak Çin'in başını ağrıtan başlıca meselelerden biri Sincan (Doğu Türkistan) bölgesidir. Pekin'in dış politika yapımclarını endişelendiren durumlardan bir diğeri Afganistan'daki istikrarsızlıktır. Nitekim, Sincan bölgesinin güney-doğu sınırı Afganistan'dır. Böylece, güvenlik meselesi etrafında bir araya gelen üye devletlerle Çin her konuda açık olduğunu bildirmektedir. Orta Asya ülkeleriyle jeo-ekonomik düzlemdeki ilişkileri ŞİÖ çerçevesinde daha da derinleştirebilir. Orta Asya ülkelerinin iktisadi gelişmesi bölgenin siyasi istikrarı ve dolayısıyla Çin'in batı sınırlarının istikrarı için önem taşımaktadır. Öte yandan, Çin bölge ülkelerin önemli ekonomik partneri olarak uzun vadede Rusya'nın etkinliğini bir nebze olsun azaltma içinde olabilir. Rusya'nın günümüzde ekonomik zayıflığı ve perspektifte Afganistan'ın istikrarı göz önüne alındığında söz konusu senaryonun gerçekleşme ihtimali de yok değildir. Doğu-Asya Havzasında büyüyen ekonomik potansiyeli ile Çin artık bir güç merkezi olma yolundadır. Bunların yanı sıra hem Rusya, hem de Çin'in ortak jeo-stratejik çıkarları da söz konusudur. Her iki devlet mevcut küresel güç dağılımı konusunda memnuniyetsizliklerini belirterek açıkça

²³² Askhat Kessikbayev, "Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup'a Doğru?", <http://www.tusam.org/modules.php?name=News&file=article&id=76>, 2005.

ABD hegemonyasına üstü kapalı veya açık çıkabilmekteler. Günümüz itibariyle ABD'nin askeri-ekonomik pozisyonları ölçülmeyecek kadar muazzam olması bakımında önümüzdeki 10-15 yıl küresel düzenin ABD hegemonyası altında geçeceğine hiç kuşku yoktur. Bu bakımdan ABD hegemonyasına bir alternatif güç duruma gelebilmesi için hem Rusya hem de Çin'in orta vadedeki ortak stratejilerinden bahsetmemiz mümkündür.

Şu bir gerçek ki ne Rusya ne de Çin bugün tek başına uluslararası düzeni değiştirme kuvvetine sahip değildir. Uluslararası siyasetteki gücünü koruyan Rusya henüz ekonomik istikrarı yakalayamamış durumdadır. Şöyle ki, acil iktisadi kurumsal reformlar gerçekleşmediği sürece Rusya'nın ekonomik göstergeleri daha da aşağıya düşebilir. Öte yandan, Çin daha güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmasına karşın uluslararası sistemdeki politik pozisyonları nispeten zayıftır. Doğu-Asya'daki pozisyonları güçlendiren Çin, henüz Batı'ya karşı açık bir konfrontasyona çıkmış değildir. Küresel hedeflere ulaşmanın ilk adımı Şanghay İşbirliği Örgütü'dür.

Rusya ve Çin gibi bölgesel güçlerin ŞİÖ çerçevesindeki işbirliği, Rusya'nın siyasi-askeri potansiyeli ile Çin'in ekonomik gücünü birleştirerek ABD gibi hegemon gücün dengeleyici unsuru olma yönündeki hedeflere daha da yaklaşmaları söz konusudur. Çin-Rusya yakınlaşmasını bu bağlamda değerlendirmemiz mümkündür. ŞİÖ, işte bu amaçlara ulaşmak için her iki bölgesel güç için yegane uluslararası platformdur. 2001 Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesinde Rusya Dışişleri

Bakanı İvanov'un şu sözleri iki ülkenin stratejik ortaklığını ortaya koyacak niteliktedir: “Moskova'nın yaklaşımı-Pekin'in yaklaşımıdır...”²³³

Örgütün, tek kutupluluktan ziyade çok kutuplu dünya vizyonu hem Bişkek, hem de Duşanbe Deklarasyonlarında da dile getirilmiştir. 1999 Bişkek Deklarasyonu'nun 11. maddesinde “günümüz dünyasının sağlıklı gelişimi ve uluslararası düzende uzun vadede istikrar ve barışı sağlanması açısından çok kutuplu dünya düzeni” tesisi açıkça belirtilmiştir.²³⁴ Duşanbe zirvesinin en kayda değer özelliklerinden biri de, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Füze Savunma Sistemi 1972 Antlaşmasına uyacaklarını belirtmeleri olmuştur.²³⁵ Böylece, Rusya ve Çin'in ABD'nin ulusal füze savunma sisteminin geliştirmesine bir karşı atak olarak değerlendirilebilir.

2. Orta Asya Ülkelerinin Beklentileri

Günümüzde Orta Asya ülkeleri için öncelikli ekonomi-politik hedefleri dört noktada özetleyecek olursak:

- 1) Jeo-kültürel bağlamda devlet bağımsızlıklarını pekiştirerek Sovyetler döneminde maruz kaldıkları kültürel parçalanmışlığın üstesinden gelmek,
- 2) Jeo-ekonomik bağlamda Orta Asya'da entegrasyon sürecin oluşturulması ve sonucunda ortak ekonomik alanın tesis edilmesi,
- 3) Orta Asya'da iktisadî gelişim için güvenli ortamın sağlanması,

²³³ <http://www.cvi.kz/text/SHOS/Shanghai.html#kommentary>, Kazakistan Dış Politika Araştırmalar Merkezi.

²³⁴ <http://www.china.org.cn/russian/43147.htm>, Bişkek Deklarasyonu.

²³⁵ <http://www.china.org.cn/russian/43163.htm>, Duşanbe Deklarasyonu.

4) Ekonomi-politik bağlamda ise ilgili devletlerin dış dünya ile eşit düzeyde ilişkilerin güçlendirilmesi açısından gerekli koşulların sağlanmasıdır.

Şanghay İşbirliği Örgütü, Şanghay Beşlisi'nin devamı gibi gözükmeye karşın misyon, vizyon ve perspektif konseptleri açısından özne itibarıyla farklılık arz etmektedir. ŞİÖ üye devletleri örgütün temel hedeflerin tanımlanma sürecinde kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmaları bir gerçektir. Bu bağlamda, Çin Halk Cumhuriyeti kendi etrafında ticarî ilişkileri geliştirebileceği, Pazar ve doğal kaynakları temin edebileceği istikrarlı bir havzanın tesis edilmesini, dış güçlerin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki (Doğu Türkistan) gelişmeler desteklerin kesilmesini arzulamaktadır. Rusya, Orta Asya havzasındaki kaybetmeye yüz tuttuğu siyasî-askerî, iktisadî ve kültürel etkinliğini güçlendirmeye devam edecek açılımların peşindedir. Orta Asya ülkelerine gelince, ilgili ülkelerin beklentilerini beş maddede özetleyecek olursak: 1) Dış yatırımlarını arttırmak, 2) Orta Asya'da güvenlik ve istikrarı tesis ederek bütünleşmeye gitmek, 3) bölgesel iktisadî işbirliğini derinleştirmek, 4) terörizm, silah kaçakçılığı, dini aşırılıklar ve narkotik ticaretle mücadele konularında işbirliği, 5) ŞİÖ üye devletlerin (özellikle BM Güvenlik Konseyi üyesi Rusya ve Çin'i) stratejik olanakları çerçevesinde Afganistan'ı problem yumağından istikrarlı bir komşu devlet çizgisine getirmektir.²³⁶

Bu hedefler doğrultusunda, üye devletler örgütü daha işlevsel konuma getirmek için kurumsallaşmayı hızlandırmışlar. Nitekim, 17 Haziran 2004 tarihinde gerçekleşen Taşkent Zirvesi'nde bu konular ele alınmıştır. Taşkent zirvesi, ŞİÖ'nün artık sadece sınır problemleri çözmekten öte çok katmanlı bir yapıya doğru gittiğini

²³⁶ Çen Kun Fu, *Geopolitika Kazakhstana: Mejdu Proşlim i Buduşim*, Almatı Jetiargı, 1999, s. 354.

göstermektedir. Çin'in üye ülkelere kredi imkanı sunması, Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerle işbirliğini geliştirmek için siyasi irade gösterilmesi, zirve sonunda liderlerin imzaladığı Taşkent Deklarasyonu ile “Şanghay İşbirliği Örgütü Kalkınma Fonu” ve “Şanghay İşbirliği Örgütü İş Kurulu” oluşturulması fikrinin benimsenmesi, Orta Asya'daki güvenlik ve istikrar için üye ülkelerin ekonomik kalkınmasına vurgu yapılması bu dönüşümün ilk işaretleri olarak sayılabilir.

28 Mayıs 2004'te örgüte üye ülkelerin ekonomi ve ticaret bakanlarının yine Taşkent'te yaptığı toplantıda, güvenlik ve istikrar için önceliğin bölgesel ekonomik ve ticari işbirliğine verilmesi üzerinde duran bakanlar, Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'un daha önce ortaya attığı 'Orta Asya Ortak Pazarı' projesini tartıştı. Dünyada yaklaşık 500 milyon kişilik AB ortak pazarı; yaklaşık 900 milyon kişilik Amerikan ortak pazarı; Asya ve Büyük Okyanus bölgesindeki 21 ülkeden oluşan yaklaşık 2.6 milyar kişilik ortak pazar; 10'dan fazla Güney Asya ülkelerinden oluşan 500 milyon kişilik ortak pazar örnek gösterilerek, Orta Asya'da benzer bir ekonomik birliktelik kurulabileceği fikri geliştirildi.²³⁷ Projenin ilk aşamasında, serbest ticaret bölgelerinin, ardından ortak gümrük birliğinin, daha sonra da yatırım ve işgücünün serbest dolaşabileceği bir ortak pazar oluşturma hedefi de gündemdedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da yaşanan jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel kırılmalar, bölgesel ve küresel güç merkezleri karşısında daha da belirginleşmektedir. Bölge içinde hassas dengeler ve tarihî köklere dayanan Rusya-Çin rekabeti Orta Asya ülkelerini ABD ile yakınlaşmaya itmektedir. Doksanlı yılların sonunda Rusya'nın desteğini alarak bölgede etkinlik kurmaya çalışan

²³⁷ Askhat Kessikbayev, “Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup'a Doğru?”, <http://www.tasam.org/modules.php?name=News&file=article&id=76>, 2005.

Özbekistan, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin askeri ve ekonomik etkisi altına girişi gözden kaçmamaktadır. Kazakistan, kendi hareket alanı genişletmesi açısından Rusya-Çin dengesine gereksinim duymakta ve bu bağlamda “çok vektörlülük” prensibi çerçevesinde esnekliği yüksek bir dış politika izlemektedir. Kırgızistan ise kendi içsel siyasi sorunu yanı sıra hem kıta ölçekli, hem de bölgesel güçlerin rekabet konjonktüründe ayakta durmaya çalışmaktadır. Bağımsızlığından itibaren bugüne dek iç savaşla yıpranan Tacikistan tüm bölge-içi ve kıtasal unsurların edilgen aktörü durumundadır. Böylesine karışık bir yapı üzerine kurulan Şanghai İşbirliği Örgütü'nün aktivitesi ve varlığını belirleyen Rusya ve Çin'in atacakları adımlar özellikle önem arz etmektedir. Rusya-Çin ikilisinin iktisadî açıdan gelişme hızlarını arttırmalarıyla eşzamanlı olarak yakınlaşmaya gitmeleri Orta Asya ülkelerini Rusya'ya daha da yakınlaşmasına sevk edecektir.

C. KAZAKİSTAN'IN ULUSAL GÜVENLİĞİ

Bağımsızlık sonrası ülkede ulusal bağımsızlığın simgeleri arasında sayılan Ulusal Ordu kurma sorunu çok önem kazanmıştır. Başlangıçta 20 bin kişiden daha az sayıya sahip ulusal muhafız güçlerinin kurulmasından söz edilmekteydi, diğer güvenlik gereksinimleri BDT'nin ortak güçleri tarafından karşılanacaktı. Fakat çıkan anlaşmazlıklar sonucu Kazakistan tercihini değiştirmek zorunda kaldı ve 1992'de kara, hava ve deniz kuvvetlerinden oluşan kendi ulusal ordusunu kurmaya karar verdi. Kazakistan'ın kendi silahlı kuvvetlerini kurmasının, Kazakistan Cumhuriyetinin ulusal güvenliğini sağlamak, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü

korumak için zaruret haline geldiği açıklanmıştır. Mart 1993'de Nazarbayev, Rusya ile askeri işbirliği ve her iki ülkenin topraklarına uzanan bir ortak savunma anlaşması imzalamıştır.²³⁸ Ulusal ordusunu kurmayı hızlandıran Kazakistan parasal kaynaklardan teçhizata değin bir dizi alanda çok büyük güçlüklerle karşılaştı ve Ocak 1995'te Rusya ile yeni bir güvenlik antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Söz konusu antlaşma, iki tarafın silahlı kuvvetlerinin ortak eğitim, entegre edilmiş kumanda sistemi, birbirlerinin askeri üs ve kuruluşlarından yararlanma hakkı gibi unsurlar aracılığıyla tedrici olarak birleştirilmesini öngörüyordu.²³⁹

Kazakistan'ın bağımsız ordu kurma girişimlerinde karşılaştığı bir diğer önemli sorun, silahlı kuvvetlerin etnik yapısı ile ilgili olmaktadır. Zira, ulusal sadakat sorunu, ülkedeki askerlik hizmetinde çok önemli yer tutmaktadır. Ulusal sadakat kaygıları yüzünden, yalnız Kazaklardan oluşan bir ordunun kurulmasını düşünmek siyasal açıdan mümkün olmamaktadır. Fakat, Kazakların kumandası altında görev yapacak etnik Rus askerlerine ne derece güvenilebileceği ya da onların Kazak kumandasını kabule ne denli istekli olacakları sıkıntı yaratmaya devam etmektedir. Ülke kendi silahlı kuvvetlerini kurarken, eskiden olduğu gibi iki yıllık zorunlu askerlik uygulamasını benimsemiş, fakat ilk yıllarda önemli ölçüde sorunlar yaşamıştır. Bir diğer önemli nokta, günümüz Kazakistan'ında askeri kuvvetlerin değişik rütbelerdeki subay kadrosunun büyük çoğunluğunun Slav kökenlilerin elinde bulunmasıdır. Bunun nedeni Sovyetler döneminde, ülkede ulusal askeri kadrolar yetiştirilmemiş olmasıdır. Eski Sovyet ordusu subayları arasında Kazakların oranı sadece %1.21'di. Eski SSCB kara ordularındaki Kazak generallerin sayısı 5-6 kişiyi

²³⁸ Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 294.

²³⁹ *Ibid.*, s. 280.

geçmezdi. Deniz kuvvetlerinde ise yalnızca bir Kazak amirali vardı.²⁴⁰ Bunlara ek olarak, Kazakistan ordusunda görev yapan bu Slav kökenli subayların çoğunun ülkeyi terk etmiş olmasından dolayı ciddi kadro sıkıntısı yaşanmıştır. Ülke bu açığı gidermek için bir çok askeri okullar açmakta ve yine bu amaçla çok sayıda Kazak gencinin dış ülkelerde, özellikle de Türkiye’de eğitim almalarını sağlamaktadır.

Kazakistan Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetleri 8 Mayıs 1992’de kurulmuştur. Silahlı Kuvvetlerin personel sayısı yaklaşık 45.000 olup, bu mevcudun 68.000’e çıkarılması hedeflenmektedir. Savunma Bakanlığı teşkilatında; Kara Kuvvetleri Başkomutanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Mobil Kuvvetler Komutanlığı ile Topçu ve Roket Birlikleri Komutanlığı bulunmaktadır. Ayrıca, Sınır Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı, Cumhurbaşkanlığı Koruma Hizmetleri ve Muhafız Birlikleri ile İç Güvenlik K.lığı (barışta İçişleri Bakanlığına bağlı), hareket durumunda Savunma Bakanlığının kuruluşuna girmektedir.

Savunma Bakanlığı teşkilatının reorganizasyonu devam etmekte olup 1996 yılı sonlarında (aynı zamanda Svn.Bak.1 nci Yrd. olan) Genelkurmay Başkanlığı kadrosu ihdas edilmiştir. Reform planı kapsamında 2005 yılına kadar silahlı kuvvetlerin yeniden modernizasyonu planlanmıştır. Birinci aşamada 2002 yılına kadar kadrolaşma, Bölge Komutanlıklarının tamamlanması ve zayıf şiddetteki tehdide ve terörist eylemlere karşı koyabilecek seviyeye ulaştırılması, ikinci aşamada ise silahlı kuvvetlerin orta şiddetteki itilafları çözebilecek güce ulaşması hedeflenmiştir. Türkiye’de 300’den fazla rütbeli personel değişik kurs ve öğretim

²⁴⁰ M. Şauhutdinov, “Boennaya Bezopasnost –Vajneyşii Aspekt Natsiyonalnoy Bezopasnosti RK, *Sayasat*, N 8, 2002, s. 22.

görmüştür. Çoğunluğu Harp Okullarından mezun olmuşlardır ve kıt'alarda hizmet etmektedir. Halen 30-40 Kazakistan'lı asker bulunmaktadır.

Kazakistan, 15 Mayıs 1992'de, Taşkent'te BDT devletleri arasında, imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşması'na katılmıştır. 23 Mayıs 1992 tarihli Lizbon Protokolünü imzalamış ve START-1 anlaşmasına taraf olmuştur. 24 Nisan 1995'de "Semipalatinskiy" poligonunda bulunan bütün nükleer silahların Rusya'ya taşınması ile ülke sahip olduğu bütün nükleer silahlarını Rusya'ya devretmiştir.²⁴¹ 26 Temmuz 1994'te, Rusya Federasyonu (RF) ile "Müşterek Güvenlik Konsepti" kabul edilmiştir. Barış İçin Ortaklık (BİO) programına taraf olup, tatbikatlara gözlemci statüsünde katılmaktadır.

RF'nun, Kazakistan'da, 2050 yılına kadar kiraladığı Baykonur Uzay Merkezi, Sarı Sagan ve Emba Test alanları kapsamında ve Kazakistan Sınır Güvenlik Kuvvetleri bünyesinde (120 kişi) yaklaşık 10.000 civarında askeri personeli bulunmaktadır.

Ülke güvenliğinden kaynaklanan endişelerden dolayı Rusya ile önemli askeri ilişkilere giren Kazakistan, Mayıs 1992'de Taşkent'te "Kolektif Güvenlik Anlaşması"nı imzalamıştır. Bu anlaşma taraflardan herhangi birisine karşı bir saldırı gerçekleştiği takdirde, diğer taraflar askeri güç kullanımı da dahil olmak üzere, saldırıya maruz kalan tarafa destek verecekleri hususları güvence altına alınmıştır. 1995'te yenilenen bu anlaşmayla artık daha çok dış tehditlere karşı bir korunma sağlanması amaçlanmıştır.²⁴² Kazakistan her zaman dışarıdan gelebilecek bir

²⁴¹ E. Baydilov, "Mejdunarodnaya Bezopasnost i Zoni, Svobodnie ot Yadernogo Orujia", *Kazakhstan Spekr*, S. 1 (7), 1999, s. 50.

²⁴² Umirserik T. Kasenov, "Bezopasnost Tsentralnoy Azii: Natsionalnie, Regionalnie i Globalnie Problemi", Almatı, Kaynar, 1998, s. 23.

tehditten çok olası bir iç çatışmadan kaygı duymuştur. Fakat 11 Eylül'den ve bölgede radikal dinci akımların artmasından sonra yeni bir güvenlik örgütlenmesi ihtiyacı ortaya çıkınca, 21 Nisan 2000'de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri “Terörizme Karşı İşbirliği Anlaşması”nı imzalamışlardır. Nazarbayev bu anlaşmayı “Orta Asya Güvenlik Birliği” şeklinde isimlendirmiştir.²⁴³ Bir diğer bölgesel işbirliği örgütü, 26 Nisan 1996'da Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla oluşturulan Şanghay Forumu'dur. “Sınır Bölgelerindeki Askeri Alanlarda Güvenliği Güçlendirmeye İlişkin Antlaşma” esasında kurulan Şanghay Formu daha sonra da Özbekistan'ın katılımıyla genişlemiştir.²⁴⁴

Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası ortaya koyduğu Askeri Doktrin'in içeriği, BDT güvenlik şemsiyesinin desteklenmesi, Çin, ABD, Türkiye ve Almanya ile ilişkilerin geliştirmesine ek olarak anti-nükleer kampa katılım ve Silâhlı Kuvvetlerin tamamıyla savunma amaçlı tesisidir. Terör olaylarının çoğalmasıyla bu konuda da hassas olan Kazakistan Millî Güvenlik Konseyi yeni Millî Askeri Doktrini Şubat 2000'de kabul ederek terörizm ve dini aşırılığı tehdit algılamalarının birinci sırasına yerleştirmiştir.²⁴⁵

D. ORTA ASYA BİRLİĞİ KURULMASI FİKRİ

²⁴³ Maryam Arunova, “Rossiya i Gosudarstva Tsenralnoy Azii: Sotrudniçestvo v Sfere Bezopasnosti”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, Sayı 2 (14), 2001.

²⁴⁴ “Rossiya Boretsya za Vliyanie v Azii”, <http://www.news.bbc.co.uk/hi/russian/news/default.stm>, 9 Ocak 2002.

²⁴⁵ Hasan Ali Karasar, “Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti”, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel Sayısı, Cilt 38, Sayı 4, s. 238.

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in 18 Şubat 2005'te yaptığı "Ulusa Sesleniş" konuşmasında dile getirdiği 'Orta Asya Cumhuriyetleri Birliği'nin kurulması fikri, bölge ülkelerinin gündemine yerleşmiştir. Bu konuşmasında Avrupa Birliği gibi bir Orta Asya Birliği'nin kurmanın zamanı geldiğini aksi halde, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının gelecekte tehlikeye düşebileceğine işaret etmişti.²⁴⁶ Komşusu Kırgızistan ve Özbekistan'dan ilk desteğini alan Nazarbayev, bu konuda girişimlerde bulunmuştur. Mart 2005 ayı ilk haftasında Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Devlet Başkanlarına gönderilen devlet mektubunda da; "Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin bir araya gelerek ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi birlikteliğin sağlanması amacıyla 'Türkistan Birliği' adı altında bir organizasyona gidilmesi yönünde fikir ve düşünceleri olduğu" belirtilerek, bu konuda Devlet Başkanları düzeyinde görüş alışverişinde bulunmaları amacıyla Almatı'da bir araya gelinmesi yönünde davette bulunulmuştu. Nazarbayev bu konuda "Ekonomik çıkarların, tarihi-kültürel köklerin, dilin, dinin, ekolojik sorunlar ve dış tehditlerin ortak olduğu Türkiye'den somut olarak moral desteği, ortak zemin oluşturulmasında teknik destek istemektedir."²⁴⁷ Ayrıca Türkiye'nin siyasi tecrübelerinden de yararlanmayı istediklerini ifade etmiştir.

Kazakistan Dışişleri Bakanı Kasımcomart Tokayev bu konuyla ilgili olarak, 'Nazarbayev'in teklifi Orta Asya ülkelerinin bir devlet çatısı altında birleşmesini öngörmektedir. Orta Asya ülkeleri birliğinin gerçekleşmesiyle, bölge ülkeleri yakın gelecekte bir takım stratejik kazançlar elde edebilirler. Örneğin, milli çıkarlarına

²⁴⁶ Abdulvahap Kara, "Orta Asya Birliği Yolunda İlk Adımlar", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=10&yazi=226>, 1 Mart 2005.

²⁴⁷ "Orta Asya Birliği'nin Kurulması Fikri", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2456, 29 Nisan 2005, Kazakistan Zaman Gazetesi.

dayalı olarak iç ve dış politikalarını etkili icra edebilecekleri imkanlara sahip olabilirler; rekabet ve imkanları arttıran ek araçları ortaya çıkarabilirler, ülkelerinin iç ekonomik gelişmesi için uygun dış şartları oluşturabilirler’ dedi.²⁴⁸

Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Osmanakun İbrahimov konuyla ilgili açıklamasında Orta Asya Birliği’ni, bölgedeki tüm ülkelerin çıkarlarını gözeten, geleceği gören bir teklif olarak değerlendirildi. Kazakistan’ın bölgenin güçlü ve demokratik bir ülkesi olarak bu birliğin gerçekleşmesini sağlayabilecek tek ülke olduğunu ifade etmiştir.

Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahmanov, Nazarbayev’i telefonla arayarak, ‘Orta Asya Birliği’ fikrinin önce bölge devlet başkanları gayri resmi zirvesinde görüşülmesinin gerekliliğini ifade etmiştir. Bu tür olumlu görüşler, siyasi gözlemciler tarafından, bölge ülkelerinin böyle bir teklife sıcak baktıklarının bir göstergesi olarak yorumlandı.

Nazarbayev’in 18 Şubat 2005 günü, parlamentoda ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal konuları üzerine yaptığı uzun ulusa sesleniş konuşmasının ‘Orta Asya Birliği’ ile ilgili kısmında şunları söylemişti.²⁴⁹

“Orta Asya, XV. yüzyılın sonuna kadar dünya ekonomisinin önemli bir bölgesi olarak geldi. Bölgemiz Doğu ve Batıyı birleştirmektedir. Halklarımız toprağa ve millete göre bölünmemiştir. İpek yolunun önemini kaybetmesiyle Orta Asya bölgesi gerilemiştir. Son 500 yılda ilk defa olarak bağımsızlığın elde edilmesiyle, bölgemiz dünya ekonomisi için tekrar önemli bir bölge haline gelmiştir. Biz dünya ekonomisine önemli ölçüde petrol, gaz, maden ve tarım maddeleri sağlayan bir bölge olarak ulaşım imkanlarını güçlendiriyoruz. Daha şimdiden yaklaşık eski ipek yolu üzerinde, XXI. yüzyılın oto ve demiryolu ile petrol boru hatlarının şekillenmeye başladığı görülebilir. Bizim önümüzde Asya Kaplanları ve Avrupa Birliği’nin başarılarının sebepleri duruyor. Diğer taraftan, II. Dünya savaşıdan sonra bağımsızlığımıza kavuşan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar ve çekişmelere şahit oluyoruz. Küresel ekonomide, büyük bir pazar mevcuttur. Bunun dışında, bölgede büyük devletlerin ekonomik üstünlük için açık bir rekabete girdiğini de gözlemliyoruz. Bizim için küresel jet ekonomik meseleye doğru bir biçimde yaklaşmak önemlidir. Şimdi önümüzdeki seçenekler: dünya ekonomisine ebediyen hammadde sağlayıcısı olarak kalarak ikinci bir sömürgeci devletin gelmesini beklemek veya Orta Asya bölgesinin ciddi bir birliğini sağlamaya girişmektir. Ben ikinci seçeneği

²⁴⁸ Agenstvo Kazakh Press, mart 2005.

²⁴⁹ <http://www.parlam.kz>, Kazakistan Parlamentosu Web Sitesi.

teklif ediyorum. Bizim böyle bir birlik kurmamız, bölgenin istikrar ve gelişmesi, ekonomik ve askeri-siyasi bağımsızlığının bir yolu olacaktır. Ancak bu takdirde bölgemiz dünyada saygınlık kazanacaktır. Ancak biz bu şekilde güvenliğimizi sağlayacak, terörizm ve ekstremizm ile etkili bir biçimde mücadele edebileceğiz. Böyle bir birlik, nihayetinde bölgemizde yaşayan halkın ihtiyaçlarına cevap verecektir. Orta Asya Devletlerinin Birliğini kurmayı öneriyorum. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki ebedi dostluk anlaşması böyle bir birliğin temelini oluşturmaya hizmet edebilir. Bölgenin diğer ülkelerini de bunun haricinde tutmuyorum. Hepimizin ortak ekonomik çıkarları, kültürel ve tarihi bağları, dili, dini, ekolojik problemleri ve dış tehditleri var. Avrupa Birliği'ni kuranlar belki de böylesine önkoşulları ancak hayal edebilmişlerdi. Biz yakın ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmeli, ortak pazar ve ortak paraya geçmeliyiz. Sadece bununla biz, devamlı birlik ve beraberlik için de bizi görmek isteyen ortak atalarımıza layık olabileceğiz. Önce Çar imparatorluğu, daha sonra Stalin'in milliyetler politikası böyle bir birlikten endişe etti ve bölgemizi idari-millî yönetimlere böldüler. Bu, 'böl ve yönet' politikasıydı. Şimdi bizim için bölgenin eşit haklara sahip halklarının bundan sonraki nesillerine yeni ve olması gereken bir yolu göstermemizin zamanı gelmiştir.”

Orta Asya Birliği'ni gerçekleştirme yolunda ilk adımlar atılmakta ancak, bunun kolay ve rahat bir yol olmadığı ortadadır. Tarihi, kültürü, dili, dini, Sovyetlerden beri süre gelen ekonomik sorunlarının benzerliği, ekolojik sorunları gibi birçok ortak problemlere sahip olan bölge ülkelerinin böyle bir birlik kurmaları bölgeyi tehdit eden bu sorunların üstesinden gelmeleri anlamını taşıyacaktır. Bütün engel ve zorluklara rağmen başarılı olduğu takdirde, dünya barışı ve ticaretinin pekişmesi, özellikle bölgenin istikrar ve gelişmesi yolunda çok önemli bir aşamanın kaydedileceği kesindir.

Orta Asya Birliği'nin kurulması projesine bazı uzmanlar, bir çok gerekçeleriyle temkinli yaklaşmıştır. Böyle bir birliğin sevindirici ve gerekli olduğu fakat bu birliğin de, BDT ülkeleri bünyesinde şimdiye kadar kurulan değişik türdeki birçok birlik projelerinin aşağıdaki nedenlerden dolayı başarılı olamayacağını savunmaktadırlar.²⁵⁰ Nedeni, bölge ülkelerinin ekonomik, askeri, sosyal ve siyasi açıdan bugün buna hazır olmadıkları; her şeyden önce söz konusu devletlerin kanunlarının birbirlerine benzerlik göstermesi ve ekonomik-siyasi-askeri-sosyal

²⁵⁰ “Orta Asya Birliği'nin Kurulması Fikri”,
http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2456, 29 Nisan 2005, Kazakistan Zaman Gazetesi.

durumların da dengeli olması gerektiği tezleri ileri sürülmektedir. Bugüne kadar değişik adlar altında kurulan oluşumların ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal alanda gözle görünür bir sonuç vermemesi, muhtemel birlik düşüncelerine desteği azaltacağı kesindir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın katılımıyla daha önce kurulan 'Orta Asya Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (geçen yıl Rusya da dahil oldu) bölge devletleri arasında gümrük, vize ve diğer alanlarda somut bir sonuç vermemesi dikkat çekiyor. Bu örgüte rağmen bölge ülkeleri birbirine karşı vize ve gelişigüzel gümrük tarifeleri uygulamayı sürdürüyor.²⁵¹

Siyaset bilimcilerinin bu noktada uyarı niteliğindeki ortak görüşleri ise; “Batılı ülkelerin, ‘demokratikleşme’ iddiasına zemin oluşturabilecek bilinen iddialarını haklı kılacak, insan hakları ihlalleri, özgürlüklerin kısıtlanması, işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk, rüşvet türünden varsa her türlü olumsuzluğun, öncelikli olarak ortadan kaldırılmasına, kalkın tamamen refahı, huzuru ve mutluluğu doğrultusunda gerekli tüm adımların hassasiyetiyle atılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği” şeklinde önemle dile getirilmektedir.

E. ORTA ASYA'DAKİ YÜKSELEN DEĞER: PETROL

Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine

²⁵¹ Atıf Ala, “Orta Asya Birliği Teklifine Uzmanlar Temkinli Yaklaştı”, <http://www.zaman.com.tr/?bl=dishaber&trh=20050306&alt=&syf=butun>, 06.03.2005, Bişkek.

giriştiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyunun yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır.

Hazar’da bir türlü çözüme kavuşturulamayan “statü” sorunu, aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir neticesidir.²⁵² Zira belirlenecek statü bir çok konuyu da aydınlığa kavuşturacaktır. Boru hatları güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik dengeler ve jeopolitik kazanımlar statü sorununun nasıl halledilmesine bağlı olarak şekillenecektir.

Ortadoğu hegemonya yarışının ABD lehine bitmesiyle yeni enerji kaynaklarına yönelen yükselen güçler için Hazar Denizi ve bölgesi hayati önem taşımaktadır. Mevcut enerji kaynakları ile Batı Asya, yerel bir gücü ulus ötesi boyuta taşıyacak potansiyele sahiptir. ABD Dışişleri’ne göre 163 varil petrol keşfedilmeyi bekliyor. Dünya egemenlerinin stratejilerine ek olarak bölge ülkelerinin de girişimleriyle Hazar, bir satranç tahtasına benzetilebilir.

Tam olarak petrol potansiyeli henüz belirlenmese de doğalgaz rezervleri ve stratejik önemi ile birlikte bölge Rusya için vazgeçilmezdir. Öncelikle Rusya, Hazar eski egemenlik bölgesinde olduğundan tarihin ve bölgede birinci güç olmanın verdiği avantaja sahiptir. BDT’nu daha da etkinleştirmek isteyen Rusya’nın amaçlarından biri, bölgesel hegemonyasını arttırıp uzun vadede “Güvenlik” gibi gerekçeler öne sürerek Rus’un başını çektiği “Barış Gücü” tarzı oluşumlarla Hazar Bölgesini kontrol altına almaktır.²⁵³ Bu amaca hizmet eden “Yakın Çevre Doktrini” Rusya’nın eski SSCB toprakları üzerindeki etkisini meşrulaştırma amaçlıdır. Hazar, Rusya

²⁵² A. Yarovoy, “K Voprosu o Natsionalnoy Bezopastnosti: O Nefti”, *Kontinent*, N 17, 2005, s. 14.

²⁵³ Caner Tekin, “Hazar Bölgesi’ndeki Egemenlik Mücadelesinde Bir Enerji Koridoru Olarak Türkiye’nin Rolü”, <http://www.hakimiyetmilliye.org/modules.php?name=News&file=article&sid=629-40k>, 10.11.2003.

tarafından güneyde bir tampon olarak görülmekte ve bu doktrinle ülke savunması Hazar'dan başlatılmaktadır. 11 Eylül'ün ardından ABD'nin "Yeni Terör Konsepti" doğrultusunda geliştirdiği politikayı iyi yorumlayan Moskova, bu yolda Brüksel ve Washington ile stratejik ortaklık anlaşmaları imzaladı.

Hazar petrollerinin paylaşımına gelirsek, karşımıza Hazar'ın tanımı sorunu çıkmaktadır. Statü ve paylaşım tartışmaları zaman içerisinde bir coğrafi olguya dönüşmüş ve tartışma konusu ilk zamanlar bu su havzasının deniz mi, yoksa göl mü olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerçekten de literatüre dünyanın en büyük gölü olarak geçen, ancak günlük kullanımda hep deniz olarak algılanan ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde de teknik olarak bir kapalı/iç deniz (enclosed sea) olarak nitelendirilen Hazar'ın coğrafi manada hangi statü içerisinde olduğu tartışma konusunun temelini oluşturmuştur.²⁵⁴ Rusya Sovyet dönemi Hazar'ın göl olduğunu kabul etmekteydi. Ancak yıkılmanın ardından bu kez deniz tanımını getirdi. Hazar'da güvenlik ve sektörel bölünmeye önem veren Azerbaycan ve Kazakistan için Rusya'nın donanmasını indirebileceği bu öneri kabul edilmemişti. Ancak iç sular, kara suları, kıta sahanlığı gibi etmenler açık deniz planına yer bırakmadığından Rusya bu kez "Kapalı Su Havzası" gibi öneride bulunmuştur. Tüm bu modeller dikkat edilirse ortak kullanım esasına dayalı olduğundan her koşulda teknolojisi gelişmiş Rusya'nın tekeline getirecektir. Rusya'nın direnmesinin ardında kendi bölgesinde pek petrol bulunmadığının düşünülmesidir. Şu ana kadar Hazar'dan yararlanamayan ve bölgede güç kaybeden İran'ın, Batılı şirketlerle petrolün kullanımını konusundaki anlaşmalarda aktif rol talebini ABD reddetti. Bu da İran'ı

²⁵⁴ Elnur Soltan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı: 13, Mayıs 2001, s. 66.

Rusya'ya yakınlaşmaya sevk etmiştir. Ayrıca da Hazar statüsüne getirilen Rus önerisinin cazibesinin de payı vardır.

Hazar eğer göl olarak kabul edilirse her ülke kendi tarafında belli bir uzaklığa kadar özel alanlara sahip olacak, ortada kalan alan ise herkesin kullanımına sunulacaktır. Bu durumda ortada kalan bölümde her isteyen petrol arayabilecek ve bulunduğu takdirde bu petrolü çıkarabilecektir. Eğer deniz olarak kabul edilirse Hazar tamamen ulusal bölgelere bölünecek ve ortada hiç serbest bölge kalmayacaktır.²⁵⁵

Azerbaycan ve Kazakistan ise, Hazar'da sektörel bölünmeyi önerirken her ülkenin kendi bölümündeki kaynaklardan sorumlu olmasını savunmaktadırlar. Hazar'ın petrol potansiyelinin %70'inin Kazakistan'ın elinde olduğu düşünülmektedir. Sahil şeridinin geniş olması sebebiyle yaklaşık yüzde 29,6'lık bir payla en çok alana sahip olan Kazakistan Temmuz 1994'te Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi görüşlerini açıkladı. Buna göre Kazakistan; Hazar'ın BM'in 1982 Deniz Hukuku sözleşmesine tabi olmasını, 12 millik ulusal karasularına sahip olunması gerektiğini, denizin ulusal sektörlere bölünerek münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon yayınlayarak kendi pozisyonunu ortaya koymuştur.²⁵⁶ Kazakistan ile Azerbaycan Hazar statüsü konusunda ortak fikirlerinin bir kısmını Rusya'ya kabul ettirmiştir. Böylece Hazar'ın kuzey kesiminde Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşma sağlanmıştır. Buna göre, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde “ortay hat” prensibi kabul edilmekte, denizin

²⁵⁵ Mehmet Şüküroğlu, Saule Baitzhaunova, “Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, I. Cilt, s. 276.

²⁵⁶ Vladimir Babak, “Neft Kaspiya v Otnoşeniyah Kazakhstana s Rossiyey”, *Aziya i Kavkaz*, Sayı 4, 1994.

dibi ulusal sektörlere bölerken su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke 50/50 prensibini benimsemektedir.²⁵⁷ İran'ın önerdiği eşit (yüzde 20) paylaşım şartının kabul görmesi halinde bundan en çok zarar gören ülke olacaktır. Çünkü diğer kıyıdaş ülkelerin payları yüzde 20'nin altındadır. Bu sebeple Kazakistan bu tartışmalar direkt katılmayıp bu konuda İran'a en büyük direnci gösteren Azerbaycan'ı arka planda aktif olarak desteklemektedir.

Rusya'nın Baku-Novorrossisky hattı için girişimlerinin yanı sıra Bakü-Ceyhan'a "Hazar'ın hukuki statüsü henüz belirlenmediğinden" tepki göstermesi, Avrupa'yla oluşturacağı enerji koridoruyla tekel olmak istemesiyle açıklanabilir. Rusya'nın AB'ye ihracatında enerji tedariki yaklaşık %45'lik bir paya sahiptir. Bu aynı zamanda AB'nin doğal gaz ithalini %42'sini ve petrol ithalinin %17'sini oluşturmaktadır.²⁵⁸

Petrol üzerinde fiyat belirleyici etkisinin sürdüren Amerika'nın Orta Asya ve Hazar'da etkin rol oynayacağı tahmin edilmiyordu. Özellikle Bakü-Ceyhan petrol boru hattı fikrinin uzun ömürlü olmayacağını düşünenler gerekçe olarak Rusya'nın muhalefetinden çok, destekleyici ABD'nin pasif politikasını göstermekteydi. Ancak, durumun böyle olmadığı anlaşıldı. ABD bölge hegemonyasının Rusya'ya geçmesi taraftarı olmadığı gibi, Rusların bölge petrolünden kendilerini yeniden bir süper güç yapacak kadar yararlanmalarını da istememektedir. Hatta Afgan müdahalesini de bu amaçla ilişkilendirmek olasıdır.

²⁵⁷ Khabar. kz, 05 Ağustos 2002.

²⁵⁸ Caner Tekin, "Hazar Bölgesi'ndeki Egemenlik Mücadelesinde Bir Enerji Koridoru Olarak Türkiye'nin Rolü", <http://www.hakimiyetmilliye.org/modules.php?name=News&file=article&sid=629-40k>, 10.11.2003.

Hazar havzası ülkelerin bağımsızlıkları, stratejik mineral kaynaklarına sahip olma bağlamında, daima güçleri için bir deneme olarak kalacaktır. Bu durumlardaki enerji kaynağı üretici ülkeler, dünya ekonomik pazarındaki fırsatların yaratacağı şokları absorbe etmekten ve kendilerini, kökleşmiş ya da yeni ideolojik ve politik düşmanlıklara dahil olmaktan mümkün olduğu kadar uzak tutmaktan başka yapacak bir şeyleri yoktur. Geniş yerel ve uluslararası boru hattı şebekelerinin kurulması, göreceli bağımsızlığı sağlayabilecek tek harekettir. Bununla birlikte, Hazar denizinin hukukî statüsü de saptanmalıdır. Ayrıca elverişli dış koşullar hakkındaki büyük problem, fonların mantıklı bir şekilde harcanmasıdır. Petrol krizi sırasındaki malî kaynaklar kadar çok kaynağın bulunamayacağı açıktır. Petrolünün ham ürünlerinin basitçe ihracı gibi de problem de vardır. Bölgenin bağımsızlık ve refahı ancak sınai üretimin çeşitlenmesi ve ekonomik (ve beraberinde politik) açıdan kendine yeterlilikleri ile gelişecektir ve sürdürülecektir. Petrol 21. yüzyıl küresel ekonomi ve politikasında önemli bir faktör ve etkili jeopolitik bir enstrüman olarak kalmaya devam edecektir.

VI. BÖLÜM

DİZİN

SONUÇ

Kazakistan'ın da dahil olduğu Orta Asya'daki yeni bağımsız devletler için siyasi coğrafyanın şimdiki durumu, ulusal ve bölgesel güvenliğe yönelik ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu tehlike Sovyetlerden miras kalan problemler yığını ve bağımsızlık sonrası yeni sistemin problemleriyle baş başa kalarak bağımsızlıklarını sağlamaya çalışan devletlerin iç istikrarsızlığı yüzünden daha da artmaktadır.

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da farklı bir konuma sahiptir. Muazzam enerji ve doğal kaynakları, gelişmekte olan ekonomisi, dengeli siyaseti ve farklı etnik grupları barındırmasıyla dikkat çekmektedir. Ülkede mevcut çevresel felaketin boyutu ülkeyi hatta bölgeyi ekolojik ve ekonomik olarak tehdit etmektedir. Sovyetler döneminde Kazakistan'da yapılan savunma sanayi ve test alanlarına bitişik alanlarda bulunan radyoaktif ve toksik kimyasal atık bölgeleri insan ve hayvan sağlığı için tehdit oluşturmaktadır. Nükleer denemeler, endüstriyel kirlilik, Aral denizinin çöle dönüşmesi, Hazar Denizindeki ekolojik tahribat ülkenin en başlı sorunları olmuş ve tehdit boyutuna ulaşmıştır. Bu yönde bağımsızlık sonrası atom denemeleri alanları kapatılmış fakat olumsuz etkileri halen insan ve hayvan sağlığını tehdit etmektedir. Çevresel ve siyasal bir tehdit haline gelen Aral Gölü'nün Kurtarılması için yapılan çabalar sonuç vermemekte ve bölgesel hatta ciddi bir boyutta uluslararası işbirliğini gerektirmektedir.

Yüzölçümü bakımından Orta Asya ülkeleri içerisinde en büyük coğrafi alana sahip olan Kazakistan çok sayıda farklı etnik gruptan insanı içinde barındırmaktadır. Bunların çoğunu oluşturan Slav halkları, Kazakistan'ın Rusya'ya yönelik dış politikasını etkilemekte ve zaman zaman ülke içi gerginliğe neden olmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmi dilinin "Kazakça" olması ve Anayasa tarafından korunması Kuzeydeki Rus kesiminin tepkisiyle karşılanmıştır. Her ne kadar Nazarbayev "Kazaklaştırma" politikası gütse de ülkedeki Rus nüfusu ve seçkin Kazak kesiminin halen Rusça'yı yaygın kullanması buna tezat düşmektedir.

Kazakistan ulusal çıkarlarını belirlerken, jeopolitik durumunu, jeo-ekonomik, sosyo-kültürel ve etnik-dinsel niteliklerini, bölge içinde ve dışında güç dağılımının özelliklerini hesaba katması gerekir. Kazakistan'ın jeopolitik durumu ağırlıklı olarak Rusya, Çin, ABD ve İslâm dünyası arasında bulunmasıyla belirlenmektedir. Ayrıca askeri-stratejik açıdan devletlerarası çatışma durumunda Kazakistan kendisini muhtemel savaş üssü olarak görebilecek iki nükleer devlet olan Rusya ve Çin arasında sıkışmış durumdadır. Kazakistan bu durumu sürekli göz önünde bulundurmalıdır. Böylece, Kazakistan'ın sınır bütünlüğü, egemenlik ve dış güvenliği için dış kuşaktaki istikrarın sağlanmasının ülkenin ulusal çıkar alanına girdiği iddiası normal karşılanmalıdır.

Jeopolitik konumu nedeniyle komşu ülkeler ve büyük güçler tarafından kuşatılan Kazakistan'ın jeopolitik geleceği konusunda bir çok faktörün varlığı söz konusudur. Bunlardan biri Rusya'nın rolü ve ülke üzerinde etki yaratmaya çalışan diğer gelişmiş ve çevre devletler ve onlardan algılanan tehditlerdir.

Rusya'nın bölge politikasına baktığımızda, Rusya'nın etkisini gösterebileceği elinde iki gücü kalmıştır. Bunlar nükleer tehdit, kendisinde ve 'arka bahçe'sindeki petrol ve doğal gazı hakimiyetine alabilmek için sürdürdüğü çabalardır. Rusya bölge üzerindeki egemenliğini devam ettirebilecek, çok önemli kozlara sahiptir. Bunlar iç Orta Asya'nın denizlere çıkışının olmayışı, Rusya'dan geçen petrol ve doğal gaz boru hatları tekeli, iktisadi, mali ve dış sınırların güvenliği gibi konularda Rusya'ya bağımlılığı özellikle Kazakistan'da bulunan Rus diasporası ve iç siyasi istikrarsızlığın düzensizliğidir. BDT ile etkinliğini arttırmaya çalışan Rusya günümüzde bölgede etkinliğini ŞİÖ ile sağlamlaştırarak Çin ile işbirliğine gitmiştir. Bölgede ortak çıkarları paylaşan Çin ile Rusya ŞİÖ'de aktif rollere sahiptirler. Kazakistan ile ticari ekonomik ve kültürel ilişkilerde bulunan Çin en önemlisi ŞİÖ ile sınır sorununu çözmüştür.

Komşusu Afganistan'dan algılanan büyük tehditlerden biri Taliban sorunu iken bir diğeri uyuşturucu ticareti ve nakli sorunudur. Özellikle 11 Eylül sonrası bölgeye askeri olarak yerleşen ABD'nin tutumu, Rusya ve Çin'i büyük ölçüde tedirgin ederek bu iki ülkenin stratejik ortaklıklarını hızlandırmıştır. Orta Asya bölgesindeki ülkelerin aynı dil, din ve kültüre sahip olmaları Sovyet dönemindeki izlenen politikaların benzerliği nedeniyle bölgede sorunlar benzerlikler taşımaktadır. Ülkedeki ekonomik siyasi ve çevresel sorunların çözümü ancak ortak hareketle daha çabuk çözülmektedir. Bu ülkelerin Nazarbayev'in da belirttiği gibi birlikte el ele yürümeleri her türlü sorunlar ve tehditlerin üstesinden gelmelerini kolaylaştıracaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

I. KİTAPLAR

- Aydın, Mustafa, *Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (ed), Cilt II:1980-2001, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Ayman, Gülden, **Güç, Tehdit ve İttifaklar-Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası**, SAEMK, Ankara, 2001.
- Bacık, Gökhan, *Türk Cumhuriyetleri'nin Kimlik Sorunu*, Mim Kemal Öke(ed), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Budak, Feyzullah, **Kazakistan Dünü Bugünü Yarını**, Ankara, Ocak Yayınları, 1999.
- Canbaş, Fahrettin, *Türk Cumhuriyetleri'nde Demokratikleşmeyi Etkileyen Faktörler*, M. Kemal Öke(der), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Cordier, de Bruno, *Ekonomik Yardımlaşma Teşkilatı (ECO): Soğuk Savaşın Kalıntıları Üzerinde Yeni Bir İpek Yolu Mu?*, çev.Ahmet T.Kuru, Mim Kemal Öke (ed), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Dugin, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, İstanbul, Küre Yayınları,2003
- Erdoğan, Bilgin, “*ABD'nin Orta Asya Siyaseti*”, Mim Kemal Öke(ed), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Erol, S. Mehmet, “*11Eylül Sonrası Orta Asya Jeopolitiğinde Gelişmeler ve Orta Asya Türklüğü Üzerine Yansımaları*”, Ü. Özdağ-Y. Kalafat-M.S. Erol (der), **21.Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Ankara, ASAM, 2003.
- Fu, Çen. Kun, **Geopolitika Kazakhstana: Mejdu Ploşim i Buduşim**, Almatı Jetiargı, 1999.
- Gretskiy, Sergey, **Russia's Policy Toward Central Asia**, Moskova, Garneagie Moscow Center, 1997.
- İsingarin, Nigmatjan, **Problemi Integratsiyi v SNG**, Almatı, Atamura, 1998.
- İstoriya Kazakhstana s Drevneyşikh Vremen do Naşikh Dney** (oçerk), Almatı, 1993.

- Jones, Scott, A, “*Turkish strategic Interests in the Transcaucaus*”, Gary K. Bertsch, Cassady Craft , Scott A. Jones ve Michael Beck (der) , **Crossroads and Conlift –Secruity and Foreign Policy in the Caucaus and Central Asia**, (New York, Routledge, 2000).
- Kalyuzhnova, Yelena, **The Kazakhstan Economy: İndependence and Transition**, New York, St. Martin’s Pres, 1998.
- Karpat, H. Kemal, **Türkiye ve Orta Asya**, çev. Hakan Gür, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Kasenov T. Umurserik, **Bezopastnos Tsentralnoy Azii: Natsionalniye, Regionalniye i Globalniye Problemi**, Almatı, Universitet “Kaynar”, 1999.
- Kazakh SSR, **Kıskaca Enziklepodia**, Tom: I, Almatı, 1984.
- Kesici, A. Kayyum, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Kissinger, Henry, **Diplomacy**, Simon and Schuster, (New York), 1994.
- Kuloğlu, Armağan, “*ABD’nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları*”, Ü.Özdağ-Y.Kalafat - M.S.Erol (der), **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Ankara, ASAM, 2003.
- Kuru, T.Ahmet, “*Uluslar arası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi*”, M.K. Öke (ed), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Kut, Şule, “*Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları*”, **Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan**, Yay. Haz. Büşra Ersanlı Bahar [ve bşkl], T.C. Kültür Bakanlığı, 1994.
- Nazarbayev, N., **Kazakistannın Egemendi Memleket Petinde Kalıptasuu men Damununin Strategiyası**, Alma-Ata, <Dauir>480044, 1992.
- Nazarbayev, N., **Tarihin Akışında**, İstanbul, Om Yayınevi, Mart, 2000.
- Nezihoğlu, Halim, “*Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*”, M.K. Öke (ed), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Oğuz, Esedulla, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, İstanbul, Cep Yayınları, 1999.

- Olcott, M.B., **The Kazakhs**, Stanford, Hoover İnstition Press, Stanford University, 1987.
- Öztürk, Mustafa, “*Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış*”, Mim Kemal Öke (der), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Rashid, Ahmed, **Jihad: The Rise Of İslam in Central Asia**, New Haven, Yale University Pres, 2001.
- Raşid, Ahmed, **Orta Asya'nın Dirilişi; İslam mı, Milliyetçilik mi?**, çev. Osman Ç. Deniztekin, İstanbul, Cep Kitapları A.Ş., 1996.
- Saray, Mehmet, **Kazakların Uyanışı**, Ankara, TİKA Yayınları, 2004.
- Sultanov, B. (ed.), **Politika İ İnteresı Mirovih Derjav v Kazakhstane**, Almatı, 2002.
- Şüküroğlu, Mehmet, Baitzhaunova, Saule, “*Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları*”, **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, I. Cilt, Ankara, ASAM, 2003.
- Tellal, Erel, “*Rusya'yla İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (ed) , Cilt II:1980-2001, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Tellal, Erel, “*SSCB'yle İlişkiler*” **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (ed), Cilt II:1980-2001, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, 1996.
- Tokul, Ali, - Şakuzadaulı, Nurhat, **Kutup Yıldızı (Nazarbayev'in Konuşmaları ve Hayatı)**, Almatı, Otırar Kitabevi, 2000.
- Walker, Martin, “*Rusya'nın Gorbaçov'u*”, Cem Akaş ve Sevin Okyay (der), **Gorbaçov'un Rusya'sı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Yazıcı, Bahaddin, **Sıcak Nokta: Orta Asya (Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör)**, Ozan Yayıncılık, Kasım, 2003.

II. DERGİLER&MAKALELER

- Absalyamova, N, “Afganistan-Bolnoy Vopros”, Kazakhstanskaya Pravda Gazetesi, 2002.
- Agenstvo Kazakh Press, Mart 2005.

- Alison, Sebastian, "Kazakhs Say Developing Regular Contact with Taliban", Yahoo News, 12 Aralık 2000.
- Altan, Türker, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras: Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", *Avrasya Etütleri*, İlkbahar 1995, TİKA Yay., Cilt 2, Sayı 1, s. 36.
- Arunova, Maryam, "Rossiya i Gosudarstva Tsenralnoy Azii: Sotrudniçestvo v Sfere Bezopasnosti", *Tsenralnaya Aziya i Kavkas*, Sayı 2 (14), 2001.
- AYSAM (Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi), AYSAM'dan Bakış, Olaylar ve Analizler, Eylül, 2004, s. 14.
- Babak, Vladimir, "Neft Kaspiya v Otnoşeniyah Kazakhstana s Rossiyey", *Aziya i Kavkaz*, Sayı 4, 1994.
- Baitzahaunova, Saule, "Kazakistan'da Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Etnik Sorunlar", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 3, Temmuz 2000, s. 54.
- Baycaun, Saule-Davlatşoyev, Suhrobşo, "Orta Asya'da Çevresel ve Siyasal Bir Tehdit: Aral Gölü'nden Aral Çölü'ne", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 17, ASAM, Eylül 2001, s. 50.
- Baycaun Saule- İdris Bal, "Orta Asya Ülkeleri Taliban'a Yaklaşıyor mu?" *Stratejik Analiz*, Sayı 9, Ocak 2001, s. 49.
- Baycaun, Saule, "Bağımsızlığın 10. Yılında Kazakistan: Otoriter Rejime Demokratik Meydan Okumalar", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Ocak 2002, s. 87.
- Baycaun, Saule, "Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, No 4 (Kazakistan-Kırgızistan Özel), Kış 2001-2002, s. 76.
- Baycaun, Saule, "Orta Asya'da Krizin Diğer Adı: Su'dan Bahaneler, Su'dan Savaş mı?" *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 13, ASAM, Mayıs 2001, s. 48.
- Baydilov, E, "Mejdunarodnaya Bezopasnost i Zoni, Svobodnie ot Yadernogo Orujia", *Kazakhstan Spekr*, S. 1 (7), 1999, s. 50.
- Biliouri, Daphne, "Orta Asya'da Çevre Sorunları: Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek", *Avrasya Etütleri*, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA, Sayı 19-20, s. 20-35.
- Blank, Stephan, "Russia's Return to Midll East Diplomacy", *Orbis*, vol:40, no:4, (Fall- 1996), s. 521.

- Blank, Stephan, "The Shanghai Cooperation Organization and its Future", *Central Asia & Caucasus Analyst*, May 22, 2002.
- Cable, Vincent, Ferdinand, Peter, "China as an Economic Giant: Threat or Opportunity", *International Affairs*, C.70, No. 2, April 1994, s. 243.
- Calabrese, John, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenileme ve Üstlenme", *Avrasya Etütleri*, 16, Sonbahar-Kış 1999, TİKA Yay., s. 87-100.
- China Institute of Contemporary International Relations, Guoji Zhanlue yu Anguan Xinshi Pinggu (Uluslar arası Stratejik ve Güvenlik Durum Raporu), Pekin: Shishi Chubanshe, 2002.
- Çiçarkina, O. A, Şakulikova, G. T, " Ekologiçeskaya Bezopasnost Kak Odnaz Sostavlayuşih Natsionalnoy Bezopasnosti Gosudarstva", *Vestnik KazNPU im.Abaya, Ser. Ekonomiçeskaya*, N 2 (6), 2005, s.48-50.
- EIU, "Country Report: Georgia, Armenia, Azerbaijan, Kazakhstan, Central Asian Republics: 1994-1995".
- Erdem, Mustafa, "Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dinî Hareketler Sorunu", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı 46, Şubat 2004, s. 79.
- Erol, S. Mehmet, "İran'ın Orta Asya politikası :Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu yada Ava Giden Avlanır" *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002, s. 67.
- Fuller, E. Graham, "Yeni Bir İmparatorluğa Yöneliş mi? Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya", TİKA, *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı* (25-27 Mayıs 1995, Ankara), s. 99.
- Gabbasov, D, "İslamskii Faktor i Natsioonalnaya Bezopasnost Kazakhstana", *Rossiya i Muslumanskii Mir*, N 1, 2003, s. 82-92.
- Garnett, Sherman, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", *The Washington Quarterly*, Vol: 24, No. 4 (2001), s. 45.
- Guliyeva, Nermin, "Afganistan'daki Çalkantıların Orta Asya üzerindeki Etkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Ağustos 2000, s. 43.
- Hayrmuhanmedov, Nurbek, "Siyasi Partilerin Önemi ve Rolü", *Jelmaya Dergisi*, Sayı 12, Ankara, 2004, s. 14.
- İnan, Kamran, "Rusya'nın Kafkasya Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt 1, Sayı 1, İlkbahar 1994, s. 26.
- Jaganova, A, "Demografiyalık Damu- Elimizdin Ulttık Kauipsizdiginin Bastı Kepili", *Kazak Eli Dergisi*, N 20, Temmuz 2003, s. 4-5.

- Jonh C, K. Daly, “Global Implications Of Aral Sea Desication”, Biweekly Briefing, 8 Kasım 2000.
- Jusipov, B, “Hristiyanskii Fundamentalizm Kak Ugroza Natsiyonalny Bezopasnosti Kazakhstana”, *Evrav. Soobshestvo*, N 3, 2001, s. 166-170.
- Kadırcanov, R. K, “İslamskaya İdeokratiya i Natsiyonalnaya Bezopasnost Gosudarstv Tsentralnoy Azii”, *Kazakhstan- Spekr*, N3, 2002, s. 4-8.
- Karasar, Hasan Ali, “Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan’da Rus Siyaseti”, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel Sayısı, Cilt 38, Sayı 4, s. 238.
- Karpat, Kemal (Winconsin Üniversitesi), “Siyaset Diplomasi Uluslararası İlişkiler”, *Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dünyaya Açılımı; Sorunlar ve Çözüm Yolları Konferansı* (11-12 Aralık 1992), Ankara, TİKA yay., s. 68.
- Kasenov T. Umurserik, “Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik”, çev. Vedat Özçelik, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2000, s. 60.
- Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 65, s. 30.
- Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, “*Ekonomik Durumu ve Yatırımlar Rejimi*”, Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 5.
- Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, “*Siyasi Sistem*”, Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 3.
- Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, “*Kazakistan Dış Politikasının Ana Hatları*”, Kazakistan Cumhuriyeti (Genel Bilgi), Ankara, 2003, s. 11.
- Kazakistan İstatistik Ajansı, “Natsionalny Sostav Naseleniya Respubliki Kazakhstan”, Almatı, 2005, s. 12.
- Kazakistanskaya Pravda Gazetesi, 15 Mayıs 1992.
- Kesici, Kayyum, “Kazakistan’ın Nüfus Stratejisi ve Değişen Demografik Dengeler”, *Avrasya Etüdleri*, Sonbahar-Kış 2003, TİKA, s. 79.
- Kırımlı, Meryem, “Orta Asya’nın Dış İlişkileri Üzerine Bir Alan Araştırması: Kazakistan”, *Kafkasya ve Orta Asya Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı* (25-27 Mayıs 1995), Ankara, TİKA Yay., s. 121.
- Kojikov , Askar, “Şanhayskaya Organizaatsiya Sotrudniçestvo i Bezopasnost Kazakhstana”, *Sb. Materitalov Mejdunar. Nauç- Prakt. Konf.* (31 Avg. 2001), Pod Red. V. D. Kurganskoy, Almatı, 2001, s. 105.

- Mesbahi, Mohiaddin, “Orta Asya’nın Uluslararası İlişkilerin Dinamikleri: Türkiye, İran ve Büyük Güçler”, *Kafkasya ve Orta Asya Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı* (25-27 Mayıs 1995), Ankara, TİKA Yay., s. 113.
- Oğan, Sinan, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun 10. Yılında Orta Asya’ya 11 Eylül’le Gelen Amerikan Milâdı”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 22, Ankara, ASAM, Şubat 2002, s. 50.
- Oğan, Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 4 (Kazakistan-Kırgızistan Özel), Kış 2001-2002, s. 131.
- Robbins, Gerald, “The Post Soviet Heartland: Reconsidering Mackinder”, *Eurasian Studies*, vol: 1, no: 3, (Fall-1994), s. 43.
- Russia Today, 25 Mayıs 2000.
- Satpayev, Dosım, “Kazakistan-Türkiye İlişkilerin Dinamizmi: 10 Yıllık Deneyim”, çev. Saule Baycaun, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, No 4 (Kazakistan-Kırgızistan Özel), Kış 2001-2002, s. 113-120.
- Sıroejkin, Konstantin, “Politika Rossii v Tsentralnoy Azii Kazakhstanskaya Perspektiva”, *Kazakhstan Spekr*, Sayı 2 (8), 1999, s. 76.
- Soltan, Elnur, “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar”, *Stratejik Analiz*, Cilt 12, Sayı 13, Mayıs 2001, s. 64.
- Somuncuoğlu, Anar, “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, No 4 (Kazakistan-Kırgızistan Özel), Kış 2001-2002, s. 30-60.
- Şauhutdinov, M, “Boennaya Bezopasnost- Vajneyşii Aspekt Natsiyonalnoy Bezopasnosti RK, *Sayaset*, N 8, 2002, s. 22.
- T. C. Başbakanlık Basın- Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Dış Basında Başbakan Sn. Süleyman Demirel’in Türk Cumhuriyetlerini Ziyareti (27 Nisan – 3 Mayıs 1992), s. 112.
- United Nations High Commissioner for Refugees, “ The State of The World’s Refugees” (New York: Oxford Universty Pres, 1997), s. 28-29.
- Yarovoy, A, “K Voprosu o Natsionalnoy Bezopastnosti: O Nefti”, *Kontinent*, N 17, 2005, s. 14.
- Yeni Avrasya Stratejileri*, “Kazakistan Dış Politikası”, Kazak Kartalı ile Birlikte Yükselmek Eki, Ankara, 2001, s. 51.

Yılmaz, Salih, “Aral Gölü Çevre Felaketi ve Orta Asya”, *Avrasya Etütleri*, Sonbahar-Kış 2000, TİKA Yay., Sayı 18, s. 94.

III. İNTERNET

“*Alma-Atinskaya Deklaratsiya*”, Kazakistan Devlet Başkanlığı Web Sayfası, <http://www.president.kz>.

“Aral Sea”, Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/search?query=Aral%20Disaster&ct=1>.

Abduov, Talgat, “*Kazakistan Cumhuriyeti'nin Uyuşturucu Ticaretine Karşı Uluslararası Mücadelesi*”, <http://www.tusam.net.2005>.

Ala, Atif, “*Orta Asya Birliği Teklifine Uzmanlar Temkinli Yaklaştı*”, <http://www.zaman.com.tr/?bl=dishaber&trh=20050306&alt=&syf=butun>, 06.03.2005, Bişkek.

Amanov, Şatlık, “*Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya'ya Yeni Bir Demirperde mi İniyor?*”, <http://www.stradigma.com>, 2004, s. 4.

Aras, Şahap Osman, “*Dünyanın Kalbine Neler Oluyor?*”, www.euroasiaforum.com/yazarlar.php?pg2=osman-aras&id=5, 2005.

BDT resmi Web Sitesi, http://cis.minsk.by/russian/cis_docs.htm.

Çimen, Ali- Şeyhanoğlu, Fatih, “Dugin’le Roportaj”, Zaman Gazetesi, 18.07.2004, <http://www.eurasia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1854>.

Ekici, Gökçen, “*Türkistan’da Mevzi Savaşları ve Enerji*”, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=106>, 29 Ocak 2005.

Elekdağ, Şükrü, “*Rus-Çin Stratejik Ortaklığı: Yeni Bir Güç Odağı mı?*”, <http://www.milliyet.com.tr/1997/01/06/yazar/elekdag.html>.

“*Emigratsiya iz Kazakhstana*”, www.zatulin.ru/intitute/sbornik/039/03.shtml, 3kasım2001.

Erdoğan, Kamil, “*Şanghay Beşlisi’nden Şanghay Örgütü’ne*”, <http://www.kemalist.org/html/sections.php?op=viewarticle&artid=372>, 2005

Erhan, Çağrı, “*ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları*”, <http://www.stradigma.com>, 2004, s.15.

Ertan, Fikret, “Şanghay Teşkilatı Zirvesi”, <http://www.zaman.com.tr>, 28.05.2003.

[Http://www.atlasaerospace.net/Baykonur-Tech.Htm](http://www.atlasaerospace.net/Baykonur-Tech.Htm).

[Http://www.china.org.cn/russian/43147.htm](http://www.china.org.cn/russian/43147.htm), *Bişkek Deklarasyonu*.

[Http://www.china.org.cn/russian/43163.htm](http://www.china.org.cn/russian/43163.htm), *Duşanbe Deklarasyonu*.

[Http://www.cvi.kz/text/SHOS/Shanhay.html#kommentary](http://www.cvi.kz/text/SHOS/Shanhay.html#kommentary), *Kazakistan Dış Politika Araştırmalar Merkezi*.

[Http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ülkeler/kaz-rap-ay/-ar2.htm-12k](http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ülkeler/kaz-rap-ay/-ar2.htm-12k).

[Http://www.evrensel.net/05/07/06/Dunya.Html](http://www.evrensel.net/05/07/06/Dunya.Html).

[Http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588](http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=1588), 25 Nisan 2005.

[Http://www.inform.kz/Showarticle.php?İd=1088116](http://www.inform.kz/Showarticle.php?İd=1088116), 2005.

[Http://www.khabar.kz](http://www.khabar.kz), 05 Ağustos 2002.

[Http://www.ozturkler.com](http://www.ozturkler.com). (Kazakistan tarihi)

[Http://www.parlam.kz](http://www.parlam.kz), *Kazakistan Parlamentosu Web Sitesi*.

[Http://www.sabah.com.tr/2005/04/24/dun104.html](http://www.sabah.com.tr/2005/04/24/dun104.html)

[Http://www.semipalatinsk.org](http://www.semipalatinsk.org).

[Http://www.vko.ru/Print.Asp?Pr_Sign=Archive.2004.14.03](http://www.vko.ru/Print.Asp?Pr_Sign=Archive.2004.14.03).

[Http://www.zakon.kz](http://www.zakon.kz).

[Http://www.president.kz](http://www.president.kz)

İtogi Deytelnosti SNG za 10 Let i Zadaçi Na Perspektivu”, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.mid.ru>

Kara, Abdulvahap, “*Orta Asya Birliği Yolunda İlk Adımlar*”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp.?kat=10&yazi=226>, 1 Mart 2005.

Kaya, Halil İbrahim, “*Nazarbayev Dönemi Kazakistan*”, <http://www.kou.edu.tr/kouli/akademik/aka28.asp-101k>.2003.

Kazakhstan-SŞA: *Strategiçeskiye Partneri*”, <http://www.kia-kazinform.kz/diadjest.html>, 2001.

- Kessikbayev, Askhat, “*Şanghay Beşlisi’nden Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup’a Doğru?*”,
<http://www.tasam.org/modules.php?name=News&file=article&id=76,2005>.
- “*Konsepsiya Natsionalnoy Bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii*”, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.mid.ru>
- Klimova, Tamara, “*Tendentsii Migratsionnih Protsesov Respublike Kazakhstan*”,
http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-03/20.klimru.shtml.
- Kurganskaya, Valentina, “*Kazakhstan: The Language Problem in the Context of Ethnic Relation*”, Central Asia and Caucasus, No:2/2000,
<http://www.ca-c.org/journale.shtml>.
- Mesamed, Vladimir, “*Kazakistan- İnan i Realii i Perspektivi Sotrudunçestva.*”
<http://www.ca-c.org>.
- “*Mukayeseli Etnik İhtilâflar ve Kıbrıs: Siyasi ve Etnik Sınırlar...*”,
<http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=159,01.04.2005>.
- Naydiç, Larisa, “*Nemtsı v Kazakhstane. Problemi İstorii i Yazıka*”, Tsentralnaya Aziya i Kavkaz, http://www.ca-c.org/journal/12-1997/st_16_najdich.shtml, s. 3.
- Nazarbayev, Nursultan, “*Desyat Let Ravniye Stoletiyu*”, 10 Yıllık Bağımsızlık Kutlamalarında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev’in Konuşması,
http://www.eurasia.org.ru/2001/ka_press/12_17_desyat.htm.
- Oğan, Sinan, “*Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü*”,
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>, 14 Şubat 2005.
- “*Orta Asya Birliği’nin Kurulması Fikri*”,
http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2456, 29 Nisan 2005, Kazakistan Zaman Gazetesi.
- Pulina, Natalya, <http://www.liter.kz/site.php?lan=russian&id=167&pub=1828>, Moskova, 19.08.2005.
- Pulina, Natalya, “*Rus ve Çin Birlikteliği*”,
<http://www.liter.kz/site.php?lan=russian&id=167&pub=1828>,
- Rashid, Ahmed, “*New Great Game*”, <http://www.feer.com/Restricted/97apr-10/covera10.html>.

- Streltsov, Anatoliy, “Prekrasnoye Budushee ŞOS”,
<http://www.shanghai.rfn.ru/comments/doc.html?id=457>.
- Tatimov, Makaş, Kazak Alami (Kazakların Sayısı Kaç),
<http://www.kazakhstan-gateway.org>.
- Tekin, Caner, “*Hazar Bölgesi ’ndeki Egemenlik Mücadelesinde Bir Enerji Koridoru Olarak Türkiye ’nin Rolü*”,
<http://www.hakimiyetmilliye.org/modules.php?name=News&file=article&sid=629-40k>, 10.11.2003.
- Temir, Ahmet, “*Aral Tehdit Ediyor*”,
<http://www.zaman.com.tr/2001/06/26/dishaberler/dishaberlerdevam.htm>
- The National Bank of Kazakhstan, <http://www.nationalbank.kz/index.cfm>.
- Topılın, Anatoliy, “Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv: Problemy i Vozmojnosti Sotsialno-Demograficeskogo Razvitiya”,
http://www.ca-c.org/online/20057journal_rus/cac-03/19.topru.shtml.
- Turan, Ömer, “*Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri*”,
<http://www.turksam.org>, 07.03.2005.

EKLER

KAZAKİSTAN HARİTASI

ÖZET

Şamgunova, Manar, Kazakistan'ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr Mustafa Aydın, VI+215 sayfa.

Çalışmada esas olarak Kazakistan için tehdit olabilecek konular ve unsurlar incelenmiştir. Ayrıca Kazakistan ve Orta Asya'nın güvenliği de bu çalışmaya dahildir. Çalışmanın Giriş kısmında tezin nasıl yapıldığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Tez altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm genel olarak bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın kimlik ve etnisite sorunları anlatıldı. Çalışmanın 2 Bölümünde genel olarak Kazakistan'ın ekonomisi iç ve dış politikalarındaki gelişmeler üzerinde duruldu. 3. Bölüm'de ise, Kazakistan için tehdit haline gelen çevresel ve ekolojik tahribat yani çevre sorunları ve Kazakistan'ın güvenliği incelendi. 4. Bölüm ise, Kazakistan'ın Komşularıyla İlişkilerindeki Sorunlar ve Tehditlere ayrılmıştır. Bu çerçevede Rusya'nın etkinliği, Çin'in Etkinliği ile Afganistan'dan algılanan Taliban ve uyuşturucu sorunu üzerinde duruldu. 5. Bölüm'de Bölgesel Güvenlik Politikaları ele alınmıştır. Kazakistan'da mevcut sorunların aynı zamanda bir çok konuda benzerlik taşıyan Orta Asya ülkelerini de etkilemektedir. Karşılıklı birbirlerini etkileyen ülkelerin sorunlarına birlikte hareket etmeleri yönünde fikirler ortaya atılmıştır. Bu ortak hareket şimdilik Şanghay İşbirliği Örgütü'nde aktif gözükürken ortaya atılan 'Orta Asya Birliği' fikri Orta Asya ülkeleri tarafından sıcak karşılanmıştır. 6. Bölüm'de ise metnin dizini yer almaktadır. Tez konusu Kazakistan ile ilgili bir harita mevcuttur.

ABSTRACT

Shamgunova, Manar, Perceptions of Threat and Regional Security Politics of Kazakhstan, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr Mustafa Aydin, VI+215 page.

In my work, I've analyzed the subjects and elements can be probability threat for Kazakhstan. Additionally, this issue also includes Kazakhstan's and Central Asia's security. How this project was done is explained in detail in "Introduction" part.

This project contains six parts. The first part is the identity and ethnic problems of Kazakhstan are explained. In the second part about economy, inner and foreign politics of Kazakhstan before and after the independence. Third part is about problems of ecological and environmental damages which have become a threat for Kazakhstan. That is environmental problems and Kazakhstan's security was analyzed. In fourth part, I wrote about problems and threats for Kazakhstan with its neighbour countries. In this framework, I worked on issues about effectiveness of Russia and China and concerns of Taliban and drugs of Afghanistan. In fifth part Regional Security Politics were analysed. Problems in this field in Kazakhstan also affects the other Central Asian countries which have lots of similarity in many area. And some solutions ,that they can act together, are offered for those countries which affect each other. For now these common act is active in Shanghai Cooperation Organizations (SCO) and the idea of "Union of Central Asia" is taken positively by the countries of the Central Asia. Finally the sixth part contains the conclusion ,result and resources. A map of Kazakhstan related to the Project is also available in this part.